BIBLIOTECA VITT. EMANUELE
13
10 H
20
I. 1.
~~D.XX~~
13.9.H.13

BIBLIOTECA NA
ROMA
ORIO.EMANU

ELEYTHERIA
SIVE
DE
MANUMISSIONE
Servorum apud Romanos,
LIBRI QUATUOR.

BIBLIOTECA NAZ.
ROMA
VITTORIO.EMANUELE

AUCTORE

WILHELMO à LOON, *Neomag.*

ULTRAJECTI,

Apud { JOANNEM RIBBIUM,
JOANNEM van de WATER,
& FRANCISCUM HALMA,

Bibliopol. 1685.

Quintilianus Inſtit. Orat. lib. XII. cap. VI.

Non differendum eſt tyrocinium in ſenectutem, nam quotidie metus creſcit, majuſque fit ſemper quod auſuri ſumus: & dum deliberamus quando incipiendum ſit, incipere jam ſerum eſt. Quare fructum ſtudiorum viridem & adhuc dulcem promi decet, dum venia & ſpes eſt, & paratus favor, & audere non dedecet: & ſi quid deſit operi, ſupplet ætas: & ſi qua dicta ſunt juveniliter, pro indole accipiuntur.

Ampliſsimo, Spectatiſ-ſimo, Graviſimoque VIRO,

DN. FRANCISCO VERBOLT, J.C.

Inclytæ Neomagenſium Reipublicæ Conſuli, ad Collegium. Celſiſſimorum & Præpotentium D. D. fœderati Belgii Ordinum Generalium Deputato, &c.

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

ITEM

Plurimum Reverendo, Doctiſ-ſimo, Celeberrimoque VIRO

DN. JOHANNI BRAUNIO,

S.S. Theologiæ D. ejuſdem-

que ut & Hebr. Linguæ in Il-
luſtri Illuſtrium Groningæ &
Omlandiæ Ordinum Acade-
mia Profeſſori Ordinario,& in
templo Academico verbi di-
vini Præconi facundiſſimo,
p.t. Academiæ Rectori Magni-
fico.

*Avunculis omni amore, honore, &
obſequio in æternum colendis
ac venerandis.*

S. D. P.

WILHELMUS à LOON.

Cum ante bien-
nium & quod
excurrit, *Viri
Ampliſsimi* & *pluri-*
mum

mum Reverendi, intentus Ciceronianæ lectioni forte incidiſſem in illa verba: *Si neque cenſu, neque vindicta, neque teſtamento liber factus eſt, non eſt liber, neque eſt ulla earum rerum: non eſt igitur liber.* Quæ eleganter mihi ſpecies manumiſſionis libera Republica receptas exprimere videbantur, conſtitui totam

materiam, quam de ſervorum manumiſſione inter legendum inveneram, & in adverſaria mea conjeceram, colligere & proprium in uſum pro virili exornare, ut eo mihi clariores fierent quidam Juris tituli, cui me eo tempore accingebam, quod cum communicaſſem cum nonnullis ex amicis meis,

quibus

quibus propter neceſſitudinem familiariter uti ſolebam, illi continuo mihi auctores fuere, ut lucubrationes haſce licet privatum in uſum comparatas, publico ſtudioſorum uſui haud denegarem, quorum petitioni cum aliquamdiu reſtitiſſem, ac vinci tamen me tandem paſſus eſſem,

hoc quantulúmcunque ſit, offerre ſacrumque facere opuſculum, quia plurima & maxima ſunt veſtra in me merita, nam ab eo tempore quo Parentes mei piæ memoriȩ naturæ conceſſerunt, adeo benignos & humanos Vos expertus ſum, ut impuberis tutelam ſuſceperitis, in qua Vos tales geſ-

ſiſtis,

ſiſtis, ut Tutores an vero Parentes habuerim dictu mihi difficile foret. Qua profecto pietate indignus viderer, niſi aliquod ergo Vos animi ſaltem grati argumentum publice exſtaret. Quæſo ergo, rudem hunc, & qui forte nondum ſatis maturuit, fætum à Loonio veſtro tam benevolo ſuſcipite,

quam

quam Vobis ſyncero animo offertur. Valete, *Viri Ampliſsimi* & *plurimum Reverendi*, ac magno rei publicæ & literarum commodo diu ac athletice vivite, meque veſtrum amare pergite. Ultrajecti ipſis Kalend. Decembris cIↄ Iↄ c Lxxxiv.

IN

I N

GULIELMI LOONI,

Liberali ingenio & eruditione florentiſſimi Juvenis

ELEYTHERIAN,

Seu *de Libertatis danda & accipienda ritibus apud Veteres*, elegantem libellum; in ipſis Libertatis Belgicæ incunabulis, *Trajecto*, editum,

EPIGRAMMA.

A*Urea* LIBERTAS, *dulciſſima nata Tonantis,*
Subdiderat ſervo libera colla jugo:
Stigmate deformis crudeli ferre cataſta
Injuſtum Domini juſſa ſupercilium.
Viderat hoc tandem docti mens libera LOONI,

Nec

Nec tulit: *ingenio* vindice *reddit opem*;
Et LIBERTATEM, *Trajecti*, *Palladis arce*,
Rite aura juſſit liberiore frui.
LIBERTAS *edi potius qua debuit Urbe*?
Qua potuit mitti *dignius illa* manu?

Amico Amicus P.

HENR. CHR. HENNINIUS.

ΕΓΕΥ-

ἘΛΕΥΘΕΡΙ'Α
SIVE
De
Manumiſſione Servorum apud Romanos.

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

LIBRI PRIMI.
CAP. I.

1. *Manumiſſio unde dicta? quid?* & *pro* id eſt, manus *pro* poteſtate. *manumiſſio unde orta?* 2. *Libertas ab initio ſimplex, ideo tantum una manumiſſionis ſpecies, poſtea duplex, juſta & injuſta.*

 Sueto-

Suetonius & Tacitus explicati. 3. Juſtam libertatem adepti plane pleneque liberi, nec in ſervitutem revocari poterant? 4. Juſta libertas quot modis acquiratur? ante tempora Servii Tulli nulli manumiſſi, prima manumiſſionis ſpecies percenſum facta.

§. I. MAnumiſſio dicitur à manumittendo, quaſi è manu miſſio, is enim qui libertati reſtituebatur, à domino è manu mittebatur. Feſtus in voce manumitti: *Manumitti ſervus dicebatur, cum dominus ejus aut caput ejuſdem ſervi aut aliud membrum, tenens dicebat: hunc hominem liberum eſſe volo, & emittebat*

tebat eum è manu. Definitionem manumiſſionis dat Imperator & dicit quod ſit de *manu datio* pr. Inſtit. de Libertinis Plenius definit Ulpianus docens *manumiſſionem eſſe de manu miſſionem id eſt dationem libertatis.* Lege 4. D. de J. & J. Mittebatur autem è manu ad indicandum eum jam jugo laxatum herili, ut Clandiani verbis utar, & poteſtati domini exemptum, ita enim vox *manus* ſœpius pro *poteſtate* uſurpatur. A JCtis. Juſtinianus loc. cit. *Manumiſſio autem eſt de manu datio, nam quamdiu aliquis in ſervitute eſt manui & poteſtati ſuppoſitus eſt: & manumiſſus liberatur à domini poteſtate.* In quibus verbis notandum quod dicatur *manui & poteſtati* dicitur enim ibi *&* pro *id eſt*: eodem modo Ulpianus: *Eſt autem manumiſſio de manu miſſio, id eſt, datio libertatis: nam quamdiu quis in ſervitute eſt, manui & poteſtati ſubjectus eſt.* Ubi *&* eodem

dem pro *id eſt* modo ſumitur. Neque id JCtis infrequens eſt, eodem enim modo utitur Imp. Inſtit. §. 1. de Tutelis. Cæterum *manus* pro *poteſtate* etiam ſumitur à Pomponio lege 2. §. 1. D. de O. J. Nec tantum JCtis ea vox iſto ſignificatu frequens, ſed & Oratoribus, Poetis, & Hiſtoriographis. Ita enim Cicero pro Flacco *in manum*, inquit, *convenerat* loquens de uxore per in manus conventionem ducta: Sic & Tacitus Ann. lib. 13. cap. 14. *Exſul Seneca, trunca manu* id eſt *imbecilli poteſtate* cui opponitur *ſtrenua manus*. Eadem ſignificatione ſumitur & ab Ovidio in vulgato illo verſu:

An neſcis longas Regibus eſſe manus

Et à Virgilio:

Ante oculos interque manus ſunt omnia veſtras

Et ita ſexcentis aliis locis.

Manumiſſio autem originem habet

bet ex jure gentium, quippe cum jure naturali omnes homines liberi eſſent, nec nota eſſet ſervitus, ignota quoque manumiſſio fuit, poſtquam autem jure gentium ſervitus invaſit, ſecutum ex eodem jure beneficium manumiſſionis, ut luculenter docet Imp. pr. Inſtit. de Libertinis.

2. Libertas autem quam per manumiſſionem conſequebantur ſervi, ab initio una & ſimplex erat, eadem ſcilicet libertas competebat quam habebat manumiſſor, niſi quod libertinus eſſet qui manumitteretur, quamvis qui manumitteret, ingenuus eſſet. Teſte Juſtiniano §. 3. Inſtit. de Libertinis: *Quia & à primis*, inquit, *urbis Romæ incunabulis una atque ſimplex libertas competebat, id eſt, eadem quam habebat manumiſſor, niſi quod ſcilicet libertinus ſit, qui manumittur, licet manumiſſor ingenuus ſit.* Et quia libertas una & ſimplex

competebat, ideò nec plures uno manumittendi modi in uſu fuerunt, ut patet ex eodem Juſtiniano, §. dicto. Poſtea autem, ſcilicet temporibus Auguſti, duplex eſſe cæpit libertas, *juſta* & *injuſta*. Seneca de vita beata cap. 24. *Hominibus prodeſſe natura jubet: ſervi liberive ſint, ingenui an libertini, juſtæ libertatis an inter amicos datæ.* Suetonius in Auguſto cap. 40. *Servos non contentus multis difficultatibus à libertate juſta removiſſe.* Ubi Suetonius exprimens libertatem juſtam agnoviſſe videtur non juſtam, eaque eſt, quam inter amicos datam vocat Seneca. Quoniam autem duplex libertas, ideo manumittendi duæ ſpecies. Tacitus Ann. lib. 13. cap. 27. *Quin & manumittendi duas ſpecies inſtitutas eſſe, ut relinqueretur pœnitentiæ aut novo beneficio locus.*

3. Juſtam libertatem conſecuti plane pleneque liberi erant, nec ullo ſervi-

ſervitutis vinculo diutius tenebantur; neque in ſervitutem retrahi poterant, qui vero non juſtam acceperant, ſervitutis vinculo adhuc tenebantur, & in ſervitutem retrahi poterant, quod indicant verba Taciti: *Ut pœnitentiæ aut novo beneficio locus relinqueretur.* Poterant enim liberti minus juſta libertate donati, & retrahi in ſervitutem, & juſtam libertatem à dominis adhuc exſpectare, idque multis de cauſis, de quibus poſtea.

4. Juſtam libertatem conſequebantur tribus manumiſſionum ſpeciebus, quas legitimas vocat Theophilus §. 4. Inſtit. de Libertinis. Vel enim manumittebantur & à poteſtate dominica liberabantur. *Cenſu* vel *vindicta* vel *teſtamento*. De quibus ſpeciebus jam ſingilatum agemus. Quoniam vero ſupra vidimus unam tantum ab initio libertatem fuiſſe, idcirco quoque unam & ſimplicem

manumiſſionem fuiſſe dicendum eſt. Quænam autem illa fuit ? Veriſimile eſt fuiſſe illam quæ fit teſtamento, quoniam ante tempora Servii Tullii qui cenſum inſtituit, teſtamenta facta & per ea ſervos manumiſſos dicere abſurdum non videtur. At veriſimilius & propius vero eſt fuiſſe illam, quæ fit cenſu, nam quæ vindicta fiebat poſtea inſtituta eſt ut docet Livius lib. 2. cap. 5. & teſtamentaria demum lege duodecim tabularum confirmata eſt. Ulpianus fragm. tit. 1. §.9. *Ut teſtamento manumiſſi liberi ſint, lex* XII. *tabularum facit, quæ confirmat quod datum legatum eſt.* Nec veriſimile quoque eſt ante Servii Tullii tempora quoſdam à Romanis manumiſſos, cum ipſus P. R. plurimam partem ex ſervis & fugitivis conſtaret, & victi non tam in ſervitutem redacti ſint, quam in civium numerum adſciti. Quapropter de ea ſpecie

cie quæ cenſu fiebat, primo dicendum arbitror, & primum quidem de origine cenſus, quomodo & ubi & à quibus habitus fuerit, & demum quomodo per eum ſervi facti ſint cives.

CAPUT II.

1. *Cenſus à quo inſtitutus? quare? Cenſores quando creati? quare* quinquennalis *dicti?* 2. *Cenſus quid? Theophili error detectus, quomodo facultates in cenſum referendæ? Ulpiano lux in* lege 4. §. 5. D. de Cenſibus. 3. *Servus in cenſum relatus quare liber? cenſus ſignum libertatis. civis in cenſum non relatus libertatem ſibi adjudicabat.* 4. *Diſſenſus*

veterum an ſervus in cenſum relatus continuo an vero poſt conditum luſtrum liber ſit. Placetque luſtro condito libertatem ad primum momentum quo in cenſum relatus eſt retrotrahi. 5. Manumiſſio per cenſum facta quando exoleverit? in ejus locum ſucceſſit ſpecies manumiſſionis in Eccleſia facta.

1. CEnſum inſtituit Servius Tullius ſextus Romanorum Rex. Florus lib. 1. cap. 6. ita de eo loquitur: *Ab eo populus Romanus relatus in cenſum.* Livius lib. 1. cap. 42. *Cenſum enim inſtituit* (loquens de Servio Tullio) *rem ſaluberrimam tanto futuro imperio: ex quo belli paciſque munia, non viritim ut ante, ſed pro habitu pecuniarum*

niarum fierent. Ubi rationem addit Livius quare inſtitutus ſit, ſed non rationes, quæ præcipue duæ erant, prior ut conſtaret non tantum de numero civium, ſed quanta manus pro modo militaris ætatis apta bello eſſet. Inde toties apud Livium *luſtrum eo anno conditum eſt, & cenſi ſunt cives tot & tot.* Poſterior erat ut ex profeſſione bonorum conſtaret quantum quiſque belli paciſque tempore vectigal poſſet ſolvere, cujus hic Livius meminit. Habitus primum eſt cenſus à Regibus, deinde à Conſulibus, qui, quoniam bellis externis ac ſæpe internis occupati erant, nec cenſui habendo vacare poterant, inſtituti poſtea ſunt Cenſores, ut docet Livius lib. 4. cap. 8. *Sequitur annus haud dubiis Coſſ. M. Geganio Macerino iterum, T. Quintio Capitolino quintum. Idem hic annus cenſuræ initium fuit, rei à parva origine ortæ.* Et Paulo poſt:

Ortum autem initium rei eſt, quod in populo per multos annos incenſo, neque differri cenſus poterat, neque Conſulibus quum tot populorum bella imminerent, operæ erat id negotium agere. Mentio illata ab ſenatu eſt, rem operoſam ac minime conſularem ſuo proprio magiſtratu egere: cui ſcribarum miniſterium, cuſtodiæque & tabularum cura, cui arbitrium formulæ cenſendi ſubjiceretur. Atque ita tunc creati Cenſores populum ſingulis quinquenniis in cenſum retulerunt, luſtrumque condiderunt, unde *quinquennales* dicti ſunt Cenſores auctore Feſto. Locus ubi cenſus fiebat, erat villa publica in Campo Martio, ubi agi perſeveravit uſque ad tempora Julii Cæſaris Dictatoris, de quo ita Suetonius in ejus vita cap. 41. *Recenſum populi nec more, nec loco ſolito, ſed vicatim per dominos inſularum egit.*

2. Cenſus autem quid ſit docet Theo-

Theophilus κένσος ἦν, inquit, σανὶς ἤτοι χάρτης, ἔνθα Ῥωμαίοι ἀπεγράφοντο τὰς οἰκείας περιουσίας ἐπὶ τὸ ἐν καίρῳ πολέμου κατὰ τὸ μέτρον τῆς ἰδίας ὑποστάσεως, ἕκαστον εἰσφέρειν. Dicit hic Theophilus Romanos ipſos nomen ſuum in charta illa cenſuali ſcripſiſſe, quod falſum eſt, cum fuerint ſcribæ, qui civium nomina in cenſum deferebant eorumque facultates ſcribebant, ut patet ex Livii loco ſupra allegato. Quomodo autem omnes facultates in ſenſum deferendæ eſſent, luculenter docet lex 4. D. de Cenſibus. *Forma cenſuali cavetur, ut agri ſic in cenſum referantur, nomen fundi cujuſque, & in qua civitate & quo pago ſit, & quos duos vicinos proximos habeat: & id arvum quod in decem annos proximos ſatum erit, quot jugerum ſit, & quot arbores habeat, vinea quot vites habeat, oliva quot jugerum: pratum quod intra decem annos proximos ſectum erit,*

quot jugerum : paſcua quot jugerum eſſe videantur : item ſylvæ cæduæ: omnia ipſe ut deſert, æſtimet. Præter facultates etiam ætatem deferre in cenſum debebant. Plinius lib. 10. Epiſt. 22. *Ago gratias domine, quod & jus Quiritium libertis neceſſariæ mihi fœminæ & civitatem Romanam Harpocrati jatraliptæ meo ſine mora indulſiſti. Sed quum annos ejus & cenſum, ſicut præceperas, ederem, admonitus ſum &c.* Atque ita capiendam puto legem 4. §. 5. D. de Cenſibus: *In ſervis deferendis obſervandum eſt, ut & rationes eorum, & ætates, & officia, & artificia ſpicialiter deferantur.*

3. In hunc cenſum ſi ſervus nomen ſuum deferret, liber erat, teſte Ulpiano : *Cenſu manumittebantur olim qui luſtrabli cenſu Romæ juſſu dominorum, inter cives Romanos cenſum profitebantur.* Per inde autem erat ſive dominus juſſiſſet ſive non, ſal-

tem

tem non contradiceret, nam jubere creditur qui non impedit. Ratio quare poſt nomen in cenſum relatum liberi eſſent, hæc eſt, quod nulli, niſi cives Romani cenſerentur, qui autem ſe ut civem gerebat., liber & civis erat. Boetius lib. 1. in Topica Ciceronis: *Cenſebantur antiquitus ſoli cives Romani. Si quis ergo conſentiente vel jubente domino, nomen detuliſſet in cenſum, civis Romanus fiebat, & ſervitutis vinculo ſolvebatur, atque hoc erat cenſu fieri liberum, per conſenſum domini nomen in cenſum deferre, & effici civem Romanum.* Imo in cenſu eſſe debebat ut liber eſſet, ideo Quintilianus probaturus addictum non eſſe ſervum ait Declamat. CCCXI. *Ante omnia ſervus hic habet nomen, eſt in cenſu, eſt in tribu. Quorum nihil ut opinor, deprehendi poteſt in ſervo.* Quinimo homo liber, ſi non cenſeretur, ipſe ſibi libertatem adjudicabat, auctore Cicerone in oratione pro Cæcina.

4. Diſ-

4. Diſcenſus autem inter antiquos JCtos fuit, utrum ſervus domini voluntate in cenſum relatus, protinus ac continuo liber ſit, an demum poſt luſtrum conditum! Cicero lib. 1. de Oratore: *Quid de libertate, quo judicium gravius nullum eſſe poteſt, nonne ex jure civili poteſt eſſe contentio, quum quæritur, is qui domini voluntate cenſus ſit, continuo, an ubi luſtrùm conditum, ſitne liber?* Verius tamen videtur ſervum, non continuo ut in cenſum relatus eſt. ipſo jure liberum eſſe, ſed luſtro condito libertatem ejus confirmatam, & retrotractam ad diem, quo manumiſſionis cauſa in cenſum relatus eſt: Ita docent, reliquiæ vel Ulpiani vel alterius cujuſdam vetuſtiſſimi JCti. quas ſibi a Puteano datas teſtatur Cujacius Obſervat. lib. 17. cap. 20. Ita JCtus ibi: *Omnia quæ cenſu aguntur, luſtro confirmantur.* Quæ autem confirmantur, retrotrahuntur lege 25. C. de

C. de Donat. inter vir. & uxor. lege 40. D. de mortis cauſ. donat. adde legem 56. D. de Judiciis.

5. Manumiſſio quæ per cenſum fiebat, quando exolverit, legiſſe me non memini, credibile eſt ſublatam eo ipſo tempore, quo comitia e campo ad patres tranſlata ſunt per Tiberium, dequo Tacitus Ann. lib. 1. cap. 15. Certe multo ante Ulpiani tempora ex uſu fuiſſe patet ex his Ulpiani verbis: *Cenſu manumittebantur olim, qui luſtrali cenſu Romæ juſſu dominorum inter cives Romanos cenſum profitebantur.* Vixit autem & floruit Ulpianus ſub Alexandro Severo, cui a conſiliis fuit, teſte Lampidio in Alexandro Severo cap 68. Cœpitque imperare Alexander, iſte circa annuum à nato Chriſto CCXXIV. V. C. IↃCCCCLXXV. Conjecturæ favet quod nemo JCtorum in toto compore juris, manumiſſionis per cenſum factæ mentionem faciat. Huic poſtea

poſtea ſucceſſit manumiſſio quæ in Eccleſia facta eſt , de qua priusquam dicam, illas,quæ libera Republica obtinuerunt , manumiſſionum ſpecies pertexam, ſequitur igitur ut de ea ſpecie quæ vindicta fiebat , deſpiciamus.

CAPUT. III.

1. *Vindicta quid? diſſenſus veterum de etymologia hujus vocis. Rævardi ſententia rejecta.* 2. *Servi raſo capite ad Prætorem ducti. Formula qua dominus manumittens utitur. Servi a dominis in gyrum acti alapa percutiebantur , & ita e manu mittebantur. Feſtus tentatus. Quare in gyrum acti? Ambroſii lapſus.* Alapa *pro* libertate. 3. *Formulæ quibus Prætor inter manumit-*

ſervi

tendum utitur quæ? lictor ſervi caput quater vindicta percutiebat. 4. Servus in templum Feroniæ deductus, genu nixus pileum accipiebat. 5. Hoc modo manumiſſi omnino liberi erant, nec in ſervitutem retrahi poterant. Perſius explicatus. Ciceronis elegans locus adductus. 6. Servi vindicta manumiſſi nomen in acta publica relatum, adſcripta manumiſſionis cauſa.

1. VIndicta eſt *virgula quædam, quam lictor manumittendi ſervi capiti imponens eundem ſervum in libertatem vindicabat, didicens verba quædam ſolennia, atque ideo illa virgula vindicta appellatur.* Ex quibus verbis patet Boethium, cujus hæc ſunt verba ad Topica Ciceronis

ronis derivare vindictam a vindicando, unde & alii eam dictam volunt, alii vero à Vindice vel Vindicio Vitelliorum ſervo qui dominorum conjurationem de revocandis Regibus ad Coſſ. detulit, de quo ita Livius lib. 2. cap. 5. *Præmium indici pecunia ex ærario, libertas & civitas data eſt. Ille primum dicitur vindicta liberatus, quidam vindictæ quoque nomen tractum ab eo putant. Vindicio ipſi nomen fuiſſe.* Qua veterum auctoritate moti nonnulli ex recentioribus, dubitant utrum à vindicando an à Vindicio dicta ſit, inter quos & Theophilus eſt. ἐλέγετο δὲ βινδίκτα *quia vindicatur mancipium in naturalem libertatem.* ἢ ἀπὸ βινδικίου τινὸς, ὃς ὢν οἰκέτης ἐπιβουλὴν ἐσομένην κατὰ τῶν Ῥωμαίων ἐμήνυσε, καὶ ἠλευθερώθη δημοσίᾳ ὑπὸ Γωμαίων, καὶ εἰς τιμὴν τούτου πάντες οἱ ἐπὶ ἄρχοντες ἐλευθερούμενοι ἐλέγοντο βίνδικτα ἐλευθεροῦσθαι. Notandum quod illud, quod vindi-

ctam.

[library stamp]

ctam vocant JCti aliique auctores, id feſtucam a Plauto & Perſio dici, quo argumento Jacobus Rærardus putat vindictam potius a vindicando quam a Vindice dictam. Quod an recte dubito, præſertim cum antiqui etiam apud Livium de vocis hujus etymologia dubitaverint. Vindicta porro manumiſſos dictos eſſe eos qui apud magiſtratus manumiſſi erant, docet ſupra Theophilus, id quo ordine & quo modo factum fuerit, jam exponemus.

2. Servus raſo capite ad Prætorem deducebatur, deducti caput vel aliud membrum tenens dominus dicebat, hunc hominem liberum eſſe volo. Feſtus: *Manumitti* (vindicta) *ſervus dicebatur, cum dominus ejus, aut caput ejuſdem ſervi, aut aliud membrum tenens dicebat, HUNC HOMINEM. LIBERUM. ESSE. VOLO. & emittebat eum è manu.* Ubi Feſtus forte brevitatis cauſa multa omittit

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

omittit, ſolebat enim dominus prius quam emitteret e manu, in gyrum ſervum agere, quod probat Perſius Sat. 5. vers 75.

— *Heu ſteriles veri quibus una Quiritem*
Vertigo facit.

& vers 78. ejuſdem ſatyræ.

Verterit hunc dominus, momento turbinis exit
Marcus Dama.

Clarius Seneca Epiſt. 8. *Philoſophiæ ſervias oportet, ut tibi contingat vera libertas, non differtur in diem qui ſe illi ſubjecit ac tradidit, ſtatim circumagitur.* Eoque poterit reſpexiſſe Feſtus in voce *am* dicens: *Am præpoſitio loquelaris ſignificat circum, unde ſervus ambactus, id eſt circum actus dicitur.* Quintilianus Declamat. CCCXLII. *An vero majus in hoc putamus eſſe momentum, ut circumverteres mancipium, aut ſi una voce liberum eſſe juſſeris?* & dextra quidem apprehende-

bat

bat ſervum dominus in gyrum acturus. Appianus ἐμφυλίων lib. 4. καὶ τὰ γράμματα φέρειν ἔδοκε τοῖς οἰκέταις, ἐξ ἧς περιστάντα τῆς δεξιᾶς λαβόμενος, καὶ περιεστρέψας αὐτόν. ὡς ἔθος ἐστὶ Ῥωμαίοις ἐλευθεροῦν. Vertebat autem in gyrum ad indicandum eum jam liberum eſſe, & poſſe abire quo vellet. Vide Cujacium Obſervationum lib. 14. cap. 27. Prius autem quam emitteret eum e manu, inter vertendum alapa faciem ipſius percutiebat; atque ita percuſſum emittebat. Cornutus ad Perſii locum ſupra citatum. *Quos manumittebant, eos allapa percuſſos circumagebant, & liberos confirmabant.* Et ex eo forte Iſidorus Originum lib. 9. cap. 4. *Manumiſſus dicitur quaſi manu emiſſus apud veteres enim quando manumittebant alapa percuſſos circumagebant, & liberos confirmabant.* Optime omnium ritum illum deſcribit Claudianus in quarto Honorii

Honorii Conſulatu vers 615.

Te faſtos ineunte quater, ſolennia ludit
Omina libertas, deductum Vindice nomen
Lex celebrat, famulusque jugo laxatus herili
Ducitur, & grato remeat ſecurior ictu.
Triſtis conditio pulſata fronte receſſit
In civem rubuere genæ, tergoque removit
Verbera, promiſſi felix injuria voti.

Alapas illas ῥαπίσματα μετ᾽ ὕβρεως vocat Juſtinianus in Novella LXXXI. eas ſervo manumittendo ductas manu lictoris aſſerit Ambroſius Epiſt. 7. *Non iſta libertas quam manumiſſus accipit, & palma lictoris donatus acquirit*: Sed vereor ut erraverit doctiſſimus Pater, docent enim uno ore Cornutus & Iſidorus inter vertendum alapa percuſſos eſſe, verſos autem & in gyrum actos ſervos a domino ſatis ſupra probarum

batum credo. Quia autem alapa ſervo infligebatur & inde libertatis ſignum erat, *alapas* eleganter pro libertate dixit Phædrus lib. 2. fab. 5. in fine.

3. Servos hoc modo in gyrum actos & alapa percuſſos dominus e manu emittebat, dicens: HUNC. HOMINEM. LIBERUM. ESSE. VOLO. Tum Prætor vindicta ſervi manumittendi capiti impoſita, hac formula uti ſolebat. AIO. TE. LIBERUM. MORE. QUIRITIUM. Licet tum ſervus eſſet jugo laxatus herili, tamen ad lictorem, per quem expediri manumiſſionem teſtis eſt Hermogenianus lege 23. D. de Man. vind. Prætor converſus hæc quoque videtur pronunciaſſe verba. SECUNDUM. SUAM. CAUSAM. SICUTI. DIXI. ECCE. TIBI. VINDICTA. Quam formulam ſe inveniſſe apud Valerium Probum in libello de Litteris anti-

quis, teſtatur Rævardus. Var. lib. 4. cap. 9. Tum lictor caput ſervi vindicta verberabat. Iuvenalis ſat. V.

> —— *Pulſandum vertice raſo*
> *Præbebis quandoque caput nec dura timebis*
> *Flagra pati.*

Ex quibus verbis patet ſæpius ejus caput à lictore percuſſum. Alexander ab Alexandro Genialium dierum lib. 4. cap. 10. dictum Juvenalis locum interpretaturus, docet ter percuſſum ſervi caput a lictore, ſed ſine auctoritate ulla, quapropter addere lubet illud Horatii ex lib. 2. ſat. 7.

> —— *Quem ter vindicta quaterque*
> *Impoſita haud unquam miſera formidine privet.*

Lictorem autem id feciſſe non ipſum Prætorem patet ex lege 23. D. de Manum. vind. & his Perſii verbis.

> *Non in vindicta, lictor quam jactat ineptus.*

Et

Et hæc quidem ſolennia olim adeſſe debebant, poſtea non opus fuerunt, valuitque manumiſſio, etiam ſi dominus ſolennia illa verba taceret, auctore Hermogeniano in allegata ſæpius lege 23. D. de Manum. Vind.

4. Hiſce peractis ſervus in templum Feroniæ deducebatur, ibique pileum accipiebat. Servius ad illud Virgilii Æneidos lib. 8.

Naſcenti cui tres animas Feronia mater
Horrendum dictu dederat.

Feronia mater, inquit, *nympha Campaniæ, quam etiam ſupra diximus. Hæc etiam libertorum Dea eſt, in cujus templo raſo capite pileum accipiebant, cujus rei Plautus in Amphitruone facit mentionem; Quod utinam ille faxit Jupiter, ut raſo capite portem pileum. In hujus templo Tarracinæ ſedile lapideum fuit, in quo hic verſus inciſus erat: BENEMERITI. SERVI.*

SEDEANT. SURGENT. LIBERI. Sed non credo hoc diu in uſu fuiſſe, ut in illo pileum caperent templo, cum tot quotidie manumitterentur. Cum autem pileum acciperent, nixi genubus ſedebant, ut docet effigies ſervi raſo capite in genubus ſedentis pileumque capientis, apud Pierium Hieroglyphicorum lib. 40.

5. Hoc modo manumiſſi plene planeque liberi erant, ut videtur e verbis ſervi cujuſdam manumiſſi, qui apud Perſium ſatyra v. ita loquitur:

Vindicta poſtquam meus à Prætore receſſi,
Cur mihi non liceat juſſit quodcumque voluptas.
Excepto, ſi quid Maſuri rubrica vetarit?

Patet idem ex Cicerone pro C. Rabirio: *Carnifex & obductio capitis, & nomen ipſius crucis abſit non modo a corpore*

pore civium Romanorum, ſed etiam à cogitatione, oculis, auribus. Harum enim omnium rerum non ſolum eventus, atque perpeſſio, ſed etiam conditio atque exſpectatio, mentio ipſa denique indigna cive Romano, atque homine libero eſt. An vero ſervos noſtros horum ſuppliciorum omnium metu dominorum benignitas una vindicta liberabit: nos a verberibus, ab unco, crucis denique terrore, neque res geſtæ, neque acta ætas, neque noſtri honores vindicabunt? Neque in ſervitutem retrahi poterant Tacitus Ann. lib. 13. cap. 27. *Quin & manumittendi duas ſpecies inſtitutas, ut relinqueretur pœnitentiæ aut novo beneficio locus; quos vindicta patronus non liberaverit; velut vinculo ſervitutis attineri.*

6. Simulatque hujuſmodi manumiſſio peracta eſſet, nomen manumiſſi in acta referebatur, adjecta manumiſſionis cauſa, Terentius in Adelph. act. 5. ſc. 9. vers 2.

— *Ego ædepol hodie mea quidem ſententia*
Judico Syrum fieri eſſe æquum liberum. M. Iſtunc liberum?
Quodnam ob factum?

Ubi Donatus ad hæc verba *quodnam ob factum* ſit ſcribit: *Jure adſcribi enim cauſas manumiſſionis in jure formula eſt.* Et apud eundem ejuſdem ſcenæ vers 19. & 20.

— Sy. *Et quidem tuo nepoti, hujus filio*
Hodie primam mammam dedit hæc. PE. *Hercule vero ſerio.*
Si quidem primam dedit, haud dudium quin emitti æquum fiet.

M. *Ob eam rem?*

Similiter intelligi poteſt id quod ait ſervus apud Plautum Menæch. act. 5. ſc. 7. vers 35.

ME. *Liberem ego te?* MES. *verum quandoquidem here te ſervavi* ME. *Quid eſt?*
Adoleſcens erras. &c.

No-

Nomen autem olim in acta relatum fuiſſe elici poteſt e Plauto, qui in Perſa act. v. ſc. III. vers XIV. hoc modo ſervum cum lenone loquentem inducit.

TO. *Di dentquæ velis: eho an jam manu emiſiſti mulierem?*
DO. *Credo pol, credo inquam tibi.* TO. *jam liberta auctus es.* DO. *Enecas. Quin tibi medico credere.* TO. *Dic bona fide jam libera eſt?*
D. *Ii ad forum ad Prætorem, exquire ſiquidem credere mihi non vis. Libera inquam eſt. Ecquid audis?*

Hactenus de manumiſſionis ſpeciebus quæ cenſu & vindicta ſiebant, videamus porro quæ ultima ſpecies, quæ juſtam libertatem tribuebat, fuerit, & quomodo facta ſit. Fuit hæc teſtamentaria de qua jam agere tempus eſt.

CAPUT IV.

1. *Lex XII. tabularum confirmat libertatem Teſtamento datam. Familia quid ſignificat? verbis legis XII. tabularum latiſſima poteſtas data.* 2. *Libertas Teſtamento data, vel directa vel fideicommiſſaria, utriuſque verba ſolennia. Servus perſonam ſtandi in judicio non habet. Aſſertores qui? aſſertio a Juſtiniano ſublata. Servi in cauſa libertatis cum dominis conſiſtere poſſunt.* 3. *Libertas datur pure, vel ſub conditione ſed poſſibili, & ſi duobus pluribusve ſub conditione relicta ſit libertas, unus conditio-*

nem

nem implendo liberatur 4. Libertas adita demum hereditate competebat, poſtea tamen non adita hereditate, dummodo nomen ſerviTeſtamento inſertum eſſet. 5. Manumittens debebat dominus eſſe ex jure Quiritium, alias Latinum non vero civem Romanum faciebat. 6. Dominium vel eſt bonitarium vel ex jure Quiritium. Dominium ex jure Quiritium quo modis acquirebatur? formula ex eo nata quæ? 7. Horum dominiorum ſublata differentia. Accurſiani notati. 8. Servum alienum nemo directe manumittit. Tertullianus explicatus. Per fideicommiſſum libertas ſer-

ſervo alieno relinqui poteſt, debetque tum heres eum ſervum redimere & manumittere. 9. *Lex Ælia Sentia quando & à quo lata. Mynſingeri lapſus. Noluit hæc lex in fraudem creditorum manumitti.* 10. *Quando creditoribus fit fraus?* 11. *Bacchovii, Vinnii, & aliorum ſententia rejecta, Tacitus explicatus.* 12. *In libertate fideicommiſſaria quando fraus creditoribus facta videtur? Libertas ſemel data non revocatur. Pacii error detectus & correctus.* 13. *Libertas relicta à domino, qui non ſolvendo eſſe videtur, ſuſpenſa fuit donec appareat an fraudati ſint creditores. Statuliberi*

qui?

qui ? 14. Utilitas & æquitas legis Æliæ Sentiæ. 15. Lex Ælia Sentia in fraudem creditorum unum ſervum manumitti permittit, plures ſi manumiſſi ſint in ſervitutem revocat. 16. Heres neceſſarius quis ? unde ſic dictus ? 17. Heres neceſſarius ideo manumittebatur ut ipſius nomine bona teſtatoris vendantur, ne ignominia afficiatur defunctus. 18. Lex Ælia Sentia prohibuit minori viginti annis manumittere niſi cauſa apud conſilium probata. §. 4. *Inſtit.* Quibus ex caufis manumittere non licet. *reſtitutus, rejecta Hottomanni, Bacchovii & Vinnii ſententia.* 19. *Æquitas legis Æliæ*

Sentiæ in hoc capite. 20. *Legi Æliæ Sentiæ nonnulla tollit Juſtinianus.* 21. *Imo totum caput aufert & irritum reddit.* 22. *Lex Fuſia Caninia quæ? litera R. a quo inventa? Veteres litera S pro R. uſi ſunt.* 23. *Lex Fuſia Caninia à quo & quando lata? Rævardi conjectura ſtabilita, rejecta Contii, Hottomanni & Giphanii opinione.* 24. *Lex hæc quantum numerum manumittere in Teſtamento permiſerit?* 25. *Ingentium familiarum exempla quædam collecta. Seneca Pater emendatus.* 26. *Lex Fuſia Caninia non ultra centum in Teſtamento manumitti permiſit. Egregium exemplum*

Taciti

Taciti Imperatoris adductum. 27. *Lex hæc voluit ut nomina ſervorum Teſtamento inſerantur, & ut fugitivi non computentur ſi ineundus ſit numerus propter libertatem.* 28. *Legem hanc ſuſtilit Juſtinianus. Egregium dilirium Accurſii in etymologia legis Caniniæ.* 29. *Morientes liberaliores ſunt, liberti pileati defunctorum patronorum funus comitantur.* 30. *Plautus & Auſonius explicati. Alciati lapſus.*

1. TEſtamento manumiſſi: liberi ut ſint, facit lex XII. tabularum. Ulpianus in fragm. tit. 1. §. 9. verba legis ſunt in lege prima tabulæ quintæ: *Paterfamilias uti legaſit ſuper pecunia tutelæve*

ſuæ rei, ita jus eſto.' Quæ verba haud dubie corrupta reſtituuntur ab Ulpiano hoc modo: *Pater familias uti legaſit ſuper pecunia tutelave ſuæ rei.* Aliter verba & mea quidem ſententia melius profert Cicero vel alius quis lib. 1. ad Herennium *Lex*, inquit, *Pater familias uti ſuper familia pecuniave ſua legaſſit, ita jus eſto.* Ubi per *familiam* haud dubie ſervi intelliguntur, cæterum etſi vox *familia* legi adſit ſive non, nihilominus ad libertates datas lex hæc pertinuit, uti patet ex lege 220. de V. S. cujus verba hæc ſunt: *Verbis legis duodecim tabularum his: Uti legaſſit ſuæ rei, ita jus eſto, latiſſima poteſtas tributa videtur, & hæredis inſtituendi, & legata & libertates dandi, tutelas quoque conſtituendi.*

2. Teſtamento porro manumiſſi libertatem nanciſcuntur directam vel fideicommiſſariam, directam, ſi ita verba adjecta Teſtamento fuerint: *Stichus*

Stichus ſervus meus liber eſto. lege 4. & 7. D. de Manum. Teſtam. vel alia quavis formula modo nulla fidei commiſſum olentia verba adjecta fuerint, veluti *rogo*, *precor*, *fidei tuæ committo.* Sic e contrario ſi talia verba adjecta ſint, non directam, ſed fideicommiſſariam libertatem conſequuntur, & pendet eorum libertas non tam ab animo & voluntate manumittentis teſtatoris, quam a fide hæredis inſtituti. Neque ſervus ad libertatem proclamare poterat, niſi aſſertorem inveniret, qui judicio cum domino experiretur, & ſervum liberum eſſe pronunciari curaret, quia ſervus perſonam ſtandi in judicio non habebat, ut abunde teſtantur Juriſconſultorum filii, & Terentius in Phorm. act. 2. ſc. 1. vers 62.

Servum hominem cauſam orare leges non ſinunt.

Ne-

Neque teſtimonii dictio eſt.

Licuit tamen poſtea hac in cauſa ut & in aliis quibuſdam, cum dominis conſiſtere, vide legem 53. D. de Judiciis. Cæterum quia quandoque non reperiebatur, qui aſſertoris munere fungi vellet, ſæpius ex hac cauſa libertates peribant, quamobrem Juſtinianus aſſertionem omnem ſuſtulit lege 1. C. de Aſſert. toll. conceſſitque ſervis ut ſuam cauſam ipſi tueri poſſent. Coguntur tamen hi ſervi fidejubere judicio ſiſti, ſi vero nullum fidejuſſorem invenire poſſint, juratoriæ cautioni committuntur, ut docet Imperator in lege eadem his verbis: *Omnes vero qui pro libertate periclitantur, ſi quidem poſſunt fidejuſſorem dare, cum exigi; Sin vero re vera datio ejus impoſſibilis iis eſt, hocque judici manifeſte oſtendatur, juratoriæ cautioni committi.*

3. Po-

3. Poteſt & libertas dari ſub conditione ut docetur in lege 7. & 8. D. de manum. teſt. ſed non ſub omni conditione, inutilis enim eſt datio quæ ſub jurisjurandi conditione fit, teſte Ulpiano in lege 12. D. eod. Et ſi conditio ad duos pluresve ſpectat, alter vel unus eorum implendo & ſatisfaciendo conditioni libertatem adipiſcitur, ut tradit Pomponius §. 1. legis 11. D. eod. *Si Stichus & Pamphilus*, inquit, *decem dederit liberi ſunto. poterit alter quinque dando liber eſſe, quamvis alter non dederit.* Poteſt & a certo tempore dari velut poſt annum, biennium, triennium &c. ſed ſi indiſtincte teſtator ſcripſerit poſt annos, poſt biennium liber erit, idque & ratio & favor libertatis poſtulat, teſte Juliano lege 17. §. ult. D. de Manum. Teſtam. *Poſt annos*, inquit, *indiſtincte liber eſſe juſſus, poſt biennium liber erit; idque & favor libertatis exigit, & verba patiuntur. Niſi ſi aliud ſen-*

ſiſſe

ſiſſe Patremfamilias manifeſtiſſimis rationibus is, a quo libertas relicta eſt, probaverit. Sed non eodem modo ut a certo tempore ſic ad certum tempus relinquere libertatem ſervo quis poteſt, quod notiſſimi juris eſt.

4. Teſtamento porro manumiſſus libertatem non prius accipit quam adita ſit hæreditas, nec tamen opus eſt ut tota hæreditas adita ſit, ſed ſi modo ex parte, imo ſi vel unus hæredum tantum adierit, quod probat lex 25. tituli ſæpius allegati: *Teſtamento liber eſſe juſſus, tum ſit liber, cum adita fuerit hæreditas qualibet ex parte: ſi modo ab eo a quo liber eſſe juſſus eſt, adita fuerit gradu*. Poſterius probat lex 23. §. 1. D. eod. *Teſtamento data libertas ſtatim competit quam adita fuerit hæreditas vel ab uno ex hæredibus.* Sed tum oportet, ut libertas pure, id eſt, abſque ulla conditione relicta ſit. Oportet præterea ut Teſtamentum valeat, alias libertas non competit.

petit. Poſtea tamen libertas directa competebat etiam ſi hæreditas adita non eſſet. §. 1. Inſtit. De eo cui libert. cauſ. bon. addicuntur. Neceſſe quoque erat, ut manumiſſus Teſtamento nomine ſuo indicetur, & ſi plures ejuſdem nominis ſint in eadem familia, poterat & debebat Pater familias officium vel ejus artificium adjicere, auctore Gajo lib. 1. Rerum Cottidianarum: *Nominatim videntur liberi eſſe juſſi, qui vel ex artificio, vel officio, vel alio quolibet modo evidenter denotati eſſent: veluti diſpenſator meus, cellarius meus, cocus meus, Pamphili ſervi mei filius. &c.*

5. Sciendum autem eſt eum qui manumittit, debere eſſe dominum ex jure Quiritium, auctore Theophilo: ἡνίκα τρία ἔννομα συνδράμωσιν ἐπὶ τῷ ἐλευθερομένῳ οἰκέτῃ ὥστε αὐτοῦ καὶ ὑπερβεβηκέναι τὸν λ. ἐνιαυτοῦ, καὶ ἔχειν ἐπ' αὐτοῦ τὸν δεσπότην τὴν ἔννομον δεσποτείαν, τοῦτ' ἔστι τὸ *ex jure*

re Quiritium. Quæ ita vertit Jacobus Curtius : *Cum in manumittendo ſervo tria legitima concurrebant : ut & ipſe major eſſet annis triginta , & dominus ejus legitimus eſſet dominus, hoc eſt ex jure Quiritium.* Dicit debere eſſe dominum ex jure Quiritium quia apud veteres erat & dominus bonitarius tantum, qui ſi Teſtamento manumittat , non civem Romanum ſed Latinum efficit. Auctore Ulpiano in fragm. tit. 1. §. 16. *Qui tantum*, inquit , *in bonis non etiam ex jure Quiritium ſervum habet ; manumittendo Latinum facit.* Quam jure veteri dominiorum differentiam, quo facilius capiantur quæ dicta ſunt, & deinceps dicentur , explicare fuſius lubet.

6. Dominus itaque bonitarius quis tantum ſit, docet Ulpianus his verbis : *In bonis tantum alicujus ſervus eſt , velut hoc modo ſi civis Romanus a cive Romano ſervum emerit, isque tra-*

traditus ei ſit, neque tamen mancipatus ei, neque in jure ceſſus, neque ab eo anno poſſeſſus ſit. Nam quamdiu horum quid factum fuerit, is ſervus in bonis quidem emptoris eſt, ex jure Quiritium autem venditoris eſt. Dominium illud bonitarium dicebatur antiquitus *dominium natutale*, dominium vero ex jure Quiritium *legitimum* dictum eſt, Theophilus: ἔστιν οὖν ὡς εἶπον φυσικὴ δεσποτεία, καὶ ἔννομος δεσποτεία. καὶ ἡ μὲν φυσικὴ λέγεται *in bonis* καὶ δεσπότης βονιτάριος. ἡ δὲ ἔννομος λέγεται jure Quiritium, τουτέστιν ἐκ τοῦ δικαίου τῶν Κουιριτῶν Ῥωμαίων. Legitimum autem dominium ſive ex jure Quiritium ut acquiratur, ſex fere res requiruntur, quas nobis ob oculos ponit Varro de R. R. lib. 2. cap. 10. *In emptionibus dominium legitimum ſex fere res perficiunt, ſi hæreditatem juſtam adiit: ſi ut debuit, mancipio ab eo accepit à quo jure civili potuit: aut*

aut ſi in jure ceſſit cui potuit cedere, & id ubi oportuit: aut ſi uſucepit: aut ſi e præda ſub corona emit: tumve cum in bonis, ſexioneve cujus publice venit. Ex hoc jure oriebatur hæc formula. *Hunc hominem ex jure Quiritium meum eſſe ajo.* Atquc hinc illa formula apnd Ciceronem invectiva IV. in Verrem: *Si patet fundum Capenatem, quo de agitur, ex jure Quiritium P. Servilii eſſe.* Qui utrumque dominium habebat, jurc pleno dominus diccbatur. Theophilus: *εἰ δέ τις τὰς ἀμφοτέρας ἔχει δεσποτείας ἐλέγετο pleno jure dominus, τουτέστιν ὡς ἔχων ἀμφοτέρας, τὴν ἔννομον καὶ τὴν φυσικήν.*

7. Verum hanc dominiorum diſtinctionem ſubtilem ſublatam voluit Juſtinianus lege unica C. de nud. jure Quiritium toll. cujus verba addam Accurſianorum cauſa, ita verba ſonant: *Antiquæ ſubtilitatis ludibrium per hanc deciſionem expellentes, nullam eſſe*

eſſe differentiam patimur inter dominos, apud quos vel nudum ex jure Quiritium nomen, vel tantum in bonis reperietur: quia nec hujuſmodi volumus eſſe diſtinctionem, nec jure Quiritium nomen, quod nihil ab ænigmate diſcrepat, nec unquam videtur, nec in rebus apparet, ſed vacuum eſt & ſuperfluum verbum, per quod animi juvenum, qui ad primam legum veniunt audientiam, perterriti ex primis eorum incunabulis inutiles legis antiquæ diſpoſitiones accipiunt: ſed ſit pleniſſimus & legitimus quiſque dominus, ſive ſervi, ſive aliarum rerum ad ſe pertinentium. Quæ verba, & ſi per ſe clara, nunquam intellexerunt Accurſiani, ſeducti per rubricam hujus legis, quæ eſt *de nudo jure Quiritium tollendo.* Quia neſciverunt quid eſſet nudum jus Quiritium, quoniam nuſquam in Juſtiniani libris explicatur, & illi illotis (ut dicitur) manibus ad jura accedebant, nec quicquam literis, ut hodie

hodie ſæpius contingit, humanioribus operam dederant.

8. Oportebat itaque ut vidimus, eum, qui manumittit, debere eſſe dominum ejus quem manumittit, alterius igitur ſervum manumittens nihil agit, quoniam ei nullum in rem alterius competebat jus, quod notiſſimi juris eſt: eoque proculdubio reſpexit Tertullianus de Corona cap. 13. *Servum alienum quomodo manumittet?* Et adverſus Marcionem lib. 5. cap. 4. *Qua libertate Chriſtus nos manumiſit; nonne eum conſtituit manumiſſorem qui fuit dominus? Alienos enim ſervos ne Galba quidem manumiſit, facilius liberos ſoluturus.* Inde apud Plautum ſervus rogans manumitti à domino, reſponſum accipit ſe non eſſe dominum ejus, ideoque manumittere non poſſe: in Menæchm. act. 5. ſc. 7. verſ. 34. & ſequent. Non tamen hoc in genere verum eſt, ſed limitationem patitur. Directo

Directo quidem jure nemo alienum ſervum manumittere poteſt. Lege 9. C. de Teſtam. manum. *Servo tuo defunctus licet te hæredem ſcripſiſſe proponitur, directam tamen libertatem non poteſt dare: jure enim directo libertatem ſervis alienis nemo poteſt dare.* Ubi notandum quod dicat lex *jure directo* quod & Tertullianus intellexit; nam fideicommiſſo poteſt dare lege 16. D. de fideicom. libert. *Libertates etiam per fideicommiſſum dari poſſunt, & quidem largius quam directo: nam non tantum propriis, ſed & alienis ſervis per fideicommiſſum libertas dari poteſt, ita tamen ut verbis vulgaribus, & quibus evidenter voluntas teſtatoris exprimi poſſit.* Idem docet Imperator §. 2. Inſtit. de ſing. reb. per fideicom. rel. & Paulus lege 14. §. 1. D. de Legatis 2. Teneturque hæres vel legatarius ſervum illum à domino in cujus poteſtate eſt, redimere, & redempto libertatem tribuere §. 2, Inſtit. eod.

ubi hoc modo loquitur Imperator: *Libertas quoque per fideicommiſſum ſervo dari poteſt, ut hæres eum rogetur manumittere, vel legatarius, vel fideicommiſſarius, nec intereſt utrum de ſuo proprio ſervo teſtator roget, an de eo qui ipſius hæredis, aut legatarii aut etiam extranei ſit. Itaque & alienus ſervus redimi & manumitti debet. Quodſi dominus eum non vendat: ſi modo nihil ex judicio ejus qui reliquit libertatem, recepit: non ſtatim extinguitur fideicommiſſaria libertas, ſed differtur, quaſi poſſet tempore procedente, ubicunque occaſio ſervi redimendi fuerit, præſtari libertas.* Eodem modo Imperator Alexander lege 6. C. de fideicom. libert. *Deberi etiam alienæ ancillæ fideicommiſſariam libertatem placuit: nec deficit hoc debitum ſi interim dominus (ſi modo nihil ex judicio ejus, qui quæve reliquit libertatem, perceperit) noluit vendere: quia poſſit tempore procedente, ubicunque occaſio redi-*

redimendæ ancillæ fuerit, præſtari libertas. Quibus in legibus obſervanda ſunt verba: *Si modo nihil ex judicio ejus qui reliquit libertatem, perceperit.* Quibus indicatur, ſi is cujus ſervum liberum eſſe voluit teſtator, aliquid recepit vel ex teſtamento, vel ex legato, aut alio quolibet modo, non opus eſſe exſpectari donec dominus, ſervum vendere velit, ſed eum ad vendendum ſervum poſſe cogi, ut eo citius manumittatur, & voluntas domini adimpleatur. Quod ſatis clare docet lex 13. C. eod. adde legem 92. D. de Condict. & demonſtrat. Debet itaque is, qui directam ſervo libertatem relinquere vult, dominus eſſe, potuitque tunc tot manumittere quot vellet, idque ex lege 12. tabularum *Paterfamilias uti ſuper familia pecuniaque ſua legaſſit, ita jus eſto.* Patet.

9. Poſtea tamen hoc iis prohibitum eſt lege Ælia Sentia, quæ lata

eſt anno U.C. ICCCLVI. Sexto Ælio Lamia & C. Sentio Saturnino Conſulibus, & lata eſt per ipſum Auguſtum, quod ſatis indicat Dion Caſſius lib. LV. loquens de Auguſto: πολλῶν τε πολλοὺς ἀκριβῶς ἐλευθερούντων, διέταξε τῆν τε ἡλικίαν ἣν τόν τε ἐλευθερώσοντά τινα καὶ τὸν ἀφετησόμενον ὑπ' αὐτοῦ ἔχειν δεήσοι. Id eſt, ut Xilander vertit: *Quia multi multos manumittebant, ætatem quam & manumittens & manumittendus habere deberent, conſtituit.* Fallitur igitur Mynſingerus, qui in commentario ad Inſtitutiones putat hanc legem eſſe eam cujus meminit Cicero in Topicis, cum multo poſt Ciceronis mortem demum lata ſit. Prohibuit hæc lex ne quis in fraudem creditorum ſervos manumitteret, idque palam eſt ex Juſtiniano: *Non tamen*, inquit, *unicuique volenti manumittere licet. Nam is qui in fraudem creditorum manumittit, nihil agit; quia lex Ælia Sentia*

Sentia impedit libertatem. Idem docet lex 27. D. Qui & à quib. manum. Idque tam jure militari quam jure civili obtinet. Lex 8. §. 1. D. eod. *Si miles jure militari teſtamento facto, libertates dederit in fraudem creditorum, & non ſolvendo moriatur, impediuntur libertates.*

10. In fraudem autem creditorum quomodo quis libertates relinquat, luculenter docet Imperator §. 3. Inſtit. Quib. ex cauſ. manum. *In fraudem autem creditorum manumittere videtur, qui vel jam eo tempore quo manumittit, ſolvendo non eſt: vel qui datis libertatibus deſiturus eſt ſolvendo eſſe. Prævaluiſſe tamen videtur (niſi animum quoque fraudandi habuerit manumiſſor) non impediri libertatem, quamvis bona ejus creditoribus non ſufficiant. Sæpe enim de facultatibus ſuis, amplius quam in his eſt, ſperant homines. Itaque tunc intelligimus impediri libertatem, cum*

utroque modo fraudantur creditores, id eſt, & conſilio manumittentis & ipſa re, eo quod ipſius bona non ſunt ſuffectura creditoribus. Quæ verba deſumpta ſunt ex lege 10. D. Qui & à quibus manum. Cæterum notandum eſt quod dicat Imperator: *Prævaluiſſe tamen videtur (niſi animum quoque fraudandi manumiſſor habuerit) non impediri libertatem.* Quibus verbis indicat non impediri libertatem, niſi & conſilium & eventus adſint ut fraudentur creditores. Idque probat lex 10. D. eod. & lex 1. C. Qui manumittere non poſſunt: *Certum eſt jus non alias libertates per legem Æliam Sentiam, quæ ſunt in fraudem creditorum datæ, revocari, niſi & conſilium fraudis, hoc eſt, animus manumittentis, & eventus damni ſequatur.* Quod obtinere in manumiſſione tam inter vivos quam inter mortuos, ex his verbis Imperatoris: *Sæpe enim de facultatibus*

bus

bus ſuis amplius quam in his eſt, ſperant homines. Probare volunt Bacchovius, Vinnius, & alii ad dictum Inſtitutionum locum.

11. Contrarium alii defendunt, dicuntque hoc tantum obtinere in manumiſſione quæ inter mortuos fit, quorum ſententiam aliorum opinioni præfero, adductus his verbis Taciti Ann. lib. 15. cap. 55. *Pecunias & libertates ſervis & ante dono datas; ſed tunc largius, quia tenui jam re familiari, & inſtantibus creditoribus, teſtamento diffideret.* Ubi Scævino objicitur hoc, nec poſſum videre quare Scævinus, cum teſtamento diffideret, & creditoribus ſatisfieri poſſe deſperaret, inter vivos ſervos ſuos manumittere feſtinaſſet, ſi manumiſſio inter vivos reſcindi poſſet à creditoribus, ipſoque jure non valeret, utpote in fraudem creditorum data.

12. Notandum quoque quod in lege ſupra è Codice allegata dicatur

directas libertates. Nam in fideicommiſſariis libertatibus non animus & eventus ſimul, ſed eventus tantum ſpectatur. Lege 4. §. 19. in fine. D. de fideicom. libert. *Directæ libertates non competunt, ſi conſilium & eventus fraudandorum creditorum adſint; nec fideicommiſſæ præſtabuntur, ſi eventu fraudentur creditores.* Idem docet lex ult. C. Qui manum. poſſ. Igitur ſi directa libertas teſtamento relicta ſit, & fraudati fuerint creditores, oportet ut illi ſi agere velint, & conſilio manumittentis & eventu fraudatos ſe probent, tuncque non valet manumiſſio, nec opus eſt, ut revocetur aut reſcindatur, cum ipſo jure invalida fuerit, dicit enim Imperator *Qui in fraudem creditorum manumittit nihil agit*. Id eſt, *nihil jure agit*. Deinde quod contra legem fit, inutile cenſetur. Præterea libertas ſemel data revocari non poteſt. Arrianus in Epictetum lib. 4. cap. 7. *Liber-*

Libertate ſum donatus à Deo, novi ejus mandata: nemo poſthac in ſervitutem redigere me poteſt: aſſertorem habeo quem decet, judices habeo quales decet. Imo ne ab ipſis quidem hæredibus aut manumiſſore. Lege 5. C. de Servo pignori dato manum. Lege 9. D. de Manum. vind. §. 6. Inſtit. Quib. ex cauſ. manum. Quapropter neſcio ubi mens Pacii fuerit, cum ſcriberet ſi creditores probent ſe & conſilio & eventu eſſe fraudatos, reſcindi & revocari libertatem, ſervóſque manumiſſos in ſervitutem retrahi.

13. Poterit hic quis rogare, ſi ſervi manumiſſi (ubi creditores probaverint ſe & conſilio & eventu fraudatos) in ſervitutem revocari non poſſint, & vendi, quomodo creditoribus tum ſatisfactum fuerit? Reſpondeo libertatem à tali domino relictam, non continuo & ab initio valuiſſe, vel ipſo jure nullam fuiſſe, ſed tamdiu in ſuſpenſo fuiſſe, donec

conſtaret fraudatine eſſent creditores necne, & ſi fraudati eſſent, an vellent jure ſuo uti, & judicio decernere, nam ſi non ſint fraudati, vel fraudati jure ſuo non utantur, actum validum eſſe, & manumiſſos retro liberos factos intelligi. Quamdiu autem hæc incerta ſunt, manumiſſi vi ipſa ſtatuliberi ſunt, ut docet Paulus lege 1. D. de Statulib. *Statuliberi ſunt vi ipſa, cum creditoris fraudandi cauſa manumittuntur. Nam dum incertum eſt, an creditor jure ſuo utatur, interim ſtatuliberi ſunt.* Quinam autem & quales fuerint ſtatuliberi, quo hæc clarius & diſtinctus capiantur, non videtur ex uſu addere: Qui ergo *ſub conditione teſtamento liber eſſe juſſus eſt, ſtatuliber* appellatur, auctore Ulpiano in fragm. tit. 2. §. 1. vel ut docet Feſtus: *Statuliber eſt, qui teſtamento, certa conditione propoſita, liber eſſe jubetur, & ſi per hæredem eſt, quo minus ſtatuliber præſtare*

ſtare poſſit, quod præſtare debet : nihilominus liber eſſe jubetur. Is pendente conditione ſervus hæredis eſt. Ulpianus: *Statuliber quamdiu pendet conditio, ſervus hæredis eſt.* Quod idem docet lex 9. D. de Statuliberis.

14. Atque ita vidimus legem Æliam Sentiam prohibere dominis manumiſſionem ſervorum, quæ fit in fraudem creditorum, quod æquiſſimum eſt, & Reipublicæ plurimum intereſt, non enim bene cum Republica agi poteſt, ubi privati ſemper fraudantur, nec ut ait Cicero pro lege Manilia : *multorum civium calamitas à Republica ſejuncta eſſe poteſt.*

15. Ne tamen hæc lex Ælia Sentia omnem libertatem quæ in fraudem creditorum datur, arcere videatur, permittit dominis etiamſi ſolvendo non ſint, unum tamen ſervum teſtamento manumittere, ſed hoc tantum

in caſu, ut ſolus ille hæres ſit, quem ob id neceſſarium hæredem vocat. Imperator §. 1. Inſtitut. Quib. ex cauſ. manum. *Licet tamen domino qui ſolvendo non eſt, (in teſtamento) ſervum ſuum cum libertate hæredem inſtituere, ut liber fiat, hæreſque ei ſolus & neceſſarius, ſi modo ei nemo alius hæres exſtiterit: aut quia nemo hæres ſcriptus eſt, aut quia is qui hæres ſcritus eſt, qualibet ex cauſa ei hæres non exſtiterit. Itaque eadem lege Ælia Sentia proviſum eſt, & recte.* Additque rationes. *Valde enim proſpiciendum erat, ut egentes homines quibus alius hæres exſtiturus non eſſet, vel ſervum ſuum neceſſarium hæredem haberent, qui ſatisfacturus eſſet creditoribus: aut hoc eo non faciente, creditores res hæreditarias ſervi nomine vendant, ne injuria defunctus afficiatur.* Notandum hic venit, quod Imperator dicat *ſi hæres ei ſolus exſtiterit.* Nam ſi plures manumiſerit, qui primo

mo loco ſcriptus eſt, liber erit. Lege 24. D. Qui & à quib. manum. Idque lege Ælia Sentia cavetur. Lege 60. D. de Hæred. inſtit. *Qui ſolvendo non erat ſervum primo loco, & alterum ſervum ſecundo loco hæredes ſcripſit, ſolus is qui primo loco ſcriptus eſt, hæreditatem accipit: nam lege Ælia Sentia ita cavetur, ut ſi duo pluresve ex eadem cauſa hæredes ſcripti ſint, uti quiſque primus ſcriptus ſit, hæres ſit.* Idque obtinet etiamſi homo liber ſubſtitutus ſit. Lege 57. D. eod. Si tamen plures ſcripſerit, reliqui pendente conditione Statuliberi erunt, arg. legis primæ D. de Statuliberis. Quod ſi duos ſervos eodem gradu inſtituerit, neuter liber & hæres erit, quoniam ſibi invicem obſtant, lege 43. D. de Hæred. inſtit. Si tamen alter eorum ante apertas tabulas deceſſerit, qui ſuperſtes eſt, liber & hæres erit, teſte Juliano: *Qui*, inquit, *ſolvendo non erat, duos Apollonios liberos*

hæredeſque eſſe juſſerat : altero ante apertas teſtamenti tabulas mortuo, non ineleganter defendi poterit , eum qui ſupererit, liberum & ſolum neceſſarium hæredem fore : Quod ſi uterque vivit, inſtitutionem nullius eſſe momenti propter legem Æliam Sentiam, quæ amplius quam unum neceſſarium hæredem fieri vetat. Ubi obſervandum eſt obſtare ſibi invicem duos manumiſſos, ſi neuter primo loco ſit ſcriptus, alias is liber ſoluſque hæres neceſſarius erit, qui primo loco ſcriptus eſt, ut vidimus antea, & ut præter allegatas leges docet Ulpianus fragm. tit. 1. §. 14. Non tamen ſemper primo loco ſcriptus, liber & hæres neceſſarius eſt, ſed interdum ſecundo loco ſcriptus, ut in hoc caſu; ſi dominus qui ſolvendo non eſt, plures manumiſerit hæredeſque eſſe voluerit, ſi primo loco ſcriptus creditoribus ſatisfaciendis ſufficiat, reliqui omnes non ſufficiant, tum qui primo loco ſcriptus

ptus eſt, vendetur, ut creditoribus ſatisfiat, ſecundo vero loco ſcriptus, hæres liberque erit. Terentius Clemens: *Si quis habens creditores, plures manumiſerit: non omnium libertas impedietur. Sed qui primi ſunt liberi erunt, donec creditoribus ſolvatur quam rationem Julianus ſolet dicere velut duobus manumiſſis, ſi unius libertate fraudentur, non utrinſque, ſed alterutrius impediri libertatem: & plerumque poſtea ſcripti. Niſi ſi quando majoris pretii ſit is, qui ante nominatus ſit, nec ſufficiat poſteriorem retrahi in ſervitutem, prior (autem) ſufficiat, nam hoc caſu ſequenti loco ſcriptum ad libertatem perventurum ſolum.*

16. Notandum autem quod Imperator verbis ſupra citatis dicat *dummodo ſit neceſſarius hæres.* Idque ideo quia ſervus ſive velit ſive nolit, protinus poſt mortem teſtatoris liber & hæres fit, teſte Juſtiniano §. 1. Inſtit.

ſtit.de Hæred. qual.& diff. *Neceſſarius hæres,* inquit, *eſt ſervus hæres inſtitutus, ideo ſic appellatur, quia ſive velit, ſive nolit, omnino poſt mortem teſtatoris protinus liber & hæres neceſſarius fit*. Et quod hęreditate abſtinere volenti Prętor vel Procoſul id non permittat. lege 57. §. 1. D. de Acquirenda vel omitt. hęred.

17. Dicat hic quis, quomodo cogi poteſt liber & hæres eſſe, cum invito non fiat beneficium, & nemo hæres alicui exiſtere, jure poſſit cogi? Reſpondeo ſpeciali de cauſa id fieri, ut dominus defunctus ignominia non afficiatur per diſtractionem & auctionem bonorum ſuorum, quæ infamiæ proxima eſt, ut ſatis patet ex oratione Ciceronis pro Quintio. Aſt diceret, ſi infamiæ proxima eſt diſtractio bonorum per creditores inſtituta, ergo inhumanum atque injuſtum eſt, manumiſſum ad ferendam illam ignominiam obligari & adſtringi: Verum quis neſcit

neſcit eum *libertatem* quæ *res inæſtimabilis eſt*, pro ignominia illa conſequi, deinde ſibi ipſi acquirere quidquid poſt patroni mortem adquirit, nec obnoxia facere ſua bona creditoribus etiam ſi patroni bona non ſufficiant. Ut docet Imperator loquens de ſervo neceſſario hærede inſtituto, cujus, vel potius cujus patroni bona averſione vel ſectione vendebantur. §. 1. d. t. *Pro hoc tamen incommodo illud ei commodum præſtatur, ut ea quæ poſt mortem patroni ſui ſibi acquiſierit, ipſi reſerventnr. Et quamvis bona defuncti non ſufficiant creditoribus: tamen ex ea cauſa res ejus, quas ſibi acquiſierit, non veneunt.* Quod tamen cùm ſale capiendum eſt, nam ſi ſeparationem bonorum ſuorum à bonis patroni non petierit, aut patroni bonis ſeſe immiſcuerit, etiam bona ejus poſt patroni mortem acquiſita diſtrahentur, ut creditoribus ſatisfiat, bonis patroni non ſufficientibus.

Lege

Lege 1. §. ult. D. de Separationibus.

18. Atque hæc hactenus de lege Ælia Sentia quæ prohibuit in fraudem creditorum, in teſtamento plures uno manumitti. Reſtabat ergo, ut qui locupletiores eſſent, & quorum bona creditoribus abunde ſufficerent, tot manumittere poſſent quot vellent. Idque ex lege 12. tabularum obſervatum, eſt. Donec eadem lex Ælia Sentia prohiberet domino minori viginti annis aliter manumittere quam vindicta, juſta cauſa manumiſſionis apud conſilium probata. §. 4. Inſtit. Quib. ex cauſ. manumit. *Eadem lege Ælia Senttia domino minori viginti annis non aliter manumittere permittitur, quam vindicta apud conſilium, juſta cauſa manumiſſionis approbata, fuerint manumiſſi*: Textum hunc corruptum eſſe putant Bacchovius, Vinnius, & Galliæ decus Hottomannus qui idcirco ita legit: *Quam ſi dicta apud conſilium juſta*

juſta cauſa manumiſſionis, approbata fuerit manumiſſio. Sed fas mihi ſit ab illis diſſentire, credo integrum & minime mendoſum eſſe textum, atque diſpoſito uno commate hoc modo eſſe legendum: *quam ſi vindicta, apud conſilium juſta manumiſſionis cauſa approbata, fuerint manumiſſi.* Sed de conſilio & juſta cauſa poſtea loquendi dabitur occaſio.

19. Notum itaque eſt ex hac lege, domino minori viginti annis, non licuiſſe manumittere ſervum aliter quam vindicta, ergo nec cenſu nec teſtamento. Quæ lex æquitatem quamdam in ſe habere videri poterat, nam imbecilla ejus ætatis adoleſcentium judicia ſunt, & facile circumveniri ſervorum blauditiis poſſunt. Theophilus: ὁ αὐτὸς νόμος ἀπέχει τὰς ἐλευθερίας τὰς παρεχομένας ὑπὸ τῶν ἐλαττόνων τῶν κʹ ἐνιαυτῶν, οὐ διὰ μῖσος, ἀλλὰ δι' εὔνοιαν τῶν ἐλευθερούντων. ἠπίστατο γὰρ, ὡς οἱ τοιαύτην ἄγον-

ἄγοντες ἡλικίαν εὐχερῶς ἀπατοῦνται, καὶ ταῖς τῶν οἰκετῶν ἔικοισι κολακείαις, καὶ τούτῳ τῷ τρόπῳ τὴν ἑαυτῶν ἐλαττοῦσιν ὑπόστασιν. Quæ ſic vertit Jacobus Curtius: *Eadem lex irritas vult eſſe libertates, quæ à minore viginti annis præſtantur: nulloque id odio, ſed favore potius manumittentium, noverat enim eos qui eam ætatem agunt, facile circumveniri, ſervulorumque blandimentis & adulationibus capi, & ita facultates ſuas diminuere.*

20. Hanc legem etiamſi quadantenus juſtam abrogavit nihilominus ex parte Juſtinianus, nam quod lex Ælia Sentia prohibebat teſtamento ante annum viceſimum manumittere, ille reduxit ad annum decimum ſeptimum impletum, & decimum octavum inchoatum, inductus his rationibus quas reddit §.7. Inſtit. d.t. *Cum ergo certus modus manumittendi minoribus viginti annis dominis per legem Æliam Sentiam conſtituitus eſſet: evenie-*

eveniebat, ut qui quatuordecim annos expleverat, licet teſtamenta facere legataque relinquere poſſet: tamen ſi adhuc minor eſſet viginti annis, libertatem ſervo dare non poſſet. Quod non erat ferendum: nam cui totorum ſuorum bonorum in teſtamento diſpoſitio data erat, quare non ſimiliter ei quemadmodum alias res; ita de ſervis ſuis in ultima voluntate diſponere, quemadmodum voluerit, permittimus, ut & libertatem iis poſſit præſtare? Sed quum libertas inæſtimabilis res ſit, & propter hoc ante vigeſimum ætatis annum antiquitas libertatem ſervo dare prohibebat: ideo nos mediam quodammodo eligentes viam, non aliter minori viginti annis libertatem in teſtamento dare ſervo ſuo concedimus, niſi decimum ſeptimum annum impleverit, & decimum octavum attigerit. Ejuſque diſpoſitionis & conſtitutionis ſuæ jam reddit porro rationem Juſtinianus, ſimulque occurrit oppoſitioni de-

deſumptæ ex lege Ælia Sentia, quod ſcilicet lubrica etiamnum ſint iſtius ætatis ingenia & judicia, his verbis: *Quum enim antiquitas hujuſmodi ætati, & pro aliis poſtulare conceſſerit: cur non etiam ſui judicii ſtabilitas ita eos adjuvare credatur, ut ad libertatem dandam ſervis ſuis poſſint pervenire.* Quod dicit ſeptemdecim annorum ætati conceſſum pro aliis poſtulare, adeo verum eſt, ut notum ſit omnibus qui vel à limine JCtos ſalutaverunt, nec in civilibus id tantum obtinuit, ſed & militaribus in rebus. Gellius Noctium Atticarum lib. 10. cap. 28. *C. Tubero Hiſtoriarum primo ſcripſit Servium Tullium, Regem populi Romani, quum illas quinque claſſes juniorum cenſus faciendi gratia inſtitueret, pueros eſſe exiſtimaſſe, qui minores eſſent annis ſeptemdecim: atque inde ab anno ſeptimodecimo, quod idoneos jam eſſe Reipublicæ arbitraretur, milites ſcripſiſſe.*

21. Ve-

21. Verum contentus non fuit Imperator legi Æliæ Sentiæ aliquid ſuſtuliſſe, ſed totum hoc caput poſtea delevit & irritum reddidit, permittens ut omnis dominus, quo tempore teſtamenti condendi jus haberet, ſcilicet anno decimoquarto, etiam ſervos quos vellet, teſtamento manumittere poſſet. Quod patet ex §. 3. Inſt. de Libert. Ubi omnes libertos *nullo nec ætatis manumiſſi, nec domini mannmittentis, nec in manumiſſionis modo diſcrimine habito* cives Romanos fieri vult. Clarius docet idem hoc Novella 199. cap. 2. *Et hoc quoque præſenti conſtitutione ſancimus: ut licentia ſit minoribus in ipſo tempore, quo licet iis teſtari de alia ſubſtantia, etiam ſervos ſuos in ultimis voluntatibus manumittere, nullo iis ætatis impedimento faciendo: ſed vacante lege quæ hæc primitus prohibebat.*

22. Huc uſque de lege Ælia Sentia, erat præterea & alia, quæ numerum

merum manumittendorum in teſtamento præſcribebat, ſcilicet Fuſia Caninia, de qua priuſquam aliquid dicamus, à quo lata, & unde dicta ſit, explicabimus. Legem itaque hanc quidam *Furiam* quidam *Fuſiam* Caniniam vocant. *Fuſiam* vocant vulgares Inſtitutionum editiones, & Paulus Sententiarum lib. 4. cap. 14. *Furiam* vocant Ulpianus fragm. tit. 1. §. 24. & Theophilus in paraphraſi Inſtitutionum: ſed ſive Furiam ſive Fuſiam vocemus hanc legem, non multum in eo ſitum erit. Nam R litera ſero apud Romanos inventa eſt, & auctorem inventoremque habet Appium Claudium Cæcum, teſte Pomponio in lege 2. §. 36. de O. J. Ideo Romani ſæpius has literas confuderunt, & pro R litera S quæ prius nota fuit, uſi ſunt. Feſtus: *R pro S litera antiqui ſæpe poſuerunt, ut majoſibus, melioſibus, laſibus feſiis, pro majoribus, melioribus, laribus, feriis.*

feriis. Cum hoc convenit Quintilianus Inſtitutionum Oratoriarum lib. 1. cap. 4. *Nam & Valeſii & Fuſii in Valerios Furioſque venerunt, ita arbos, labos, vapos etiam & clamos.* Et oportuno Livius lib. 3. cap. 4. *Furios Fuſios ſcripſere quidam, id admoneo, nequis immutationem ipſorum virorum eſſe, quæ nominum eſt, putet.* Sive igitur *Furiam Caniniam* ſive *Fuſiam Caniniam* Interpretes vocent, perinde erit.

23. Latam hanc legem anno U. C. IↃCCLIII. Fuſio Galeno & C. Caninio Gallo Conſulibus volunt Contius, Giphanius, Homannus dicuntque hoc conſtare ex faſtis Capitolinis: qui tamen ut à Stephano Pighio editi ſunt, eo anno nullum hoc nomine Conſulem exhibent. Quapropter vereor ne hæc lex eo anno lata non ſit, & malo aſſentiri Rævardo, qui Conjectaneorum lib. 2. cap. 1. probat ſi non verum, ſaltem

vero eſſe proximum, ut hæc lex lata ſit anno U. C. ıↄccvi. Q. Fuſio Caleno & P. Vatinio Conſulibus, & inde Fuſiam dictam vult, relatam autem temporibus Auguſti, referente C. Caninio Gallo Coſ. anno U. C. ıↄccli. & inde dictam Fuſiam Caniniam, eadem ratione, qua lex Papia Poppæa, dicta eſt lex Julia.

24. Lex illa certum numerum ſervorum teſtamento manumittendorum definiebat, quem numerum refert Ulpianus fragm. tit. 1. §. 24. *Lex Fuſia Caninia jubet teſtamento ex tribus non plures quam duos manumitti: & uſque ad decem dimidiam partem manumittere concedit: à decem uſque ad triginta, tertiam partem, ut tamen adhuc quinque manumittere liceat, æque ut ex priori numero; à triginta uſque ad centum, quartam partem, æque ut decem ex priori numero manumitti poſſint: à centum uſque ad quingentos, partem quintam, ſimiliter ut ex antecedenti*

cedenti numero viginti quinque poſſint liberi fieri. Paulo diſtinctius atque clarius hæc refert Paulus Sententiarum lib.4. cap.14. *Lege Fuſia Caninia cavetur, ut certus ſervorum numerus teſtamento manumittatur, ſubductis igitur duobus uſque ad decem pars dimidia à* x *uſque ad* xxx *pars tertia, à* xxx *uſque ad centum pars quarta, à* c *uſque ad* ıↄ *pars quinta.* Diſtinctiſſime & quo nihil clarius eſſe poteſt, tradit id Cajus Inſtitution um lib. 1. tit. 4. loquens de lege Fuſia Caninia: *Conſtitutem eſt*, inquit, *quantum ſervorum numerum de quanta familia liceat manumitti, hoc ordine: ut ſi quis duos ſervos habeat, ambos manumittere poſſit. Qui vero tres, duos teſtamento manumittat. Qui quatuor, ſimiliter duos. Qui ſex, tres. Qui octo, quatuor, qui decem, quinque. Qui undecim, duodecim, tredecim, quatuordecim, quindecim, ſedecim, ſeptem & decem, ſimiliter*

quinque. Qui decem & octo, ſex. Et ita ab hoc numero uſque ad triginta, tertiam partem manumittere liceat. Qui amplius quam triginta habuerit, uſque ad centum, quartam partem de numero ſervorum manumittere poteſt. Qui vero plures quam centum habuerit, quintam partem manumittere poteſt.

25. Contingit autem ſæpe ut locupletiores ingentem habeant familiam, qualis Pedanius Coſta cui quadringentos ſervos tribuit Tacitus Ann. lib. 14. Qualis Cæcilius quidam Iſidorus, cui quinquies mille tribuit Plinius. Sed hæ familiæ mediocres fuerunt. Quid dicemus de familia Larentii cujuſdam, cui viginti millia ſervorum tribuit Athenæus lib. 6. cap. 7. quapropter cum exercitu hujuſmodi familias comparat Seneca de Tranquillitate cap. 8. *Feliciorem ne tu*, inquit, *Demetrium Pompejanum vocas, quem non puduit locupletiorem eſſe Pompejo? numerus illi*

illi quotidie ſervorum velut Imperatori exercitus referebatur. Fidem vero excedit quod refert Petronius in frag. Tragurino : *Familiæ vero babæ ! babæ ! non mehercules puto decimam partem eſſe, quæ dominum ſuum novit.* Quadrat huic quod ait Seneca pater Controverſiarum lib. 9. *Non me delectant ignoti domino ſervorum greges, nec ſonantia laxi juris ergaſtula.* Ubi lego *laxi ruris ergaſtula.* Quare merito indignatur Tacitus ſervos multo ſuperare ingenuos numero Ann. lib. 4. cap. 27. Sed ſi omnia ingentium familiarum exempla recenſerem, dies deficeret, quapropter, cum hoc mei inſtituti hic non ſit, hæc mittam.

26. Si autem ut dixi, ex tanta familia quinta pars manumitti poſſet, eveniret ſæpe ut ex tali familia, dominus in teſtamento, duo vel tria, imo & quatuor millia manumitteret, atque ita civitatem his impleret, quod

ne fieret, ei periculo occurrere volens legiſlator, cavit, ne plures centum ex quaque familia, licet maxima, in teſtamento manumitti poſſent. teſtibus Ulpiano, Paulo, & Gajo locis ſupra citatis. Ideoque ne Caniniam videretur tranſire Tacitus Imperator, non ultra centum manumiſit, ut teſtatur Vopiſcus in ejus vitâ cap. 11.

27. Sciendum autem eſt, ſi dominus quoſdam inter vivos manumiſerit, non computari eos inter illos, quos teſtamento liberos teſtator eſſe voluit, auctore Gajo Inſt. lib. 1. tit. 4. §. ultimo. Sciendum præterea legem hanc Fuſiam Caniniam favore libertatis, & quo plures manumitti poſſent, permittere, ut quoties numerus ſervorum propter legem hanc ineundus foret, fugitivi quoque computentur. Paulus Sententiarum lib. 4. tit. 14. §. 3. Vult quoque hæc lex ut ſervi nominatim in teſtamento manumittantur, Ulpianus dicto titulo,

tulo, §. 25. quapropter ſi non nominatim, ſed confuſe & velut in circulo ſcripti ſint, nec poſſit cognoſci uter prior aut poſterior ſcriptus ſit, omnes ſervi manebunt, teſte Gajo Inſt. d. t. §. 2. Si autem plures definito ſupra numero manumittantur, priores, quo ad numerus completus erit, liberi erunt. Gajus ibidem.

28. Hanc legem velut invidam & libertates impedientem ſuſtulit Juſtinianus, Inſtitut. de Lege Fuſia Caninia tollenda: *Lege*, inquit, *Fuſia Caninia certus modus conſtitutus in ſervis teſtamento manumittendis: quam quaſi libertates impedientem, & quodammodo invidam, tollendam eſſe cenſuimus: quum ſatis fuerit inhumanum vivos quidem licentiam habere totam ſuam familiam libertate donare, niſi alia cauſa impediat libertatem, morientibus autem hujuſmodi licentiam adimere.* Conſtitutio illa Juſtiniani exſtat in lege unica C. eod. Prius

autem quam legem hanc tranſeam, non poſſum, quin addam lepidum dilirium Accurſii,* qui in gloſſis ad hunc locum putat legem hanc Caniniam dictam eſſe à cane, eo quod illam, *invidam* dicat. Imperator, & quod nullum repereatur animal magis invidum cane.

29. Cogitanti autem mihi, quænam ſint rationes quare manumiſſio inter mortuos pluribus impediatur legibus, manumiſſio vero inter vivos nullis, duæ ſeſe offerunt. Prior eſt, quod morientes ſoleant eſſe liberaliores, ut qui poſt mortem nullis ſervis indigeant, ideoque plures teſtamento manumittant. Poſterior eſt, quod veteres Romani admodum ſumptuoſi fuerint in funeribus ſuis, & maximum duxerint honorem quam plurimos libertos exequias comitantes habere, ideoque plures eum in finem manumiſerint. Libertos autem funus comitari ſolitos videre

eſt

eſt in Livio lib. 38. docente: *Q. Terentium Culleonem adeo amicum Corneliæ familiæ fuiſſe, ut pileatus, ſicut in triumpho iverat, in funere quoque ante lectum* (Scipionis) *iverit.* Erat autem à Scipione hic Terentius redemptus, ideoque ipſum *omni vita, ut dignum erat, libertatis auctorem coluit.* Teſte eodem Livio lib. 30. in fine Clarius idem docet Juſtinianus lege unica §. 5. C. de Lat. libert. toll. *Sed & qui domini funus pileati antecedunt; vel in ipſo lectulo ſtantes cadaver ventilare videntur, ſi hoc ex voluntate fiat vel teſtatoris, vel hæredis: fiant cives Romani.* Meminit ejus quoque ritus Dionyſius Halicarnaſſæus lib. 4. his verbis: ἐγώγ᾽ οὖν ἐπίσαμαι τινας ἅπασι τοῖς δούλοις συνκηχωρηκόπας εἶναι ἐλευθέρους μετὰ τὰς ἑαυτῶν τελευτὰς, ἵνα χρήσοι καλοῦνται νεκροὶ, καὶ πολλοὶ ταῖς κλίναις αὐτῶν, ἐκκομιζομέναις παρακαλουθῶσι τοὺς πίλους ἐπὶ ταῖς κεφαλαῖς ἔχοντες.

Hoc eſt: *Equidem ſcio quoſdam, qui teſtamento omnes ſuos ſervos manumiſerunt, ut poſt mortem boni audirent, & multi lectulos eorum ferales proſequerentur pileati.* Ubi Dionyſius dicit libertos proſequi, Livius vero & Juſtinianus præire. Sed ſive præiverint, ſive ſecuti fuerint, perinde erit, quum conſtet multos ideo totam ſuam familiam manumiſiſſe.

30. Et hæc de manumiſſione per teſtamentum facta, atque ita de tribus manumiſſionis ſpeciebus, per quas juſta, id eſt, legitima libertas libera Republica acquirebatur. Unde Cicero, quum ſcire vellet an liber quis ſit, à partium vel ſpecierum enumeratione argumentatur in Topicis: *Si neque cenſu, neque vindicta, neque teſtamento liber factus eſt, non eſt liber, neque eſt ulla earum rerum, non igitur eſt liber.* Quia autem tribus manumiſſionis modis juſta libertas acquirebatur, ideo tres li-

ber-

bertates dixit Plautus Caſina act. 2. ſc. 8. verſ. 68.

> *Tribus non conduci poſſim libertatibus*
> *Quin ego illis hodie comparem magnum malum.*

Atque eo ſenſu triplicem libertatem dixit Auſonius in Grypho verſ. 65.

> *Triplex libertas capitiſque minutio triplex.*

Quamquam & ille verſus de triplici libertate, ſcilicet juſta, Latina, & Dedititia accipi poſſit, uti recte olim obſervavit Alciatus Parergωn lib. 10. cap. 7. quamvis & idem eodem capite erret, cum putat verſum Plauti allegatum eodem ſenſu capi poſſe, nam Plautus multo ante vixit, quam in uſu eſſe cæpit libertas Latina ac Dedititia.

CAPUT V.

1. *Manumiſſio quæ in Eccleſia fit in cujus locum ſucceſſerit?* 2. *Inſtituta à Conſtantino. Nicephorus & Sozomenus conciliati cum* lege 1. C. de his qui in Eccleſia manumittuntur. *Manumiſſio in Eccleſia debet fieri* μάρτυσι τοῖς ἱερεῦσι. 3. *Clerici tamen poſſunt ſine teſtimonio Antiſtitum manumittere.* 4. *Qui in Eccleſia manumittunt ſervos ſua dextra in Eccleſiam ducunt.*

1. OPpreſſa Republica & comitiis è Campo tranſlatis exolevit mos manumittendi per cenſum, cui poſtea ſucceſſit manumiſſio quæ in Eccleſia fiebat, ideo

ideo Gajus Inſtitutionum lib. 1. tit. 2. §. 1. *Cives*, inquit, *Romani fiunt, qui his tribus modis, id eſt, teſtamento, aut in Eccleſia, aut ante Conſulem fuerint manumiſſi.* Ponens manumiſſionem quæ in Eccleſia fit, loco ejus quæ olim cenſu fiebat. Verum hæc genuina Gaji non eſſe, ſed Aniani, qui cum Gajus *cenſu* ſcripſerat, *in Eccleſia* ſubſtituit, docet Oiſelius ad Gaji loc. cit. Juſtinianus §. 1. Inſtit. de Libert. *Multis autem modis manumiſſio procedit, aut enim ex ſacris conſtitutionibus in ſacroſanctis Eccleſiis, aut vindicta, aut per teſtamentum*, &c. Certe ſucceſſiſſe in locum manumiſſionis per cenſum factæ, patet ex lege 2. C. de His qui in in Eccleſ. manum. ita lex: *Qui religioſa mente in Eccleſiæ gremio ſervis ſuis meritam conceſſerint libertatem, eandem eo jure donaſſe videantur, quo civitas Romana ſolemnitatibus decurſis dari conſuevit. Sed hoc dumtaxat his*

qui ſub aſpectu Antiſtitum dederint, placuit relaxari. Ubi per *ſolemnitates decurſas* nihil aliud ſignificat quam comitiorum & cenſus morem obſoletum. Ut obſervavit jam antea Hottomannus.

2. Manumiſſionem hanc inſtitutam à Conſtantino auctores tradunt, eo quod ſolius Conſtantini nomine de ea in legibus aliquid cautum ſit. Docet idem Nicephorus hiſt. Eccleſiaſticæ lib. 7. cap. 16. & Interpres hiſtoriæ tripertitæ lib. 1. cap. 9. in fine. Contrarium tamen docere videtur lex 1. C. de His qui in Eccleſ. manum. Ubi Conſtantinus hoc modo loquens introducitur: *Jam dudum placuit, ut in Eccleſia Catholica libertatem domini ſuis famulis præſtare poſſint, ſi ſub adſpectu plebis, adſiſtentibus Chriſtianorum antiſtitibus id faciant: ut propter facti memoriam interponatur vice actorum qualiſcunque ſcriptura, in qua ipſi vice teſtium ſignent*

ſignent unde à vobis quoque ipſis non immerito dandæ & relinquendæ ſunt libertates, quo quiſque veſtrum pacto voluerit, dummodo veſtræ voluntatis appareat evidens teſtimonium. In qua lege verba *jam dudum placuit* oſtendunt non primo inſtitutam eam manumiſſionis ſpeciem à Conſtantino, qui ipſe ita loquitur, docent tamen id auctores ſupra citati. Quid ergo dicendum? Nihil niſi quod aut Conſtantinus ante quam legem hanc ferret, conſultus per epiſtolam reſponderit id fieri licere, nam quod Princeps conſultus per epiſtolam decrevit, legis vigorem habet. §. 6. Inſtit. de J. N. G. & Civili. Aut cum plures leges tuliſſe, quod probabilius eſt, præſertim quum Sozomenus tradat eum tres leges de illa manumiſſione tuliſſe. Verba ejus addam, quoniam non omnibus ſemper tales auctores ad manus ſunt. Ita loquitur Sozomenus hiſtoriæ Eccleſiaſticæ

lib.

lib. 1. cap. 9. de Conſtantino: ὑπὸ γὰρ ἀκριβείας νόμων, καὶ ἀκόντων τῶν κεκτημένων, πολλῆς δυσχερείας ὄυσης περὶ τὴν κτῆσιν τῆς ἀμείνονος ἐλευθερίας, ἣν πολιτείαν ῥωμαίων καλοῦσι, τρεῖς ἔθετο νόμους, ψηφισάμενος πάντας τοὺς ἐν ταῖς ἐκκλησίαις ἐλευθερουμένους ὑπὸ μάρτυσι τοῖς ἱερεῦσι, πολιτείας ῥωμαικῆς τυγχάνειν. Quæ ſic vertit Valeſius: *Nam cum ob nimam legum ſeveritatem, potior libertas, quam civitatem Romanam vocant, etiam volentibus dominis difficile admodum acquireretur, tres tulit leges, quibus conſtituit, ut quicumque in Eccleſiis ſub teſtimonio ſacerdotum libertate donati eſſent, civitatem Romanam conſequerentur.* Notandum quod & lex, & Sozomenus dicat fieri id debere μάρτυσι τοῖς ἱερεῦσι. Idem docet Auguſtinus ſerm. de com. vit. Cleric. de Diacono quodam Hipponenſi, qui antequam eſſet clericus, emerat aliquot ſervu-

ſervulos : *Hodie*, inquit, *illos in conſpectu veſtro manumiſſurus eſt Epiſcopalibus geſtis.* Et lex unica C. Theod. de manum. in Eccleſ.

3. Non tamen omnibus opus erat eo modo ſuos ſervos manumittere, nam Clericis extra Eccleſiam & ſine teſtibus manumittere permiſit Conſtantinus. Lege 2. C. eod. *Qui religioſa mente in Eccleſiæ gremio ſervis ſuis meritam conceſſerint libertatem, eandem eo jure donaſſe videantur, quo civitas Romana ſolemnitatibus decurſis, dari conſuevit. Sed hoc dumtaxat his, qui ſub adſpectu Antiſtitum dederint Placuit relaxari. Clericis autem amplius concedimus, ut cum ſuis famulis tribuunt libertatem, non ſolum in conſpectu Eccleſiæ ac religioſi populi, plenum fructum libertatis conceſſiſſe dicantur, verum etiam cum poſtremo judicio dederint libertates, ſeu quibuſlibet verbis dari præceperint: ita ut ex die publicatæ libertatis, ſine aliquo juris*

ris

ris teſte, *vel interprete competat directa manumiſſio*. Quod tamen ſpeciale beneficium clericorum fuit, reliqui in Eccleſia καὶ μάρτυσι τοῖς ἱερεῦσι manumittere debebant.

4. Debebant quoque illi qui manumittebant, ſervos manumittendos propria manu ad Eccleſiam ducere, quod probat Auguſtinus, ſermone quinto, ex illis, quos S. Mundi beneficio habemus. *Servum tuum manumittendum manu ducis ad Eccleſiam, fit ſilentium, libellus tuus recitatur, aut fit deſiderii tui perſecutio*. Formulam, qua fieri manumiſſio in Eccleſia ſolebat, adderem ſi mihi libri, ex quibus illa petenda eſt, ad manus eſſent, quapropter id in aliud tempus rejicere cogor.

CA-

CAPUT VI.

1. *Auguſtus alium manumittendi modum inſtituit, vox* Imperator *quot modis in hiſtoria Romana accipiatur?* 2. *Juſte manumiſſi cives Romani fiunt niſi in proprias terras velint reverti.* 3. *Ut tamen ad civium privilegia & beneficia principum admittantur debent eſſe in tribu.* 4. *Lex* 35. D. de Legatis III. *explicata. Alciati error.* 5. *Tribus ſignum libertatis. Quare in tribu eſſe debuerint? Suetonius explicatus.* 6. *Quas in tribus diſtributi fuerint liberti?*

1. His

I. HIs tribus modis manumittendi, per quos liberti facti juſtam libertatem & civitatem Romanam adipiſcebantur, unum addidit Cæſar Auguſtus, qui lege lata cavit, ut Imperatoribus fas eſſet abſque cenſu, vindicta, aut teſtamento ſervos ſuos manumittere, & juſtam illis libertatem concedere, idque probat Paulus lege 14. §. 1. D. de Manumiſſionibus *Imperator cum ſervum manumittit, non vindictam imponit, ſed cum voluit, fit liber is qui manumittitur, ex lege Auguſti.* Quæ lex ut clàrius intelligatur, dicendum eſt vocem *Imperatoris* trifariam in Romana hiſtoria accipi. Vel enim dicitur *Imperator* cui bellum gerendum populus commiſit, vel qui certum numerum hoſtium delevit, & à militibus *Imperator* ſalutatur, denique qui ſumma rerum potitur: de qua differentia fuſius agit Caſaubonus ad Suetonium in Julio

cap.

cap. 76. In ultimo ſignificatu vox *Imperator* in noſtra lege accipitur. Ratio quare ſine vindictæ impoſitione civem facere manumittendo poteſt ſervum Imperator, hæc redditur à Juriſconſultis, quod ſcilicet princeps nonnullis legibus ſolutus ſit, quibus autem ſolutus ſit vide apud Cujacium Obſervat. lib. 15. cap. 30.

2. Et hæ quidem ſunt omnes, quod ſciam, ſpecies manumiſſionis, quibus ſervi manumiſſi civitatem Romanam obtinebant, niſi vellent in ſuas urbes reverti, ſcilicet ſi bello capti ſervitutem ſerviviſſent. Dioniſius Halicarnaſſæus lib. 4. Τύλλιος καὶ τοῖς ἐλευθερουμένοις τῶν θεραπόντων ἐὰν μὴ θέλωσιν εἰς τὰς ἑαυτῶν πόλεις ἀπιέναι, μετέχειν τῆς ἰσοπολιτείας ἐκέλευσεν. Quæ ſic verto: *Et Tullius manumiſſos è ſervitute participes eſſe juſſit juris civitatis ex æquo* (cum civibus) *niſi velint in ſuas urbes reverti.* Si vero manerent, erant cives Romani.

3. Non

3. Non tamen ut & hoc addam, protinus poſt manumiſſionem, quamvis jam ex ſtricto jure cives Romani eſſent, ad omnia civium privilegia admittebantur, nec ad principum beneficia, ut congiaria, viſcerationes, frumentationes, aliaſque magiſtratuum liberalitates. Nam non cum ipſa civitate tribum accipiebant, ut patet ex Cicerone pro L. Cornelio Balbo, per totam orationem, præcipue vero haud procul à fine. Ideoque prius in tribus deſcribi debebant, quapropter liberaliores & benigniores patroni interdum libertis tribum emebant, aut emi jubebant. Quod luculenter docet Scævola lege 35. D. de Legat. III. *Patronus liberto ſtatim emi tribum petierat, libertus diu moram ſub hærede paſſus eſt, & decedens hæredem reliquit clariſſimum virum: Quæſitum eſt an tribus æſtimatio hæredi ejus debeatur? Reſpondi deberi. Idem quæ-*

ſivit

ſivit an & commoda, & principales liberalitates quas libertus ex eadem tribu uſque in diem mortis ſuæ conſecutus fuiſſet, ſi ei ea tribus ſecundum voluntatem patroni ſui tunc comparata fuiſſet: an vero uſuræ æſtimationis hæredi ejus debeantur? Reſpondi quicquid ipſe conſecutus fuiſſet, id ad hæredem ſuum tranſmittere. Ubi per *liberalitates* congiaria intelligenda ſunt, docent enim antiquæ gloſſæ *congiaria* in legibus *liberalitates* appellari; his verbis: *Congiarium* ἐπίδοσις ἐπὶ τῶν νόμων δωρεά. Teſte Cujacio Obſervationum lib. 10. cap. 37. Huc pertinet illud Perſii ſat. 5.

> *Libertate opus eſt, non hac, qua, ut quiſque Velina*
> *Publius emeruit ſcabioſum teſſerula far.*

Ubi prius docet in qua tribu fuerit ille qui emeruit, deinde quid meruerit.

4. Verum hoc ad Latinos & Dedititios

ditítios referri ait Alciatus Parergωn lib. 1. cap. 16. docens cives Romanos id ſimul cum manumiſſione conſecutos, cæteros vero id emere debuiſſe, idque probare vult ex eò quod Scævola lege allegata doceat patronum id liberto emiſſe. Aſt labitur vir magnus, loquitur enim in lege illa Scævola de liberto teſtamento manumiſſo directè, & qui protinus civis Romanus fiebat, non enim Latini in tribus civium Romanorum adſcribi poterant, quod illa lege factum in liberto docet Scævola. Deinde ſi Latini emere tribum poſſent, venale eſſet jus civitatis Romanæ: ſed ſemetipſum confutat Alciatus, ſcilicet ſui immemor, docet namque ex Gajo Latinos ad jus civitatis pervenire potuiſſe, ſi iterum à dominis aut in teſtamento, aut vindicta, vel in Eccleſia manumiſſi eſſent. Neque lex allegata ullatenus Alciatum juvare poterit, cum teſtamenti

menti

menti factio ſit tantum civium Romanorum cum civibus, nec Latinus, cum civis Romanus non ſit, quicquam ex teſtamento capere poſſit, auctore Gajo Inſtit. lib. I. tit. 2. §. 4. *Nam & Latini, Dedititii nec teſtamenta condere, nec ſibi ex teſtamento aliorum aliquid dimiſſum poſſunt ullatenus vindicare.* Sed hæc ſufficere puto indicando & corrigendo Alciati errori.

5. In tribu autem debebant eſſe, ut pateret eos liberos eſſe, quopropter Quintilianus probaturus addictum non eſſe ſervum, dicit eum *tribum* habere, Declamatione CCCXI. Et Florus indicare volens Apuleum ſervum eſſe, ait *hominem ſine tribu ſine nomine* lib. 3. cap. 16. Rogare hic quis poterit, quare non antea capere & habere liberalitates Principum poſſint liberti, quam in tribus diſtributi fuerint? Reſpondeo ideo id neceſſarium fuiſſe, quia multi

ſervos ſuos manumittebant eo tempore, quo frumentum, vel aliud beneficium à principe vel magiſtratu tribueretur, ut illi liberti, id quod acceperant, protinus ad patronos ſuos deferrent, quod docet Dioniſius Halicarnaſſæus lib. 4. ἵνα τὴς δημοσίως διδόμενον σῖτον λαμβάνοντες κατὰ μῆνα, καὶ εἴ τις ἄλλη παρὰ τῶν ἡγεμένων γίνοιτο φιλανθρωπία, φέρωσι τοῖς δεδωκόσι τὴν ἐλευθερίαν. Quæ ut vertit Caſaubonus ad Suetonii Auguſtum, ita latine ſonant: *Ut frumentum publice dari ſolitum ſingulis menſibus, accipientes, aut ſi qua alia largitio à principibus vel magiſtratibus fuerit celebrata, auctoribus libertatis ſuæ id afferant.* Huc pertinet quod ait Dion Caſſius, multos ſpe inductos, frumentationis die appellente, manumittere. Sic loquitur de Pompejana frumenti diviſione: πολλοὺς πρὸς τὰς ἀπ᾽ αὐτοῦ ἐλπίδας ἐλευθερωθῆναι. Huc quoque

que ſpectat illud Suetonii dictum de Auguſto: *Nec minore gravitate atque conſtantia, cum propoſito congiario, multos manumiſſos inſertoſque civium numero comperiſſet, negavit accepturos quibus promiſum non eſſet.*

6. Quas autem in tribus diſtributi ſint videre eſt apud Alexandrum ab Alexandro Genialium dierum lib. 1. cap. 17. & Carolum Sigonium de antiquo jure civium Romanorum lib. 2. cap. 14. quorum ego ſcripta non deſcribo.

LIBRI SECUNDI.

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

CAPUT I.

Libertas minus juſta quot modis acquiratur? φυσικοὶ ἐλευθερίας τρόποι qui? ἔννομοι qui?

1. TRanſco ad ſpecies manumiſſionis, quæ libertatem non juſtam dabant, id eſt, quibus Latini, non cives Romani fiebant. Hæ ſpecies itidem tres erant, ſcilicet *per epiſtolam*, inter *amicos*, & *convivii adhibitione*. Quas omnes recenſet Imperator §. 1. Inſtitut. de Libertinis. Et Gajus Inſtit. §. 2. de Jure perſonarum. *Latini*, inquit, *ſunt qui aut per epiſtolam*, *aut inter amicos*, *aut convivii adhibitione*

bitione manumittuntur. Hos modos naturales vocat Theophilus §. 4. Inſtit. de Libertinis : ἔστι καὶ ἔννομος τρόπος ἐλευθερίας, καὶ φυσικὸς τρόπος ἐλευθερίας· καὶ ὁ ἔννομος τρόπος γίνεται κατὰ τρόπους τρεῖς *vindicta*, *cenſu*, *teſtamento.* Et paulo infra : φυσικοί δὲ τρόποι ἐλευθερίας εἰσὶν τρεῖς, *inter amicos*, *per menſam, per epiſtolam.*

CAPUT II.

1. *Manumiſſio per epiſtolam quomodo facta? Iſidorus explicatus.* 2. *Quot teſtes epiſtolæ ſubſcribere debent?*

1. PEr epiſtolam quomodo facta ſit manumiſſio, docet idem Theophilus: Per *epiſtolam* inquit, ἡνίκα ὄντι αὐτῷ ἐν ἑτέρᾳ χώρᾳ δι' ἐπιστολῆς ἐπέτρεπον λέ-

γειν ἐν ἐλευθερίᾳ. Huc pertinet quod dicit Iſidorus Originum lib. 9. cap. 4. *Latinos fieri nunquam per teſtamentum, ſed per epiſtolam libertatem ſumere.* Exemplum hujuſmodi manumiſſionis habemus in lege 38. D. Adquirenda vel omittenda poſſeſſione.

2. Oportebat autem ut hæc epiſtola quinque teſtium nominibus ſubſcripta & ſignata eſſet. Teſte Juſtiniano §. 1. legis unicæ C. de Libert. Lat. toll. *Sancimus itaque ſi quis per epiſtolam ſervum ſuum in libertatem perducere voluerit, licere ei hoc facere quinque teſtibus adhibitis, qui poſt ejus literas, ſive in ſubſcriptione poſitas, ſive per totum textum effuſas, ſuas literas ſupponentes, fidem perpetuam poſſint chartulæ præbere. Et ſi hoc fecerit, ſive per ſe ſcribendo, ſive per tabularium, libertas ſervo competat quaſi ex imitatione codicilli delata.*

CAPUT III.

1. *Inter amicos quomodo facta manumiſſio? Lucas Euangeliſta noviter explicatus.* 2. *Quot teſtes requirantur qui ſubſcribunt tabulæ qua ſe ſervum liberare dominus ſcribit? Martialis explicatus.*

1. INter amicos manumittebat quis, cum dominus præſentibus amicis ſervum liberum eſſe ait, vel ut Theophili verbis utar ἤνικα φίλων παρόντων ἠλευθέρουν τινά. Meminit hujus manumiſſionis Seneca de vita beata. Cap. 24. *Hominibus natura prodeſſe jubet, ſervi liberine ſint, juſtæ manumiſſionis, an inter amicos datæ.* Meminit quoque Plinius nepos lib. 7. Epiſt. 16. &

exſtat exemplum apud Petronium in fragmento Tragurino. Neſcio an & Lucam Euangeliſtam cap. 12. verſ. 37.

2. Qui inter amicos manumittere volebat, debebat hoc quoque facere quinque teſtibus, qui id teſtarentur, præſentibus. Imperator §. 2. legis unicæ C. de Lat. libert. toll. *Et ſi quis inter amicos manumittere & libertatem ſervo ſuo dare maluerit: licebit ei ſimiliter quinque teſtibus adhibitis ſuam explanare voluntatem: & quod liberum eum eſſe voluerit, dicere.* Et ſi in charta ſcriberet ſe ſervum ſuum liberum eſſe velle, debebant id teſtes ſignare. Martialis lib. 9. Epigram. 88.

Affers neſcio quas mihi tabellas,
Et dicis, modo liberum eſſe juſſi
Naſtam. (ſervulus eſt mihi paternus)
Signa, &c.

CAPUT IV.

1. Per menſam quomodo ſervi manumiſſi? 2. Cæna libera quæ, àqua libera & ei contraria ſerva.

1. Tertius modus ut ait Gajus, fit per menſam, ſive convivii adhibitione, non tamen ſufficiebat ſervo ut ſimpliciter domini menſæ accumberet, & cum domino cibum caperet, ſed oportebat ut eum dominus expreſſe dandæ libertatis cauſa, convivio adhiberi teſtetur, hoc ſatis indicat Theophilus, dum ait: *Per menſam* ὅτε συνεστιαθῆναι ἐπὶ, ἐλευθερίας δόσει προσέταττον τῷ οἰκέτῃ. Id eſt, *Cum libertatis dandæ gratia ſervum convivio adhibebant.* Utque ſic eum vel inter epulas, vel etiam ante quam accumberet, manumitteret.

 2. Hanc

2. Hanc cænam liberam dictam fuiſſe crediderim, certe apud Petronium in principio fragmenti Tragurini hujuſmodi cænæ mentio fit, ubi ita capiendam illam cænam ſequentia ſatis probant. Tum quoque aquam liberam guſtare dicuntur, Trimalcio apud Petronium dicto fragmento: *Amici*, inquit, *& ſervi homines ſunt: & æque unum lactem biberunt, etiam ſi illos malus fatus oppreſſerit. Tamen me ſalvo cito aquam liberam guſtabunt.* Contra quamdiu in ſervitute manent, aquam ſervam bibere dicuntur. Ovidius Amorum lib. I. Elegia 6. Alloquens janitorem:

> ——— *Excute poſte ſeram.*
> *Excute: ſic unquam longa relevere catena,*
> *Nec tibi perpetuo ſerva bibetur aqua.*

CAPUT V.

1. *Naturalis manumiſſio juſtam libertatem non dat. Liberum eſſe, & in libertate eſſe, non eſt idem. Plautus & Terentius explicati.* 2. *Latini Juniani qui? Lex Junia quid cavit?* 3. *Latini Juniani jus civitatis non habent, libere vivunt ſed cum anima libertatem efflant.*

1. Hæ ſunt ſpecies manumiſſionis, quas *naturales* vocat Theophilus, quæ libertatem non dabant legitimam, ideoque his modis manumiſſi domini voluntate in libertate erant, ut ſatis indicat lex in themate Declamationis Quintiliani CCCXL. aliud

enim eſt liberum eſſe, aliud in libertate eſſe, ut in ea declamatione docet Quintilianus. Et inde apud Plautum Menæchmo act. 5. ſc. 9. verſ. 88. ſervus ait:

Sed meliore opus eſt auſpicio liber perpetuo ut ſiem

Et ſervus vel potius libertus apud Terentium in Adelphis act. 5. ſc. 9. verſ. 13. & ſequent.

Tu ſis Syre, eho accede huc ad me, liber eſto. Sy. *bene facis.*
Omnibus gratiam habeo, & ſeorſim tibi præterea Damea.
DE. *Gaudeo* Æſ. *& ego.* Sy. *credo. utinam hoc perpetuum fiat gaudium,*

Verebatnr enim ſervus ille jam manumiſſus, ne in ſervitutem retraheretur, quod fieri poterat, teſte Tacito loco ſæpius laudato, his verbis: *Ut pœnitentiæ aut novo beneficio locus eſſet.* Ideo Trimalcio ſervos, quos jam ante convivio adhibuerat, ac procul-

dubio

dubio convivii adhibitione manumiſerat, teſtamento ſe eos manumittere ait apud Petronium in fragmento ſæpius allegato.

2. Poſtea inter amicos manumiſſi liberi eſſe cæperunt, & propriam libertatem habere, dictique ſunt Latini Juniani, eo quod de eorum jure legem tulerat M. Junius Silanus Cos. anno U. C. IↃCCLXXI. quæ lex eos ipſo jure liberos fecit. Ulpianus in fragm. tit. I. §. 10. *Hodie autem ipſo jure liberi ſunt ex lege Junia, qua lege Latini ſunt nominati inter amicos manumiſſi.* Legem hanc Latinorum conditionem reperiſſe auctor eſt etiam Theophilus §. 3. Inſtit. de Libertinis. Effecitque hæc lex ut eodem jure uterentur, quo Latini coloni, quod ſignificare voluit Juſtinianus lege unica. C. de Lat. libert. toll. in pr. *Cum enim Latini liberti ad ſimilitudinem antiquæ latinitatis, quæ in coloniis miſſa eſt, videntur eſſe in-*

troducti. Diſcimus autem eos qui in colonias Latinas nomina dederant, & deducti erant in eam civitate; Romanam civitatem amiſiſſe, ex Cicerone pro Cæcina & pro domo ſua.

3. Quæ cum ita ſint, apparet eos neque connubii, neque Teſtamenti, neve patriæ poteſtatis jura habuiſſe. ac proinde eandem conditionem Latinorum libertorum fuiſſe, Quare Juſtinianus facete ait §. 4. Inſtit. de Succeſſ. libert. *Eos quidem ut liberos vitam peregiſſe, attamen ipſo ſpiritu ultimo ſimul animam & libertatem amiſiſſe; & quaſi ſervorum, ita bona eorum jure quodammodo peculii patronos occupaſſe.* Nec diſſimili modo eorum conditionem exprimit Salvianus lib. 3. ad Eccleſ. *Jugo Latinitatis addicuntur, quos ſcilicet jubent ſub libertorum quidem titulo agere viventes ſed nolunt quiddam habere morientes, negato his ultimæ voluntatis arbitrio: etiam quæ ſuperſtites habent, morientes donare*

donare non poſſunt. Eos autem exæquatos fuiſſe Latinis coloniariis, docet clare fragmentum quoddam veteris JCſulti a Pithæo editum. *Sed nunc habent propriam libertatem, qui inter amicos manumittuntur, & fiunt Latini Juniani: quoniom lex Junia, quæ libertatem iis dedit, exæquavit illos Latinis coloniariis, qui tunc erant cives Romanorum & nomen ſuum in civitatem dederant.*

CAPUT VI.

1. *Naturaliter manumiſſi in ſervitutem revocari poſſunt. Terentius noviter explicatus Donati opinio corroborata. Morem revocandi libertos ingratos in ſervitutem unde acceperint Romani? Ingrati in Campaniam*

niam relegantur. 2. In ſervitutem retrahi voluit Claudius, idem tamen hoc poſtea mutavit. 3. Priſcum morem revocat Conſtantinus, & approbat Juſtinianus. 4. Tacitus noviter explicatus. 5. Ingrati liberti debent accuſari apud judicem. Fragmentum veteris JCti. expoſitum.

1. DOmini voluntate qui in libertate erant, in ſervitutem retrahi poterant, idque palam facit Tacitus loco ſæpius allegato. *Quin & manumittendi*, inquit, *duas ſpecies inſtitutas eſſe, ut relinqueretur pœnitentiæ aut novo beneficio locus, Quos vindicta patronus non liberaverit, velut vinculo ſervitutis attineri.* Ubi rotunde fatetur vindicta libe-

liberatos in ſervitutem retrahi non potuiſſe. Quæ & communis omnium Interpretum Taciti opinio eſt, non tamen recta mea quidem ſententia, puto enim veteri Republica, eos quoque qui vindicta liberati erant, retrahi in ſervitutem potuiſſe, cui opinioni anſam præbuit Terentius, apud quem in Andria act. 1. ſc. 1. vers 12. patronus Simon ita loquitur:

Si. *Scis feci e ſervo ut eſſes libertus mihi,*
Propterea quod ſerviebas liberaliter
Quod habui ſummum pretium perſolvi tibi.

So. *In memoria habeo.* Si *haud muto factum.*

Ubi donatus ad verba *in memoria habeo. Hoc eſt non ſum ingratus.* Ad verba vero *haud mutuo factum: Vetuſte non me pænitet. Nam ſi quid pœniteret, infectum velle dicebant. An ſecundum jus, quod adverſus libertos ingra-*

ingratos eſt, ut in ſervitutem revocentur. Quod poſterius verum puto; nam cum Simon patronus omnia beneficia in libertum collata, imo ipſam libertatem illi a ſe tributam commemoraſſet, dicit libertus *in memoria habeo*, quaſi vellet rogare au ſum ingratus? iccirco patronus reſpondet *non muto factum*, ideo quia non ingratus es & in memoria habes beneficia a me in te collata, non muto factum nec me pœnitet. Memorem autem & gratum ſe eſſe libertum dicere voluiſſe patet, ex vers 16. ſequenti.

—— *Nam iſta commemoratio*
Quaſi exprobratio eſt immemoris beneficii.

Hunc morem Romanos accepiſſe ab Athenienſibus crediderim, de quibus hunc in modum ſcribit Valerius Maximus lib. 2. cap. 6. *Age quid illud inſtitutum Athenarum, quam memorabile: quod convictus a patrono liber-*

libertus ingratus jure civitatis exuitur. Superſedeo te, inquit, habere civem tanti muneris ineptum exiſtimatorem. Nec adduci poſſum ut credam urbi utilem, quem domui ſceleſtum cerno: abi ergo & eſto ſervus, quoniam liber eſſe neſciviſti. Mutatum id poſtea & ſtatutum ut liberti ingrati in Campaniam relegarentur. Tacitus Ann. lib. 13. cap 16. *Quid enim aliud læſo patrono conceſſum, quam ut viceſimum ultra lapidem in oram Campaniæ libertum releget?* Id quando & a quo inſtitutum ſit, pro certo affirmare non poſſum, veriſimile eſt Auguſtum ejus inſtituti auctorem fuiſſe, de eo enim Dion Caſſius lib. 55. tradit, quod *inſtituerit jura quibus adverſus libertos patroni uterentur.* Quod obſervavit Lipſius ad dictum Taciti locum. Forte in ſavorem libertorum id factum ab Auguſto, ut qui a patronis injuſte eſſent in ſervitutem retracti, quia bellorum civilium tempore præ amorum ſtrepitu

pitu leges exaudiri non poterant: vel quia patroni nonnulli, qui ſua bona per bella civilia amiſeraut aut dilapidaverant, libertos falſis criminibus incuſatos, in ſervitutem retraxerant.

2. Priſcum certe modum reduxit Claudius, *libertos ingratos, ac de quibus quererentur patroni, in ſervitutem retrahi jubens.* auctore Suetonio in Ciaudio cap. 25. adde legem 5. D. de Jure patronatus. Verum id non diu duravit, & mutatum eſt forte ab ipſo Claudio, vel a Nerone, utpote apud quos plurimum liberti valebant; Veriſimilius tamen eſt ab ipſo Claudio id mutatum, per libertos, nihil enim ipſum feciſſe adeoque ne loqui quidem ſciviſſe, niſi quod liberti dictarent, auctor eſt Tacitus. Quicquid ſit, pernitioſa illa conſtitutio fuit, quæ adeo jactantes & contumaces reddidit libertos, ut non timuerint patronis verbera intentare

Ta-

Tacitus Annalium lib. 13. cap. 26. *Quibuſdam coalitam libertate irreverentiam eo prorupiſſe frementibus, ut ne æquo cum patronis jure agerent, ſententiam eorum conculcarent, ac verberibus manus ultro intenderent impellerentve, pœnam ſuam diſſuadentes.* Ita recte a Ferretto legi mihi videtur. Quod intolerandum patronis erat, ferre tamen debuerunt, utpote viventes ſub principibus, potius dixerim tyrannis, quorum liberti totam Rempublicam regebant.

3. Priſcum vero & diu exoletum morem quaſi poſtliminio revocavit Conſtantinus lege 2. C. de Libertis & eorum liberis. *Sane ſi is qui in noſtro conſilio vindicta liberatus eſt, poſt coercitionem ex pœnitentia dignum ſe præſtiterit, ut ei civitas Romana reddatur, non prius fruetur beneficio libertatis, quam ſi hoc patronus ejus oblatis precibus impetraverit.* Eam legem approbavit Juſtinianus, ut patet ex

Inſti-

Inſtitutionibus, §. 1. de Capitis diminutione: *Maxima capitis diminutio eſt, quum aliquis ſimul & civitatem & libertatem amittit, quod accidit in his, qui ſervi pœnæ efficiuntur atrocitate ſententiæ, vel libertis ut ingrati erga patronos condemnatis.*

4. Certe antiqua & libera Republica patronos hoc jus habuiſſe patet ex Taciti verbis: nam cum multi ſenatores peterent ut ſenatus daret, ſeu potius redderet patronis jus libertos in ſervitutem retrahendi, reſpondetur ab aliis: *Manumiſſionis duas ſpecies inſtitutas, ut relinqueretur pænitentiæ aut novo beneficio locus. Quos vindicta patronus non liberaverit, velut vinculo ſervitutis attineri. Diſpiceret quisque merita, tardeque concederet quod datum non adimeretur.* Quaſi dicerent non opus eſſe, ut vindicta manumiſſi, ingrati condemnati in ſervitutem retrahantur, quum jam alia manumittendi ſpecies inſtituta

ta

ta ſit, qua liberare ſervos poterant, ideoque non opus eſſe ut vindicta manumittant, cum alio modo manumittere poſſint, ut relinqueretur pœnitentiæ aut novo beneficio locus.

5. Et certe hoc Auguſti ævo inſtitutum eſt per legem Æliam Sentiam, teſte Ulpiano in fragm. tit. 1. §. 12. *Lege Ælia Sentia cautum eſt, ut minor triginta annorum ſervus vindicta manumiſſus, civis Romanus non fiat, niſi apud conſilium cauſa probata fuerit: ideo ſine conſilio manumiſſum ſervum manere putat. Teſtamento vero manumiſſum perinde habe i jubet, atque ſi domini voluntate in libertate eſſet, ideoque Latinus fit.* Eos autem qui domini voluntate in libertate erant, in ſervitutem retrahi potuiſſe dubium non eſt, quum qui legitimam libertatem nacti erant, revocari potuerint. Probat id præterea lex 2. C. de Libertis & eorum liberis:

ris : *Si manumiſſus ingratus erga patronum exſtiterit , & quadam jactantia vel contumacia cervicem adverſus eum erexit , aut levis offenſa contraxit culpam : a patrono rurſum ſub imperium ditionemque mittatur , ſi in judicio vel apud pedaneos judices patroni querela exorta ingratum eum oſtendat.* Loqui autem legem de libertis domini voluntate libere viventibus patet ex eo , quod in eadem lege paulo poſt hæc verba Imperator Conſtantinus loquatur de manumiſſis vindicta. Notanda autem verba : *ſi in judicio vel apud Pedaneos judices patroni querela exorta ingratum eum oſtendat.* Quæ verba indicant Patronum non potuiſſe proprio jure & quaſi vi libertum retrahere in ſervitutem , ſed debere libertum arguere ingrati in judicio , nam ingrati actionem habet. lege 1. C. eodem. Atque ita intelligendum fragmentum veteris JCti a Pithœo editum : *Hi qui domini voluntate in li-*

libertate erant, manebant ſervi, & manumiſſores audebant in ſervitutem denuo eos per vim ducere: Interveniebat Prætor, & non permittebat manumiſſum ſervire. Scilicet ſi dominus non probaſſet juſtam cauſam in judicio, quare per vim denuo libertum in ſervitutem retraheret. Nam tunc Prætor intervenire non poterat. *Libertis enim ingratis in tantum jura adverſa ſunt, ut ſi quadam jactantia vel contumacia cervices erexerint, aut levis offenſæ contraxerint culpam, a patronis rurſus ſub imperium ditionemque mitti poſſint.* Lege unica Cod. Theod. eodem.

CAPUT VII.

1. *Latini quot modis ad civitatem Romanam pervenire potuerint? Beneficium principis quid? Plinius Junior*

 ex-

explicatus. Quousque pateat beneficium principis. 2. Iteratio quid? quomodo per eam Latinus fiat civis Romanus. 3. Per militiam Latinus, fit civis Romanus. Vlpianus emendatus. 4. Nave quomodo Latinus acceperit jus Quiritium? inſtitutum id a Claudio. 5. Latinorum conditio ſublata a Juſtiniano, adeo ut, licet dominus manumittens ſe eum Latinum velle facere adjiceret civem tamen Romanum efficeret.

1. LAtini multis modis ad civitatem Romanam pervenire potuerunt, quoniam autem hic omnes recenſere nimis prolixum eſſet ac forte tœdium pareret, tres aut

aut quatuor tantum indicabimus; Primo itaque civitatem Romanam acquiſiverunt beneficio Principis. II. Iteratione. III. Militia. IV. & poſtremo nave. *Beneficio Principis*, quomodo ad civitatem Romanam pervenerint docet Ulpianus fragm. tit. de Latinis §. 2. *Beneficio*, inquit, *principali Latinus civitatem Romanam accipit, ſi ab Imperatore jus Quiritium impetraverit.* Plinius Epiſtola 6. libri 10. *Proxima infirmitas mea Domine obligavit me Poſthumo Marino medico: cui parem gratiam beneficio tuo referre poſſum, ſi precibus meis ex conſuetudine bonitatis tuæ indulſeris. Rogo ergo, ut propinquis ejus des civitatem Chryſippo Mithridatis, uxorique Chryſippi Stratonicæ Epigoni, item liberis ejusdem Chryſippi Epigono, & Mithridatis ita ut ſint in patris poteſtate, utque iis ſervetur in libertos jus patronorum.* Ubi verba poſtrema indicant loqui Plinium de civitate Romana, & jure

civium Romanorum, patria namque poteſtas civinm Romanorum eſt tantum. §. 2. Inſtit. de Pat. pot. Notandum autem ſi peregrinus jus Quiritium impetraverit, non fieri eum civem Romanum ſed Latinum; Plinius lib. 10. Epiſt. 4. *Rogo des jus Quiritium libertis Antoniæ Maximillæ, ornatiſſimæ fœminæ Heliæ, & Antonidi Armeridi, quod a te petente patrona peto.* Idem ejuſdem libri epiſtola 6. *Item rogo indulgeas jus Quiritium L. Satrio Abaſcantio, & P. Cæſio Phoſphoro & Panchariæ Soteridi, quod a te volentibus patronis peto.* Ubi omnes Interpretes per jus Quiritium jus Latii intelligi contendunt. Cæterum notari velim quod dicat Plinius: *volentibus patronis id a te peto.* Quia nihil firmiter invitis patronis concedi poterat libertis, quapropter omne quod in fraudem patronorum geſtum eſt, revocatur lege 1. §. 3. D. Si quid in fraudem patroni factum ſit.

ſit. Beneficium illud principale tam late patet, ut & civitatem Romanam peregrino tribuere poſſit, ſi tamen ante & civitatem Alexandrinam ſi eſſet Ægyptius conceſſerit. Plinius lib. 10. Epiſt. 22. *Ago gratias, domine, quod & jus Quiritium libertis neceſſariæ mihi fœminæ, & civitatem Romanam Harpocrati Iatraliptæ meo, ſine mora indulſiſti. Sed cum annos ejus & cenſum, ſicut præceperas, ederem, admonitus ſum a peritioribus, debuiſſe ante me ei civitatem Alexandrinam impetrare, deinde Romanam, quoniam eſſet Ægyptius. Ego autem qui inter Ægyptios cæterosque peregrinos nihil intereſſe credebam, contentus fueram hoc ſolum ſcribere tibi, eum ſcilicet a peregrina manumiſſum, patronamque ejus jam pridem deceſſiſſe. De qua ignorantia mea non queror, per quam ſtetit, ut tibi pro eodem homine ſæpius obligarer. Rogo itaque ut beneficio tuo legitime frui poſſim, tribuas ei*

civium Romanorum, patria namque poteſtas civinm Romanorum eſt tantum. §. 2. Inſtit. de Pat. pot. Notandum autem ſi peregrinus jus Quiritium impetraverit, non fieri eum civem Romanum ſed Latinum; Plinius lib. 10. Epiſt. 4. *Rogo des jus Quiritium libertis Antoniæ Maximillæ, ornatiſſimæ fœminæ Heliæ, & Antonidi Armeridi, quod a te petente patrona peto.* Idem ejuſdem libri epiſtola 6. *Item rogo indulgeas jus Quiritium L. Satrio Abaſcantio, & P. Cæſio Phoſphoro & Panchariæ Soteridi, quod a te volentibus patronis peto.* Ubi omnes Interpretes per jus Quiritium jus Latii intelligi contendunt. Cæterum notari velim quod dicat Plinius: *volentibus patronis id a te peto.* Quia nihil firmiter invitis patronis concedi poterat libertis, quapropter omne quod in fraudem patronorum geſtum eſt, revocatur lege 1. §. 3. D. Si quid in fraudem patroni factum ſit.

ſit. Beneficium illud principale tam late patet, ut & civitatem Romanam peregrino tribuere poſſit, ſi tamen ante & civitatem Alexandrinam ſi eſſet Ægyptius conceſſerit. Plinius lib. 10. Epiſt. 22. *Ago gratias, domine, quod & jus Quiritium libertis neceſſariæ mihi fœminæ, & civitatem Romanam Harpocrati Iatraliptæ meo, ſine mora indulſiſti. Sed cum annos ejus & cenſum, ſicut præceperas, ederem, admonitus ſum a peritioribus, debuiſſe ante me ei civitatem Alexandrinam impetrare, deinde Romanam, quoniam eſſet Ægyptius. Ego autem qui inter Ægyptios cæteroſque peregrinos nihil intereſſe credebam, contentus fueram hoc ſolum ſcribere tibi, eum ſcilicet a peregrina manumiſſum, patronamque ejus jam pridem deceſſiſſe. De qua ignorantia mea non queror, per quam ſtetit, ut tibi pro eodem homine ſæpius obligarer. Rogo itaque ut beneficio tuo legitime frui poſſim, tribuas ei*

civium Romanorum, patria namque poteſtas civinm Romanorum eſt tantum. §. 2. Inſtit. de Pat. pot. Notandum autem ſi peregrinus jus Quiritium impetraverit, non fieri eum civem Romanum ſed Latinum; Plinius lib. 10. Epiſt. 4. *Rogo des jus Quiritium libertis Antoniæ Maximillæ, ornatiſſimæ fœminæ Heliæ, & Antonidi Armeridi, quod a te petente patrona peto.* Idem ejuſdem libri epiſtola 6. *Item rogo indulgeas jus Quiritium L. Satrio Abaſcantio, & P. Cœſio Phoſphoro & Panchariæ Soteridi, quod a te volentibus patronis peto.* Ubi omnes Interpretes per jus Quiritium jus Latii intelligi contendnnt. Cæterum notari velim quod dicat Plinius: *volentibus patronis id a te peto.* Quia nihil firmiter invitis patronis concedi poterat libertis, quapropter omne quod in fraudem patronorum geſtum eſt, revocatur lege 1. §. 3. D. Si quid in fraudem patroni factum ſit.

ſit. Beneficium illud principale tam late patet, ut & civitatem Romanam peregrino tribuere poſſit, ſi tamen ante & civitatem Alexandrinam ſi eſſet Ægyptius conceſſerit. Plinius lib. 10. Epiſt. 22. *Ago gratias, domine, quod & jus Quiritium libertis neceſſariæ mihi fœminæ, & civitatem Romanam Harpocrati Iatraliptæ meo, ſine mora indulſiſti. Sed cum annos ejus & cenſum, ſicut præceperas, ederem, admonitus ſum a peritioribus, debuiſſe ante me ei civitatem Alexandrinam impetrare, deinde Romanam, quoniam eſſet Ægyptius. Ego autem qui inter Ægyptios cæterosque peregrinos nihil intereſſe credebam, contentus fueram hoc ſolum ſcribere tibi, eum ſcilicet a peregrina manumiſſum, patronamque ejus jam pridem deceſſiſſe. De qua ignorantia mea non queror, per quam ſtetit, ut tibi pro eodem homine ſæpius obligarer. Rogo itaque ut beneficio tuo legitime frui poſſim, tribuas ei*

civium Romanorum, patria namque poteſtas civinm Romanorum eſt tantum. §. 2. Inſtit. de Pat. pot. Notandum autem ſi peregrinus jus Quiritium impetraverit, non fieri eum civem Romanum ſed Latinum; Plinius lib. 10. Epiſt. 4. *Rogo des jus Quiritium libertis Antoniæ Maximillæ, ornatiſſimæ fœminæ Heliæ, & Antonidi Armeridi, quod a te petente patrona peto.* Idem ejuſdem libri epiſtola 6. *Item rogo indulgeas jus Quiritium L. Satrio Abaſcantio, & P. Cæſio Phoſphoro & Pancharia Soteridi, quod a te volentibus patronis peto.* Ubi omnes Interpretes per jus Quiritium jus Latii intelligi contendunt. Cæterum notari velim quod dicat Plinius: *volentibus patronis id a te peto.* Quia nihil firmiter invitis patronis concedi poterat libertis, quapropter omne quod in fraudem patronorum geſtum eſt, revocatur lege 1. §. 3. D. Si quid in fraudem patroni factum ſit.

ſit. Beneficium illud principale tam late patet, ut & civitatem Romanam peregrino tribuere poſſit, ſi tamen ante & civitatem Alexandrinam ſi eſſet Ægyptius conceſſerit. Plinius lib. 10. Epiſt. 22. *Ago gratias, domine, quod & jus Quiritium libertis neceſſariæ mihi fœminæ, & civitatem Romanam Harpocrati Iatraliptæ meo, ſine mora indulſiſti. Sed cum annos ejus & cenſum, ſicut præceperas, ederem, admonitus ſum a peritioribus, debuiſſe ante me ei civitatem Alexandrinam impetrare, deinde Romanam, quoniam eſſet Ægyptius. Ego autem qui inter Ægyptios cæterosque peregrinos nihil intereſſe credebam, contentus fueram hoc ſolum ſcribere tibi, eum ſcilicet a peregrina manumiſſum, patronamque ejus jam pridem deceſſiſſe. De qua ignorantia mea non queror, per quam ſtetit, ut tibi pro eodem homine ſæpius obligarer. Rogo itaque ut beneficio tuo legitime frui poſſim, tribuas ei*

explicatus. Quousque pateat beneficium principis. 2. Iteratio quid? quomodo per eam Latinus fiat civis Romanus. 3. Per militiam Latinus, fit civis Romanus. Ulpianus emendatus. 4. Nave quomodo Latinus acceperit jus Quiritium? inſtitutum id a Claudio. 5. Latinorum conditio ſublata a Juſtiniano, adeo ut, licet dominus manumittens ſe eum Latinum velle facere adjiceret civem tamen Romanum efficeret.

1. LAtini multis modis ad civitatem Romanam pervenire potuerunt, quoniam autem hic omnes recenſere nimis prolixum eſſet ac forte tœdium pareret, tres aut

aut quatuor tantum indicabimus; Primo itaque civitatem Romanam acquiſiverunt beneficio Principis. II. Iteratione. III. Militia. IV. & poſtremo nave. *Beneficio Principis*, quomodo ad civitatem Romanam pervenerint docet Ulpianus fragm. tit. de Latinis §. 2. *Beneficio*, inquit, *principali Latinus civitatem Romanam accipit, ſi ab Imperatore jus Quiritium impetraverit.* Plinius Epiſtola 6. libri 10. *Proxima infirmitas mea Domine obligavit me Poſthumo Marino medico: cui parem gratiam beneficio tuo referre poſſum, ſi precibus meis ex conſuetudine bonitatis tuæ indulſeris. Rogo ergo, ut propinquis ejus des civitatem Chryſippo Mithridatis, uxorique Chryſippi Stratonicæ Epigoni, item liberis ejusdem Chryſippi Epigono, & Mithridatis ita ut ſint in patris poteſtate, utque iis ſervetur in libertos jus patronorum.* Ubi verba poſtrema indicant loqui Plinium de civitate Romana, & jure

civium Romanorum, patria namque poteſtas civinm Romanorum eſt tantum. §. 2. Inſtit. de Pat. pot. Notandum autem ſi peregrinus jus Quiritium impetraverit, non fieri eum civem Romanum ſed Latinum; Plinius lib. 10. Epiſt. 4. *Rogo des jus Quiritium libertis Antoniæ Maximillæ, ornatiſſimæ fœminæ Heliæ, & Antonidi Armeridi, quod a te petente patrona peto.* Idem ejuſdem libri epiſtola 6. *Item rogo indulgeas jus Quiritium L. Satrio Abaſcantio, & P. Cæſio Phoſphoro & Panchariæ Soteridi, quod a te volentibus patronis peto.* Ubi omnes Interpretes per jus Quiritium jus Latii intelligi contendnnt. Cæterum notari velim quod dicat Plinius: *volentibus patronis id a te peto.* Quia nihil firmiter invitis patronis concedi poterat libertis, quapropter omne quod in fraudem patronorum geſtum eſt, revocatur lege 1. §. 3. D. Si quid in fraudem patroni factum

ſit.

ſit. Beneficium illud principale tam late patet, ut & civitatem Romanam peregrino tribuere poſſit, ſi tamen ante & civitatem Alexandrinam ſi eſſet Ægyptius conceſſerit. Plinius lib. 10. Epiſt. 22. *Ago gratias, domine, quod & jus Quiritium libertis neceſſariæ mihi fœminæ, & civitatem Romanam Harpocrati Iatraliptæ meo, ſine mora indulſiſti. Sed cum annos ejus & cenſum, ſicut præceperas, ederem, admonitus ſum a peritioribus, debuiſſe ante me ei civitatem Alexandrinam impetrare, deinde Romanam, quoniam eſſet Ægyptius. Ego autem qui inter Ægyptios cæterosque peregrinos nihil intereſſe credebam, contentus fueram hoc ſolum ſcribere tibi, eum ſcilicet a peregrina manumiſſum, patronamque ejus jam pridem deceſſiſſe. De qua ignorantia mea non queror, per quam ſtetit, ut tibi pro eodem homine ſæpius obligarer. Rogo itaque ut beneficio tuo legitime frui poſſim, tribuas ei*

& Alexandrinam civitatem & Romanam.

2. *Iteratione* Latinus quomodo civitatem Romanam accipiat docet idem Ulpianus. *Iteratione*, inquit, *ſit civis Romanus, qui poſt Latinitatem, quam acceperat, major triginta annorum, iterum juſte manumiſſus eſt ab eo, cujus ex jure Quiritium ſervus fuit. Sed huic conceſſum eſt ex SCto etiam liberis jus Quiritium conſequi.* Gajus Inſt. lib. 1. tit. 2. §. 4. in fine. *Nam Latini patronorum beneficio, id eſt, ſi iterum ab ipſis aut teſtamento, aut in Eccleſia, aut ante Conſulem manumittantur, civium Romanorum privilegia conſequuntur.* Ejuſmodi iterationis habemus exemplum apud Plinium lib. 7. Epiſt. 16. *Si voles vindicta liberare quos proxime inter amicos manumſiſti, nihil eſt, quod verearis ne ſit illi hoc moleſtum, cui orbem terrarum circumire non erit longum mea cauſa.* Adduximus quoque

que tale exemplum ſupra e Petronio, ubi Trimalcion inter amicos manumiſſos teſtamento ſe liberare ait.

3. Per *militiam* quoque civis Romanus fieri quis poteſt, auctore Ulpiano: *Militia in Quiritium accipit Latinus, ſi inter vigiles Romæ ſex annis militaverit, ex lege Viſellia.* textum vitioſum eſſe quis non videt, & miror poſt tot editiones a nemine hoc animadverſum eſſe; lego: *militia jus Quiritium Latinus. accipit* quid enim eſſet *in Quiritium accipit*? Latinum certe non eſt.

4. Poſtremo jus civitatis Latinus accipit *nave*, id quid ſit, clarius exponit Ulpianus §. 6. tituli ſæpius laudati: *Nave Latinus civitatem Romanam accipit, ſi non minorem quam decem millia modiorum navem fabricaverit, & Romam ſex annis frumentum portaverit, ex edicto Divi Claudii.* Meminit talis edicti Suetonius in Claudio cap. 18. & 19. *Nihil non ex*

eo cogitavit ad invehendos etiam tempore hyberno commeatus, nam & negotiatoribus certa lucra propoſuit, ſuſcepto in ſe damno, ſi cui quid per tempeſtatem accidiſſet, & naves mercaturæ cauſa ſabricantibus maxima commoda conſtituit, pro conditione cujuſque, Civi vacationem Papiæ Poppæa legis, Latinis jus Quiritium, fœminis jus quatuor liberorum. Quæ conſtituta hodie ſervantur.

5. Latinorum conditionem, ac omnem quæ circa illam fuit obſervantiam ſuſtulit Juſtinianus, ut docet ipſe §. ultimo Inſtit. de Libertinis: *Latinos autem Junianos, & omnem quæ circa eos fuerat, obſervantiam, alia conſtitutione per ejuſdem Quæſtoris ſuggeſtionem correximus, quæ inter imperiales radiat ſanctiones. Et omnes libertos, nullo nec ætatis manumiſſi, nec domini manumittentis, nec manumiſſionis modo, diſcrimine habito (ſicut jam antea obſervabatur) civitate Romana*

mana decoravimus : multis modis additis, per quos poſſit libertas ſervis cum civitate Romana, quæ ſola eſt in præſenti, præſtari. Idem fuſius docet Juſtinianus per totum titulum Codicis de Lat. libert. toll. Adeo etiam, ut, ſi quis expreſſe adjecerit Latinum ſe velle eſſe eum quem manumittebat, non tamen poſſet, ſed neceſſario civem Romanum facere deberet. §. 6. legis unicæ C. eodem. *Illo proculdubio obſervando, ut ſi quis ſive in teſtamento ſive vindicta quemdam manumiſerit, licet hoc dixerit vel ſcripſerit, quod voluerit eum eſſe Latinum, ſupervacua adjectio Latinitatis aboleatur, & ita fiat civis Romanus; ne modi qui ab antiqua obſervatione in civitatem Romanam homines perducebant, per privatorum voluntates diminui videantur.*

Hactenus de Latinitate quam cum omni ſua obſervantia abolitam videmus. Tempus ergo erit ut ad ter-

tium libertorum genus tranſeamus, quod efficiunt Dedititii.

CAPUT VIII.

1. *Dedititii qui? introducti lege Ælia Sentia. unde ſic dicti? 2. Formula deditionis quæ? torti nec inventi nocentes ſi manumittantur dedititii non ſunt. Cives Romani fieri non poſſunt ex inſtituto Auguſti. 3. Dedititios ſuſtulit Juſtinianus, & omnes manumiſſos cives Romanos fieri voluit. Lex* 17. D. de ſtatu hominum *conciliata cum Novella* 78.

1. Dedititii qui & quales antiquitus fuerint docet Gajus §. 3. Inſtit. de Jure perſonarum

narum. *Dedititii ſunt*, inquit, *qui poſt admiſſa crimina ſuppliciis ſubditi, & publice pro criminibus cæſi ſunt : aut in quorum facie vel corpore quæcunque indicia aut igne aut ſervo impreſſa ſunt, ut deleri non poſſint. Hi ſi manumiſſi fuerint, dedititii appellantur.* Addit non nulla alia Ulpianus §. 11. tituli 1. fragmentorum : *Dedititiorum numero ſunt, qui pœnæ cauſa vincti ſunt à domino : quibus veſtigia ſcripta fuerunt : qui propter noxam torti nocentesque inventi ſunt : quive traditi ſunt ut ferro, aut cum beſtiis depugnarent : vel in cuſtodiam conjecti fuerunt : deinde quoquo modo manumiſſi ſunt : idque lex Ælia Sentia facit.* Quare autem dedititii dicti ſint optime docet Theophilus Inſtit. lib. 1. tit. 5. ὠνόμασε δὲ (ὁ νόμος Αἔλιος Σέντιος) αὐτοὺς δεδιτιτίους κατὰ μίμησιν τῶν περεγρίνων. ποτὲ γὰρ τινες τῶν περεγρίνων, ὑποτελεῖς ὄντες Ῥωμαίοις, τυραννικόντι φρονήσαντες κατὰ τῶν Ῥωμαί-

ων, ὅπλα ἔλαβον κατ' αὐτῶν καὶ παραταξάμενοι Ῥωμαῖοι ἐνίκησαν. οὐ δυνηθέντες γὰρ αὐτῶν ὑπενεγκεῖν τὴν ἀνδρείαν οἱ περεγρῖνοι, ῥίψαντες τὰ ὅπλα, ἑαυτοὺς ἐκδεδώκασι. Φιλανθρωπευσάμενοι δὲ Ῥωμαῖοι τὸ μὲν ζῆν αὐτοῖς ἐχαρίσαντο. ὕβρισαν δὲ αὐτοὺς, μόνη προσηγορία, διλιτίπους ὀνομάσαντες αὐτοὺς, ὅτι ἐκδεδώκασιν ἑαυτοὺς. Quæ ex verſione Jacobi Curtii ita latine ſonant: *Nominavit vero lex Ælia Sentia eos dedititios ad exemplum peregrinorum. Nam quondam peregrinorum aliqui quum Romanis vectigal penderent, infeſtis adverſus Romanos animis, arma in eos ſumpſere: Quos collata acie & dato congreſſio Romani vicerunt. Etenim cum impetum eorum fortitudinemque ſuſtinere non poſſunt, abjectis armis ſeſe dediderunt. At Romani cum his humane agentes: vitam quidem his conceſſere, ſed hujus appellationis ignominia affectis, ut quia ſe dediſſent, dedititii vocarentur.*

2. For-

2. Formulam deditionis habemus eleganter expreſſam apud Livium lib. 1. cap. 17. Ubi ſeſe dedunt Collatini. Et apud eundem lib. 7. cap. 31. ubi ſe dedunt Campani. Notari autem volo quod Ulpianus verbis ſupra allegatis dicat: *qui ob noxam torti nocenteſque inventi ſunt* dedititiorum numero eſſe, nam ſi innocentes inventi fuerint, ad juſtam poſſunt pervenire libertatem Paulus Sententiarum lib. 4. tit. 12. *Tormentis apud Præſidem ſubjectus, & de nullo crimine confeſſus, ad juſtam libertatem perduci poteſt.* Hi dedititii omnium libertorum viliſſimi erant, & eorum jus minimum, nec ulla ratione ad civitatem Romanam perduci poterant. Gajus loco ſupra citato: *Dedititii vero nulla ratione poſſunt ad civium Romanorum libertorum beneficium pervenire.* Ejus conſtitutionis per legem Æliam Sentiam auctor fuit Auguſtus, de quo ita Suetonius in vita

Auguſti cap. 40. *Servos non contentus multis difficultatibus à libertate, & multo pluribus à libertate juſta removiſſe, cum & de numero, de conditione ac differentia eorum qui manumitterentur curioſe caviſſet, hoc quoque adjecit, ne vinctus unquam tortuſve, ullo libertatis genere civitatem adipiſceretur.* Quia autem hi nequaquam liberi erant, *vanum nomen* eſſe eorum libertatem ait Juſtinianus, lege unica C. de Dedit. libert. toll.

3. Hos plane ſuſtulit Juſtinianus, ut ipſe teſtatur Inſtit. §. 3. de Libertinis: *Et dedititios quidem per conſtitutionem noſtram expulimus, quam promulgavimus inter noſtras deciſiones: per quas, ſuggerente nobis Triboniano viro excelſo quæſtore noſtro, antiqui juris altercationes placavimus.* Deciſio illa Juſtinianea exſtat Codicis lib. 7. tit. 5. ubi hoc modo loquitur Imperator: *Dedititia conditio nullo modo in poſterum Rempublicam noſtram moleſtare*

leſtare concedatur, ſed ſit penitus deleta, quia nec in uſu eſſe reperimus, ſed vanum nomen hujus libertatis circumducitur. Nos enim qui veritatem colimus, ea tantummodo volumus in noſtris eſſe legibus, quæ reipſa obtinent. Ita videmus Juſtinianum omnium libertorum æquam conditionem feciſſe, & omnes manumiſſos cives Romanos fieri voluiſſe, quin & poſtremo eos ingenuis comparaſſe, ſalvo tamen patronatus jure, Novella 78. Sed ſcrupulum hic injicit Ulpianus, dicens *Imperatorem Antoninum conſtituiſſe, ut omnes homines qui in orbe Romano ſunt, cives eſſent.* Lege 17. D. de Statu hominum. Verum quis non videt Antoninum loqui de ingenuis in orbe Romano degentibus, qui natali ſolo & patria impediebantur, quo minus cives eſſent Romani.

Hactenus de manumiſſionum generibus quæ olim juſtam & minus juſtam libertatem dabant. Videamus

porro

porro qui manumittere & manumitti poſſint, qui ſecus, ut & apud quos, quando, ubi, & cur manumiſſio facta fuerit.

LIBRI TERTII.

CAPUT I.

1. *Vindicta non poteſt manumittere minor* 20. *annis niſi apud conſilium, conſilium quid & à quo datum? Conventus quid? Virgilius explicatus, vetus inſcriptio reſtituta. Vindicta manumitti poteſt tam communis & is cujus uſumfructum alius habet, quam proprius. Vindicta manumittere poſſunt filii juſſu patris poſſunt & municipia & ſocietates.*

Varro

Varro explicatus. Collegia quoque poſſunt. 2. *Teſtamento non poteſt efficere dominus minor viginti annis civem Romanum, niſi cauſa apud conſilium probata. Nec miles quoque. Teſtamento manumittere non poteſt dominus qui non eſt ſolvendo. Manumittendi debent eſſe in poteſtate manumittentis.* 3. *Manumittere omnino non poſſunt ſervi pænæ, nec rei rerum capitalium, nec lege Cornelia damnati vel damnandi. Tutor an poſſit manumittere ſervos pupilli? Pater ſervum filii in caſtris acquiſitum manumittere non poteſt, nec eos quos in uſum & miniſterium*

rium filii attribuit. 4. *Manumitti non poſſunt qui ideo liberantur ut crimini ſubtrahantur. Aſconius Pedianus explicatus. Manumitti quoque non poſſunt qui hac lege venduntur ne manumittantur. Libertas ad tempus & in perpetuum impediri poteſt. Plagiarii intra decennium manumitti prohibentur. Patroni infantium manumiſſorum tutores fiunt.*

1. VIndicta non poteſt manumittere dominus minor annis viginti ex lege Ælia Sentia, niſi apud conſilium juſta cauſa approbata: Juſtinianus §. 4. Inſtit. Quib.

Digitized by Google

Quib. ex cauſ. man. *Eadem lege Ælia Sentia domino minori viginti annis, non aliter manumittere permittitur, quam ſi vindicta apud conſilium juſta manumiſſionis cauſa approbata, fuerint manumiſſi.* Quo autem clarius quæ hic & ſuperius de conſilio dicta ſunt, intelligantur, quid fuerit conſilium addere lubet. *In conſilium*, inquit Ulpianus, *adhibentur Romæ quiuque ſenatores, & quinque Equites Romani, in provincia viginti recuperatores cives Romani.* Quod conſilium à quo daretur, & quando Romæ ac in provinciis haberetur, egregie docet Theophilus §. 4. Inſtit. eod. ἐςὶ συνέδριον φανερῶν ἀνδρῶν κατὰ ῥητὸν τοῦ ἐνιαυτοῦ χρόνον συνιςάμενον· ἐγίνετο δὲ τοῦτο τὸ κονσίλιον οὐ μόνον ἐν Ῥώμῃ, ἀλλὰ καὶ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις· συνίςατο δὲ ἐν τῷ καίρῳ κομβέντου; καὶ τί ἐςὶ κομβέντος; ῥητὸς χρόνος πρὸς κατάλυσιν δικῶν ἐπινονοημένος· οἱ γὰρ Ῥωμαῖοι τὴν πάντα σχεδὸν ἐνιαυ-

ἐνιαυτὸν ἐν τὸ πλεμεῖν διαπανῶν-
τες, καὶ τινὰ χρόνον ὑποχειμῶνος καὶ
τῇ ἐν αὐτῷ δεινῶν κωλυόμενοι ἐπειδὴ
παρόντας αὐτοὺς ἐν πολιτεία, οὐκ ἐν
τὴν ἐκτὸς εἰσιδικῶν, ἀφέντες τὰ ὅπλα
ταῖς δικαῖς ἠσχόλαζον· καὶ πολλοὺς εἰς
τοῦτο δικαστὰς ἐκάθιζον τέμνοντας αὐ-
τῶν τὰ ἀμφίβολα οἵ τινες ἐλέγοντο
*recuperatores, quia per eos quiſque de-
bitum recipiat.* ἐλέγετο δὲ ὁ καιρὸς
κομβέντος, ἐπειδὴ *convenire* ἐστὶ τὸ
συνιέναι· συνίησαν δὲ ἐν ταὐτῷ οἵτε
δικασταὶ καὶ οἱ δικαζόμενοι ἐν δὲ τῇ τε-
λευταίᾳ ἡμέρᾳ τοῦ κομβέντου ἐγίνετο
κονσίλιον, καὶ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις κατὰ
τοῦτον τὸν τρόπον· προήει ὁ ἄρχων, καὶ
ἐκάθητο ἐν τῷ οἰκείῳ δικαστηρίῳ, καὶ
ἅμα αὐτῷ κ ἄνδρες, οἵ τινες ἐλέ-
γοντο περεγρίνοι, *recuperatores quia
per eos mancipium naturalem liberta-
tem recipit.* οἶδας γὰρ ὡς ἡ φύσις πάν-
τας ἐλευθέρους προσήγαγε, καὶ ἐπ'
αὐτοῦ ἐλέγοντο εὔλογοι αἰτίαι ὑπὸ τῶν
ἐλευθερούντων· ἐγίνετο καὶ ἐν τῇ Ῥώμῃ
τὸν

τὸν κονσίλιον ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ τοῦ κομβέντου, τοῦ πραίτορος καθημένου ἐν τῷ οἰκείῳ δικαστηρίῳ καὶ συνκαθιζομένων αὐτῷ πέντε συνκλητικῶν, καὶ πέντε ἱπποτῶν ῥωμαίων. Quæ hoc modo vertit Jacobus Curtius: *Conſilium eſt conſeſſus certorum virorum ſtatis anni diebus coeuntium. Habebatur autem hoc conſilium non Romæ tantum, ſed etiam in provinciis. Coibant autem viri illi tempore conventus. Et quid eſt conventus? Eſt certum ſtatumque tempus litium dirimendarum gratia inventum. Nam Romani cum totum fere annum bellis gerendis occuparentur, certo quodam tempore, cum hyems eos & hybernæ tempeſtates ſub pellibus agere prohiberent. Quoniam ut in communi vita ſine litibus controverſiiſque eſſe non poterant, omiſſis armis judiciis vacabant, & multos eam in rem conſtituebant judices, ut ambiguas ipſorum cauſas diriment. Tempus autem illud à conveniendo conven-*

tus

tus dictum eſt. Conveniebant enim eo tempore & judices & litigatores. Extremo autem conventus die habebatur conſilium, in provinciis hunc in modum: Procedebat proconſul aut præſes, & in tribunali ſuo conſidebat, unaque juxta ipſum viginti viri, qui dicebantur peregrini recuperatores &c. Scis enim natura liberos omnes homines productos eſſe, & apud eos à manumittentibus allegabantur cauſæ juſtæ manumiſſionis. Habebatur & Romæ conſilium die aliquo conventus, Prætore pro tribunali ſedente & aſſidentibus ei quinque Senatoribus & quinque Equitibus Romanis. Conſilium autem quomodo præbuerit Prætor videre eſt apud Rævardum Protribunalium cap. 12. cujus ſcripta compilare mihi religio eſt. De conventu autem placet addere locum Ciceronis ex lib. 5. Epiſt. ad Atticum: *Erat mihi in animo recta proficiſci ad exercitum, æſtivos menſes reliquos rei militari*

litari dare, hibernos juriſdictioni. Et Livii & libro 44. *Eodem anno T. Quintius Elatriæ, quo in hyberna reduxerat copias, totum hybernum tempus juri dicundo conſumpſit.* Huc proculdubio pertinet.Virgilii ex Æneidos libro 5. verſus 758.

Indicit forum patribus dat jura vocatis.

Ubi Servius: *id eſt, tempus & locum diſtinguendorum negotiorum definit, qui conventus vocatur.* Ad conſilium pertinet hæc inſcripto, quam exhibet in inſcriptionibus ſuis Gruterus pag. 631. PERSICUS. LIBERTUS. MANUMISSUS. AT. CONSILIUM (lego AP. CONSILIUM. id eſt, *apud conſilium*) PROCURATORIO. NOMINE. APUD. DOMITIAN. CAES. IN. SECUN. COS. EXERCUIT. DECURIAS. DUAS. VIATORIA. ET. LICTORIA. CONSULARES. C.

COR-

CORNELIO. PERSICO. F. HABENTI. EQUUM. PUBLICUM. CORNELIÆ ZOSIMÆ. MATRI. EJUS. HABENT. JUS. (lego *habenti jus*) QUATUOR. LIBEROR. BENEFICIO. CÆSAR. LIBERTIS. LIBERTABUS. POSTERISQ. SUIS. EORUMVE. Nec tantum proprium ſed & communem ſervum apud conſilium manumittere poteſt §. 2. legis 4. D. de manum. vind. & id poteſt etiamſi unus tantum ex ſociis approbaverit. Lege 6. D. eodem. *Servus communis quin à minoribus viginti annis dominis poſſit apud conſilium manumitti, quamvis unus ex ſociis tantum approbaverit cauſam, dubium non eſt.* Manumitti poteſt ſervus cujus uſumfructum minor viginti annis habet, ſi ille manumiſſioni conſenſerit. Ulpianus lege 2. D. eodem. *Si minor ſit viginti annis fructuarius, an conſentire libertati poſſit?*

ſit? & puto conſentiendo poſſe ad libertatem perducere. Manumittere poteſt & filius patris ſurdi vel muti juſſu, furioſi vero filius juſſu patris non poteſt lege 10. D. eodem. Manumittere vindicta etiam poſſunt municipia & ſocietates, ut patet ex Varrone de Lingua Latina lib. 7. in fine. Collegiis quoque quibus coeundi jus eſt, illud permiſit Divus Marcus lege 1. D. de manum. quæ ſervis ad univerſ. pertin. imponuntur.

2. Teſtamento manumittere poteſt dominus, uti ſupra vidimus ubi de manumiſſione teſtamentaria egimus. Oportet tamen ut ſit major annis viginti, & ſervus annis triginta, alias non efficiet civem Romanum ſed Latinum, poteſt tamen civem Romanum facere ſi cauſam apud conſilium approbaverit. Ulpianus §. 12. & 13. tit. 1. fragmentorum ſuorum. Ideo nec miles minor viginti annis manumittere poteſt. Lege

3. D. de man. teſt. *Nec militi minori annis viginti permittitur poſſe teſtamento ſuo ſervum manumittere.* Manumittere quoque dominus qui ſolvendo non eſt, non poteſt, uti ſupra fuſe ſatis probatum eſt. Nec Mulier quæ in tutela eſt, nec pupillus. Ulpianus §. 17. tituli ſæpius allegati ex fragmentis. Manumitti poſſunt qui in dominio manumittentis ſunt, ut ſupra demonſtratum eſt, nec refert an teſtamenti conditi tempore an mortis fuerint, & valet manumiſſio ſi utroque tempore fuerint lege 35. D. de Manum. teſtam. *Servius exiſtimat iis poſſe ſervis dari teſtamento directam libertatem, qui utroque tempore, & quo teſtamentum fit, & quo moritur, teſtatoris fuerunt. Quæ ſententia vera eſt.* Sed & manumitti poſſunt quamvis neutro tempore in poteſtate fuerint. Ulpianus lege 30. D. eodem. *Si ſervi qui apud hoſtes ſunt, liberi eſſe juſſi ſunt, ad liberta-*

tem

tem perveniunt: quamvis neque teſtamenti, neque mortis tempore, teſtatoris, ſed hoſtium fuerint.

3. In genere manumittere non poſſunt qui ſervi pænæ efficiuntur. Lege 8. D. de Manumiſſionibus. Pænæ autem ſervus fit, qui nullum alium dominum habet quam ipſam quodammodo pænam, ſcilicet quum quis atrocitate ſententiæ vel in metallum vel ad beſtias damnatur. §. 3. Inſtit. Quib. mod. jus pat. pot. ſolvit. Manumittere etiam non poſſunt rei rerum capitalium. lege 8. §. 1. D. de Manumiſſ. Nec qui lege Cornelia damnati ſunt. §. 2. legis 8. D. eod. Nec ii tantum qui damnati ſunt, ſed & illi qui damnabuntur manumittere prohibentur ibid. Tutores quoque pupillorum ſervos, ſi in id conſentiant, manumittere poſſunt, ut docet Cujacius Obſervationum lib. 14. cap. 33. Pater ſervum filii, quem in caſtris acquiſivit, manumittere non

poteſt lege 17. D. eod. Idque recte, illud enim quod in peculio caſtrenſi vel quaſi caſtrenſi filii eſt, ad patrem non pertinet, ſed ſolus filius de ea re facere poteſt quicquid velit, atque ita capi debet verſus hic Juvenalis ſat. 16.

Solis præterea teſtandi militibus jus
Vivo patre datur.

Similiter nec pater nec mater manumittere poſſunt ſervos quos in miniſterium filiorum attribuerunt, auctore Briſſonio ad legem Juliam de Adulteriis pag. 193. editionis Lugdunenſis. E contrario filius quoque non poteſt manumittere ſervum quamvis peculiarem, ſine juſſu patris. Lege 13. D. de Jure Patronatus.

4. Manumitti non poſſunt qui ideo liberantur ut crimini ſubtrahantur §. 3. legis octavæ D. de Manumiſſionibus. Idque in omnibus criminibus obtinuiſſe credo, nec in criminibus ſervorum, ſed criminibus domino-

minorum, ut quæſtioni ſubjici poſſint, quod colligi licet ex Aſconio Pediano in argumento orationis pro Milone, & Cicerone in eadem oratione cap. 21. Nec manumitti poſſunt qui hac lege venduntur ne manumittantur. Paulus lege 9. D. de Manumiſſionibus *Servus hac lege venditus ne manumittatur, vel teſtamento prohibitus manumitti, vel à Præfecto vel Præſide prohibitus ob aliquod delictum manumitti, ad libertatem perduci non poteſt.* Adde legem 5. C. Si mancipium ita fuerit alien. ut man. Nec tantum in perpetuum ſed & ad tempus impediri poteſt manumiſſio lege 17. §. 2. D. Qui & à quib. manum. lib. non fiunt. Poſſunt & vendi ne intra decem, viginti, vel triginta annos manumittantur, cujus modi exemplum habemus apud Suetonium Auguſto cap. 21. Ita ob admiſſum plagium intra decem annos mamitti non poteſt ſervus. Lege 12. D. de

Manum. Contra manumitti poſſunt tam infantes quam adulti lege 25. D. eodem. *Juris ratio efficit, ut infantibus quoque competat libertas.* Et tunc patroni ipſorum tutores fiunt. tot. tit. Inſtit. de legit. patron. tutela. Manumitti quoque poſſunt furioſi, nec refert quo genere manumiſſionis liberati ſint. Javolenus lege 26. D. de Manumiſſionibus: *Servum furioſum omni genere manumiſſionis, ad libertatem perduci poſſe putat Labeo.*

CAPUT II.

Manumiſſio apud quos fieri debuerit? Lex 17. *D.* de manumiſſis vindicta *conciliatà cum lege* 2. *D.* de Officio Proconſulis. *Rejecta ſententia Hottomanni, Cujacii, Duareni, Roberti, Pacii, & Perezii. Burgii ſtaſtibi-*

ta

ta correctio. Legis actionem qui habeant?

1. NUnc videamus apud quos manumiſſio facta antiquitus fuerit & fieri debuerit. Manumiſſio quæ in Eccleſia fiebat, apud quos facta fuerit oſtenſum ſatis ſuperque ſupra puto, ubi de manumiſſione quæ in Eccleſia fiebat, actum eſt. Apud quos, quæ vindicta fiebat, facta fuerit nunc deſpiciamus. Fiebat itaque in urbe apud Conſulem vel apud Prætorem lege 1. D. de Manum. Vind: lege 20. §. 4. D. eodem. Ulpianus fragm. tit. 1. §. 7. Gajus Inſtitut. lib. 1. tit. 2. §. 1. lege ult. C. de Vind. libert. In provinciis apud Proconſulem; nec tantum in ipſis provinciis præſentem, ſed & ante quam provinciam attingeret, modo urbem egreſſus ſit. Lege 2. D. de Off. Proconſ. lege 17. D. de Manum. Vind. Apud legatum quoque Pro-

conſulis manumitti poſſe docet Paulus in lege 17. D. eodem. *Apud Proconſulem poſtquam urbem egreſſus eſt, vindicta manumittere poſſumus. Sed & apud legatum ejus manumittere poſſumus.* Cui ex diametro adverſum eſt quod docet Marcianus in lege 2. D. de Off. Proconſ. *Apud legatum vero Proconſulis nemo manumittere poteſt, quia non habet juriſdictionem talem.* Quam antinomiam ut concilient Interpretes, Duarerus cap. de Off. Proconſ. Robertus 1. Recept. Lect. 28. Charondas lib. 1. Veriſim. cap. 3. Pacius ἐναντιοφανῶν. 1. 46. Perezius ad C. tit. de Off. Proconſ. & Legati num. 8. diſtinguunt inter Legatum ingreſſum provinciam, & non ingreſſum, dicentes Legatum provinciam ingreſſum ex mandato habere juriſdictionem, nondum vero ingreſſum, non habere. Hottomannus Obſerv. lib. 3. cap. 4. diſtinguit inter legatum præſentem & abſentem.

Cuja-

Cujacius Obſervationum lib. 1. cap. 1. addit particulam *non*, Burgius Electorum cap. 2. pro *ejus* legit *Cæſaris*. In qua Interpretum controverſia & diſſenſione ego abſque librorum ope vix hiſcere audeo. Hoc ſaltem dico recte mihi videri lectum & correctum à Burgio, idque eo magis quod ob ſimilitudinem notæ literæ C. & notæ literæ E. decepti videantur librarii. Poterat quoque manumiſſio fieri apud Præſidem lege ult. C. de Manum. vind. & lege 2. D. de Off. Præſidis. Ut & apud Præfectum Ægypti lege 21. D. eodem: *Apud Præfectum Ægypti poſſum ſervum manumittere ex conſtitutione Divi Auguſti*. Ratio quia ibi nullus Proconſul aut Præſes erat; *Ægyptum namque inter alia dominationis arcana Equitibus Romanis ſepoſuit Auguſtus*. Teſte Tacito Ann. lib. 2. cap. 59. Conſul quoque in urbe apud ſe manumittere poteſt. lege 20. §.4. D. de Man. vind. *Conſul*

apud ſe poteſt mannmittere, etiamſi evenerit ut minor viginti ſit annis. Eodem modo & Prætor facere poteſt lege 5. D. eod. Non tamen apud Collegam ſuum Prætor manumittere poteſt §. 1. legis 18. D. eod. Pater autem poteſt manumittere apud filium, & filius apud patrem, ſi pater id permiſerit. Lege 18. citata. Porro manumitti poteſt apud Magiſtratus qui hujuſmodi jus habent. Lege 4. C. eodem. Imo ante omnes qui legis actionem habent. Paulus Sententianum lib. 2. tit. 25. *Apud Magiſtratus municipales, ſi habeant legis actionem, emancipari & manumitti poteſt.* Eſt autem legis actio apud eos qui merum & mixtum imperium habent, ut docet fuſius Alciatus Parergωn lib. 3. cap. 2. de legis actionibus fuſe quoque agit Briſſonius Antiquitatum ex jure civili ſelectarum lib. 4. cap. 20. Videndum nunc quando manumiſſio fieri deberet.

CA-

CAPUT III.

1. *Manumiſſio quando poſſit fieri? Dies faſti & nefaſti qui? Nundinæ an feriæ? Macrobii error.* 2. *Feriis lege agere non licet. Nimis ſtricte dies feſtos obſervarunt antiqui Romani.* 3. *Manumiſſio feſtis diebus fieri potuit ſine piaculo apud poſteriores Romanos. Chriſtiani quoque Impp. eam fieri diebus feſtis permiſerunt. Tertullianus explicatus.*

1. MAnumiſſio *ſemper* fieri poteſt, teſte Juſtiniano §. 2. Inſtit. de Libertinis. Ubi per *ſemper* ſinguli dies tam faſti quam nefaſti intelliguntur, interpre-

te Theophilo : ἡ δὲ ἐλευθερία τοῖς οἰκέταις ἐν πάντι χρόνω νομίμως δύναται δίδοσθαι, καὶ ἐν ἀπράκτω ἡμέρᾳ. Sed hoc repugnat legis actioni, nam manumiſſio eſt legis actio, & legis actio fieri non poteſt, niſi diebus faſtis. Ovidius Faſt. lib. 1.

> *Ille nefaſtus erit per quem tria verba ſilentur,*
> *Faſtus erit, per quem lege licebit agi.*

Varro de Lingua Latina lib. 5. *Dies faſti per quos Prætoribus omnia verba ſine piaculo licet fari. Contrarii horum vocantur dies nefaſti, per quos dies nefas fari Prætorem : do, dico, addico.* Inde Trebatius probare volens nundinas inter ferias non eſſe docet nundinis magiſtratus manumittere poſſe, apud Macrobium Saturnalium lib. 1. cap. 16. Quaſi dicat Trebatius, ſi nundinæ inter ferias eſſent, magiſtratus (quoniam feriis non

non poteſt) nundinis non poſſet manumittere. Sed videtur mihi erraſſe Macrobius, qui aut iuvertit ſenſum verborum Trebatii, aut non allegavit totum ut oportuit, Trebatii locum, non enim dubito, quin Trebatius divini humanique juris peritiſſimus non ignoraverit feriis manumitti poſſe apud magiſtratus.

2. Verum quidem eſt feriis aliiſque diebus nefaſtis, Prætorem lege agere non potuiſſe, ut ſupra tradidimus ex Ovidio & Varrone, attamen intereſt inter juriſdictionem voluntariam & contentioſam, quæ feriis fieri non poterat. Sed videre licet nimis ſtricte obſervaſſe feſtos illos dies antiquitatem; nam Prætor ſi manumiſiſſet neſcius expiari poterat & debebat. Varro de L. L. lib. 5. loquens de diebus nefaſtis: *Quid ſi tum imprudens id verbum emiſit, aut quem manumiſit, ille nihilominus eſt liber, ſed vitio, ut magiſtratus vitio creatus.*

tus. Prætor autem qui tum fatus eſt, ſi imprudens fecit, piaculari hoſtia facta: ſi prudens dixit, Q. Mutius abnegabat eum expiari, & ut iniquum non poſſe; dicebat.

3. Inſecuta certe ætas illud non tam ſtricte obſervavit, & abſque periculo fieri poſſe permiſit. Paulus Sententiarum lib. 2. tit. 25. §. 8. *Emancipatio etiam die feriato fieri poteſt.* Emancipationem autem ſpeciem manumiſſionis eſſe adeo notum eſt ut quod notiſſimum. Quapropter Imperatores Chriſtiani id fieri permiſerunt diebus feſtis. Conſtantinus lege 1. Cod. Theod. de Feriis: *Sicut indigniſſimum videbatur diem ſolis venerationis ſuæ celebrem, altercantibus jurgiis, & noxiis partium contentionibus occupari, ita gratum ac jucundum eſt, eo die quæ ſunt maxime votiva compleri. Atque ita emancipandi & manumittendi die feſto cuncti licentiam habeant, & ſuper his rebus acta*

non

non prohibeantur. De diebus Paſchalibus idem ſancitum ab Impp. Valentiniano, Theodoſio & Arcadio, in lege 8. C. de Feriis: *Actus omnes ſeu publici ſunt ſeu privati, diebus quindecim paſchalibus conquieſcant. In his tamen & emancipandi & manumittendi cuncti licentiam habeant: & ſuper his acta non prohibeantur.* Atque ita intelligi debet, quod, legitur apud Tertullianum Apologetico: *Vectigalis libertas vulgo aditur omnibus ſabbathis.* Et illud quidem eſt id, quod Juſtinianus ait *ſervos à dominis ſemper manumitti poſſe.* §. 2. Inſtitutionum de Libertinis, ſupra allegato. Tempus nunc erit ut videamus ubi manumiſſio debuerit fieri.

CA-

CAPUT IV.

Manumiſſio ab initio fieri debuit coram tribunali, poſtea ubicumque locorum.

1. MAnumiſſio antiquitus fieri debebat coram Conſule vel Prætore in urbe, in Provinciis vero coram Proconſule vel Præſide pro tribunali ſedentibus, ut vidimus ſupra ubi actum eſt de manumiſſione quæ vindicta fit. Sed id intelligendum de domino majori viginti annis, minor namque viginti annis apud Conſilium Prætore una cum Aſſeſſoribus ſuis pro tribunali ſedente manumittere debebat. Poſtea favore libertatis introductum eſt, ut manumiſſio procederet etiamſi Prætor aut alii magiſtratus, apud quos manumiſſio fieri poterat, pro tribunali non ſederent. Imperator §. 2. Inſtitu-

Inſtitutionum de Libertinis : *Servi vero à dominis ſemper manumitti ſolent : adeo ut vel in tranſitu manumittantur : veluti cum Prætor aut Præſes, aut Proconſul in balneum, vel in theatrum eant.* Idem Clarius tradit Gajus in lege 7. D. de Manum. vind. *Non eſt omnino neceſſe pro tribunali manumittere : itaque plerumque in tranſitu ſervi manumitti ſolent, cum aut lavandi, aut geſtandi, aut ludorum gratia prodierit Prætor, aut Proconſul Legatuſve Cæſaris.* Imo ubicumque locorum fuerit dominus, poteſt coram Prætore manumittere, nec opus eſt ut adſint lictores, quod expreſſe docet Ulpianus, lege 8. D. eodem : *Ego cum in villa cum Prætore fuiſſem, paſſus ſum apud eum manumitti, & ſi lictoris præſentia non eſſet.*

CA-

CAPUT V.

1. *Juſtæ cauſæ manumiſſionis quæ?* 2. *Nutrix juſte manumittitur. Terentius explicatus.* 3. *Cauſæ* §. 5. *Inſtit.* Quibus ex cauſis manumittere non licet. *Allatæ ad dominos minores pertinet, cauſa ſemel probata apud conſilium ſive vera ſive falſa ſit, non retractatur.* 4. *Cauſæ dominos majores* 20. *annis concernentes publicæ ſunt vel privatæ? Publicæ quæ? Servis apud Romanos militare capital eſt.* 5. *Privatæ cauſæ ſunt ſi ſervus domini vitam defenderit, aut mortem ultus ſit vel detexerit, vel ſi dominum ex ancipiti morbo reſti-*

reſtituerit. 6. *Plautus explicatus. Domini ſervis libertatem pollicentur cum egregium facinus ab iis patrari volunt. Plautus iterum explicatus.* 7. *Juſta quoque cauſa ſi dominus ſervum, qui per totam vitam bene ſervivit, manumittat, ut liber ſaltem moriatur. Petronius explicatus.* 8. *Juſta quoque cauſa ſi ſervus vel ancilla certo prætio libertatem à dominis emunt, qui mos veteribus admodum familiaris. Priapeæ carmen expoſitum Plautus ſæpius explicatus. Virgilio lux data. pacti cum dominis in certam ſummam pro capite ſolvendam tabulas fidei cauſa à dominis accipiebant. Paulo lux*

lux data in lege 3. §. 1. *D.* Quod metus cauſa geſtum erit. *Poterantque illi invitis dominis liberari. Peculium unde acquirant ſervi? Dionyſius Halicarnaſſæus explicatus. Demenſum quid? Donati ad Terentium duplex error. Salluſtius explicatus. annua quid? Servi frugi vix ultra ſexennium ſerviunt. Paraſiti quomodo liberi eſſe poſſint? Juſte manumittitur ancilla quæ domino plures liberos procreavit.* 9. *Sacrorum cauſa ſæpius manumiſſi ſervi. Senes coëmptionales qui? Feſtus explicatus.* 10. *Coſſ. creati primo honoris die nonnullos manumittunt, idque boni omnis cauſa. Petri Fa-*

Fabri Viri Clariſſimi conjectura ſtabilita. Claudianus bis reſtitutus. Fiebat hæc manumiſſio in foro Trajani. 11. *Juſta manumiſſionis cauſa ſi dominus ſervum, cujus fidem & operam in ſtudiis libriſque exſcribendis probaverat, manumittat, ejus rei plura exempla adducta.*

1. TRanſeo nunc ad cauſas, ob quas manumiſſio fit, quarum non nullas indicat Imperator §. 5. Inſtit. Quib. ex cauſ. manum. *Juſtæ*, inquit, *manumiſſionis cauſæ hæ ſunt; veluti ſi quis patrem aut matrem, filium filiamve, aut fratres ſororeſve naturales, aut pædagogum aut nutricem aut educatorem, aut alumnum alumnamve, aut collactaneum manumittat: aut ſervum procuratoris habendi gratia, aut ancillam*

cillam matrimonii habendi cauſa: dùm tamen intrà ſex menſes in uxorem ducatur, niſi juſta cauſa impediat: & ſervus qui manumittitur procuratoris habendi gratia, non minor decem & ſeptem annis manumittatur. Hunc paragraphum procul dubio compoſuit Tribonianus ex legibus 12. 13. 14. D. de Manum. vind. Ubi tamen additur juſta de cauſa manumitti eum qui ſanguine contingit, item & capſarium. Additque Marcianus fœminam matrimonii cauſa manumittere poſſe, ſi conſervus ſuus in hoc ei legatus eſt, ut & ſpadonem, non tamen caſtratum.

2. Notandum quod inter eas perſonas quæ juſtæ manumittuntur, nutricem recenſeat Imperator, ideo & ſervus manumiſſus apud Terentium, rogans ut & uxor ſua manumitteretur, allegat hanc cauſam, quod nepoti domini mammam præbuerit. Adelph. act. 5. ſc. 9.

SY.

SY. *Utinam hoc perpetuum fiat gaudium*

Phrygiam ut uxorem meam una mecum videam liberam.

DE. *Optimam quidem mulierem.* SY. *Et quidem tuo nepoti hujus filio.*

Hodie primam mammam dedit hæc. Nec prætereundum quod dicit *procuratoris habendi gratia.* Eo namque pertinet inſcriptio vetus ſupra è Grutero allata: PERSICUS. LIBERTUS MANUMISSUS. AT. CONSILIUM. PROCURATORIO. NOMINE.

3. Sciendum quoque eſt, haſce cauſas, quas ſupra enumeravit Juſtinianus, pertinere tantum ad dominos minores viginti annis, qui cauſam apud conſilium probant. Lege 11. D. de Manum. vind. Cauſa autem tali ſemel apud conſilium probata, ſive vera ſit, ſive falſa, non retractatur. Lege 9. §. 1. D. eodem: *Scien-*

Sciendum eſt qualiſcumque cauſa probata fuerit & recepta, libertatem tribuere oportere. Nam Divus Pius reſcripſit, cauſas probatas revocari non oportere. Idem docet & Juſtinianus §. 6. Inſtitut. Quibus ex cauſis manumittere non licet.

4. Sunt & alię juſtę cauſæ dominos majores viginti annis, (quamvis hi cauſam juſtam allegare non teneantur) concernentes, quæ aut publicæ ſunt, aut privatę, publicę ſunt, ſi ſervus conjurationem contra Rempublicam factam detegat, ut eſt apud Liv. lib. 2. c. 5. lib. 4. c. 45. & lib. 32. cap. 26. Apud Salluſtium in Catilinario c. 30. Vel ſi conjuratum in Rempublicam aut regnum affectantem, ſtatumve Reipublicæ labefactantem occiderit, ut exemplum habemus apud Ciceronem pro C. Rabirio perduellionis reo. in fine. Vel ſi ſervi fortiter militaverint, ac hoſtes vicerint, quale exemplum exſtat apud Macrobium Satur-

na-

nalium lib. 1. cap. 11. vel ſi in Reipublicæ extremitatibus ad militiam manumittantur, ut probant exempla apud Florum lib. 2. cap. 6. apud Livium lib. 22. cap. 57. quod quoque fecerunt Salonitæ apud J. Cæſarem de Bello Civili lib. 3. Nam ſervis alioqui apud Romanos militare capital erat auctore Plinio in Epiſtolis. Et libera Republica ſumma fuit infamia ſervis in bello uti, quare nec ipſe Catilina, quamvis plebis fecem colligeret, in principio ſervis uti voluit, teſte Salluſtio in Catilinario cap. 56. Vel ſi detulerint monetarios falſam monetam cudentes. lege 2. C. Pro quib. cauſ. ſervi pro præmio libert. accipiunt. Vel ſi raptorem aut militiæ deſertorem prodiderint. lege 3. & 4. C. eodem. vel denique ſi ulla in re Reipublicæ profuerint, deque ea bene meriti ſint, ut eſt apud Ciceronem in oratione pro C. Cornelio Balbo.

H 5. Pri-

5. Privatæ ſunt ſi ſervus dominum vitæ infamiæque periculo liberaverit, lege 9. D. de Manum. vind. Et hanc ob cauſam ſervos ſuos manumiſit Milo. Aſconius Pedianus in argumento orationis pro Milone: *Affuerunt Miloni Q. Hortenſius, M. Cicero, M. Marcellus, M. Calidius, M. Cato, Fauſtus Sylla. Verba pauca Q. Hortenſius dixit, quæ ſunt, liberos eſſe eos qui pro ſervis poſtularentur: Nam poſt recentem cædem manumiſerat eos Milo, ſub hoc titulo quod caput ſuum ulti eſſent.* Et paulo infra: *Miloni duos ſolos ſaucios eſſe, ob quæ Milonem poſtera die XII. ſervos qui ei maxime operam navaſſent, manumiſiſſe.* Seneca de Beneficiis lib. 3. cap. 23. *Claudius Quadrigarius in duodeviceſimo Annalium tradidit, cum obſideretur Adrumetum, & jam ad ſummam deſperationem ventum eſſet, duos ſervos ad hoſtem transfugiſſe & operæ pretium feciſſe. Deinde urbe capta*

capta paſſim diſcurrente victore, illos per nota itinera ad domum in qua ſervierant, procucurriſſe, & dominam ſuam ante ſe egiſſe & quærentibus quænam eſſet, dominam, & quidem crudeliſſimum ad ſupplicium ab ipſis duci, profeſſos eſſe. Eductam deinde extra muros, ſumma cura cœlaſſe, donec hoſtilis ira conſideret, deinde ut ſatiatus miles ad Romanos mores cito rediit illos quoque ad ſuos rediiſſe, & dominam ſibi ipſos dediſſe. Manumiſit utrumque eveſtigio illa. Item ſi domini mortem ulti eſſent, libertatem conſequebantur, at non ipſo jure, ſed aditione & ſententia Prœſidis. lege 1. C. Pro quib. cauſ. ſervi pro præmio libert. accip. Item ſi domini mortem detexiſſent lege 23. D. de Jure Patronatus. Vel ſi dominum ex ancipiti morbo valetudini reſtituiſſent. Suetonius in Nerone loquens de Domitio Neronis avo. *In deſperatione rerum mortem timore*

appetitam adeo expavit, ut hauſtum venenum pœnitentia evomuerit, medicumque manumiſerit qui idem ſibi prudens ac ſciens temperaſſet. Imo interdum præter libertatem ſtatuam merebantur. Suetonius in Auguſto cap. 59. *Medico Antonio Muſæ, cujus opera ex ancipiti morbo convaluerat, ſtatuam ære collato juxta ſignum Æſculapii poſuerunt.*

6. Quod dixi ſupra ſervum juſte libertate donari ſi caput domini defenderit, adeoverum eſt, ut ſervus apud Plautum Menœch. act. 5. ſc. 7. audacter ingerat meruiſſe ſe libertatem, quia dominum e manibus quatuor prœdonum liberaverat. Et ſi vel ullum majus beneficium in dominum contuliſſent, juſte manumitti potuerunt, idcirco ſervus apud Plautum Epidico act. 5. ſc. 2. libertatem a domino efflagitat, quia deperditam domini filiam invenerat, domumque reduxerat. Ideo quoque

que ſervis, quoties egregium quodam facinus ab iis patrari volunt domini, libertas promittitur. Plautus Caſina act. 2. ſc. 5. vers 63.

Si effexis hoc ſoleas tibi dabo, & annulum in digito
Aureolum, & bona plurima.

Ubi per ſoleas & annulum aureum libertatem intelligit, ſoli enim ingenui ac liberi ſoleas geſtabant, ſervi ſculponeas. De annulis quoque notum eſt. Eodem modo ſervo libertatem dominus pollicetur, ſi adulterum cum uxore ſua rem habentem oſtenderet atque indicaret, apud Heliodorum libro Æthiopicorum primo, & Ulyſſes bubulco & ſubulco libertatem pollicetur, interſectis ope eorum procis, apud Homerum Odyſſ. 21. vers 214.

7. Juſta & mea quidem ſententia juſtiſſima cauſa fuit, ſi ſervos qui per totum vitæ curriculum ſervitutem ſervierant, domini manumitterent,

ut in libertate ſaltem diem obirent, animamque liberam efflarent. Indicat id nobis Martialis lib. 1. Epigram. 102.

Ne tamen ad Stygias famulus deſcenderet umbras
Vreret implicitum cum ſcelerata lues.
Cavimus: & domini jus omne remiſimus ægro.
Munere dignus erat convaluiſſe meo.
Senſit deficiens ſua præmia, meque patronum
Dixit, ad infernas liber iturus aquas.

Atque ita capiendus eſt ille Petronii locus in Satyrico: *Sylla ſacrum novendiale ſervo ſuo miſello faciebat, quem mortuum manumiſerat.*

8. Juſta quoque cauſa eſt ſi domini manumittant ſervos ancillaſve, qui quæve ſuam libertatem certo pretio cum dominis pacti ſunt, quod ſæpius apud Romanos fiebat. Quem ritum,

ritum, (quoniam a nemine hactenus quod ſciam totus explicatus eſt) hic fuſius paululo exponere haud pigebit. Moribus ergo apud veteres receptum erat, ut interdum ſervus cum domino quaſi paciſceretur in certam ſummam, quam pro libertate ſua daret. Seneca Epiſtola 80. *Quid autem melius potes velle, quam eripere te huic ſervituti, quæ omnes premit, quam mancipia quoque conditionis extremæ, & in his ſordibus nata, omnimodo exuere conantur. Peculium ſuum quod comparaverunt, ventre fraudato, pro capite numerant.* Ita quoque intelligendus eſt ille verſus ad Priapum:

> *Nota Suburanas inter Telethuſa puellas*
> *Quæ puto de quæſtu libera facta ſuo eſt.*

Vetus ſane ille mos eſt, cujus plura veſtigia apud Plautum habemus, ut in

in Aulul. act. 5. ſc. 1. vers 8. Ubi ſervus invento theſauro

Quin ego illi me inveniſſe dico hanc prædam atque eloquar
Igitur orabo ut manumittat.

Et in Rudente act. 4. ſc. 2.

Nunc ſic faciam ſic conſilium eſt, ad herum ut veniam docte atque aſtute.
Pauxillum pollicitabor pro capite argentum ut ſim liber.

Petronius in fragmento Tragurino. *Quare ergo ſerviviſti? quia ipſe me dedi in ſervitutem, & malui civis Romanus eſſe quam tributarius: & nunc ſpero me ſic vivere, ut nemini jocus ſim. Homo inter homines ſuos capite aperto ambulo, aſſem ærarium nemini debeo, conſtitutum habui nunquam: nemo mihi in foro dixit, redde quod debes. Glebulas emi, lamellulas parari: viginti ventres paſco, & canem contubernalem redemi, nulle denarios*

narios pro capite ſolvi. Martialis libro 6. Epigrammate 88.

Mane ſalutavi verum te nomine caſu:
Nec dixi dominum Cæciliane meum.
Quanti libertas conſtet mihi tanta requiris?
Centum quadrantes, abſtulit illa mihi.

Ad hunc ritum procul dubio pertinet Virgilii Eclogæ. 1. verſus 33.

Nec ſpes libertatis erat nec cura peculi.

Meminit hujus ritus quoque Tacitus Annalium lib. 14. cap. 42. *Haud multo poſt Præfectum urbis Pedanium Secundum ſervus ipſius interfecit: ſeu negata libertate, cui pretium pepigerat, ſive &c.* Exemplum ejus rei habemus quoque in lege 3. D. de Obſ. parent. & protron. præſtand. & apud Gruterum in Inſcriptionibus pag. 400. Perinde autem erat an nummos haberet ſervus in peculio ſuo an vero beneficio amici cujuſdam. Ulpianus lege 4. D. de Manumiſſionibus *Coni-*

niventibus oculis credendum eſt ſuis nummis eum redemptum, cum non nummis ejus qui eum redemit, comparatur. Proinde ſive ex peculio quod ad venditionem pertinet, ſive ex advenitio lucro, ſive etiam amici beneficio, vel liberalitate, vel eo prorogante, vel repromittente, vel ſe delegante, vel in ſe recipiendo debitum, redemptus ſit, credendum eſt ſuis nummis eum redemptum. Plautus in Perſa act. 1. ſcena prima.

TO. *Sed hoc me unum excruciat.*
SA. *Quidnam eſt id?* TO. *Hæc dies ſumma hodie eſt, mea amica ſitne libera,*
An ſempiternam ſervitutem ſerviat? SA *Quid nunc vis ergo?*
TO. *Facere amicum me tibi potis eſt ſempiternum.* SA. *Quemadmodum.*
TO. *Ut mihi des nummos ſexcentos quos pro capite illius pendam.*
Quos continuo tibi reponam in hoc triduo, aut quatriduo.

Ser-

Servi autem hoc modo libertatem pa-ⷭ ǽti accipiebant tabellas a dominis fi-dei cauſa. Seneca Epiſtola 80. *Itaque in tabellas conjicitur vanum nomen libertatis, quam nec qui emerunt, habent, nec qui vendiderunt.* Has tabellas *inſtrumenta ſtatus* vocat Paulus in lege 3. §. 1. D. Quod metus cauſa. Poterantque hi invitis dominis ad libertatem pervenire. Plautus in Caſina act. 2. ſc. 5.

Quid tu me vero libertate territas?
Quod ſi tu nolis, filiuſque etiam tuus,
Vobis invitis, atque amborum ingratiis
Una libella liber poſſum fieri.

Quod non aliter intelligendum eſt, quam quod cum hero jam ante pactus fierit in libram, uti id explicat Lipſius. Si vero nolint eos manumittere, domini, poſſunt cum iis conſiſtere ſique probarerint ſuis ſe num-

nummis redemiſſe, liberi erunt, ſin minus, in metallum damnantur. Marcianus lege 2. D. de Manumiſſionibus. *Si quis dicat ſe ſuis nummis emptum, poteſt conſiſtere cum domino ſuo, cujus in fugam confugit, & queri quod ab eo non manumittatur. Romæ quidem apud Præfectum urbi, in Provinciis vero apud Præſides ex ſacris conſtitutionibus Divorum fratrum, ſub ea tamen denunciatione, ut is ſervus qui hoc intenderit, nec impleverit, in opus metalli detur, niſi forte dominus reddi eum ſibi voluerit.* Quæri hic poteſt quomodo ſervus qui cum omni ſuo peculio & quicquid habet, ad dominum pertinet, ex peculio ſuo ſe poſſit redimere? Servos autem cum peculio ſuo domini eſſe docet præter JCtos Seneca de Beneficiis lib. 7. cap. 4. *Numquid dubium eſt quin ſervus cum peculio domini ſit?* Quam quæſtionem & movet & dirimit Ulpianus lege 4. §. 1. D. de Manumiſſio-

ſionibus. his verbis : *Et primo quidem nummis ſuis non proprie videtur emptus dici, cum ſuos nummos ſervus habere non poſſit. Verum conniventibus oculis credendum eſt ſuis eum redemptum, cum non nummis ejus qui eum redemit, comparatur.* Nummos illos repetere ſervus poterat judicio, ſi poſt manumiſſionem pateret eum ſervum non fuiſſe ſed ingenuum lege 1. §. 5. D. de Condict. cauſa data cauſa non ſecuta. Acquirebant autem ſervi illud peculium ex induſtria & frugalitate. *Induſtria* quia mercenariam eorum operam aliis locabant domini, teſtibus lege 5. §. 11. D. Quod vi aut clam. & Seneca de Beneficiis lib. 7. cap. 5. Si tunc ſupra ſtatutum tempus laborarent, majus pretium ac majorem mercedem, quam pepigerant eorum domini, accipiebant, vulgo id vocamus *een ſchoft over arbeyden*; Sic & artificum quoque famuli apud nos ob majorem

diligentiam præter mercedem magiſtro debitam, nonnunquam recipiunt quod *drinck-geld* vocamus. Præterea ſi ſucceſivis domi horis inertes non eſſent, aliquid mereri poteraut, quo ſe tandem aliquando redimerent. Et id illud eſt quod Dionyſius Halicarnaſſæus lib. 4. dicit antiquis P. R. temporibus ex pecunia juſto labore acquiſita ſe redemiſſe interdum ſervos. *Frugalitate* ſi nummos illos quos accipiebant nonnulli ab orbis divitibus, quorum in liminibus ſemper fere reperiebantur, teſte Arriano in Epictetum lib. 4. cap. 1. aſſervarent & modice uterentur frumento cæteriſque cibariis, quæ ſingulis accipiebant menſibus, & id quidem illud eſt, quod Seneca ait *ventre fraudato*. Accipiebant autem & frumentum, panem, potum, & veſtes, ac denique quicquid ad ſuſtentandam vitam pertinet, ut luculentur docet Columella de R. R.

lib.

lib. 1. cap. 8. qui videri poteſt. Frumentum illud *demenſum* dicebatur. Terentius in Phorm. act. 1. ſc. 1.

Quod ille unciatim vix de demenſo ſuo
Suum defraudans genium, comparſit miſer
Id illa univerſum abripiet.

Ubi Donatus : *Servi quaternos modos accipiebant frumenti in menſem, & id demenſum dicebatur, utrum a menſe an a metiendo incertum.* Ubi dupliciter erraſſe Donatus videtur, dictum enim demenſum a metiendo Plautus in Menæch. Prolog. vers 14.

Nunc argentum vobis demenſum dabo

Idem in Sticho act. 1. ſc. 2. vers 3.

Vos meminiſtis quot calendis petere demenſum cibum.

Ubi *quot calendis* eſt *quot menſibus*, id eſt, ſingulis menſibus. Deinde, erravit, quod dixit, quatuor modios

dios eos ſingulis menſibus accepiſſe, quum quinque modios acceperint. Seneca Epiſt. 80.

Ille qui in ſcena elatus incedit, & hæc reſupinus dicit.

En impero Argis regna mihi liquit Pelops
Qua ponto ab Helles, atque ab Jonio mari
Urgetur Iſthmus.

Servus eſt, quinque modios accipit & quinque denarios. Salluſtius fragm. hiſt. lib. 3. in oratione Macri Lepidi trib. pleb. *Mithridatem, Sertorium, & reliquias exſulum perſequantur cum imaginibus ſuis. Abſit periculum & labos, quibus nulla pars fructus eſt, niſi forte repentina iſta lege frumentaria munia veſtra penſantur. Qua tamen quinis modiis libertatem omnium, æſtima vere qui profecto non amplius poſſunt alimentis carceris.* Quem locum antea corruptiſſimum feliciſſime emendarunt Juſtus Lipſius Electorum l. 1. c. 8. Et

Ur-

Urſinus ad dictum Salluſtii locum. Hoc demenſum ipſis dabatur per diſpenſatores ut fuſius docet Popma in tractatu de operis ſervorum. Et quemadmodum privatorum ſervi *demenſa* ita publici *annua* accipiebant. Plinius lib. 10. Epiſt. 40. *In plerisque civitatibus maxime Nicomediæ & Niceæ, quidam vel in opus damnati, vel in ludum, ſimiliaque his genera pœnarum, publicorum ſervorum officio miniſterioque funguntur, atque etiam ut publici ſervi annua accipiunt.* Præter hæc plurima etiamnum accipiebant, ab illis qui dominos eorum mane ſalutabant, ut priores intromitterentur, uti ex Seneca notum eſt. Hiſce ſi modice uterentur & frugi eſſent, vix ultra ſexennium ſerviebant. Cicero Philippica octava, circa finem: *Etenim P. C. cum in ſpem libertatis ſexennio ſimus ingreſſi, diutiusque ſervitutem perpeſſi, quam captivi frugi & diligentes ſolent.* Ita quo-

quoque paraſiti liberi eſſe poſſunt, uti eleganter deſcribit Martialis lib. 2. Epigrammate 53. & lib. 9. Epigrammate 11. Verum ſatis ſuperque jam ritum hunc declaratum credo, quapropter ad alias cauſas manumiſſionis tranſeamus, iisque quas ſupra jam indicavimus addamus & illam, quando ancilla plures liberos domino procreaverit, juſte & eam manumitti. Columella de Re Ruſtica lib. 1. c. 8. *Fœminis quoque fœcundioribus, quarum in ſobole certus fuit numerus honorari debet, otium nonnunquam & libertatem dedimus cum complures natos educaſſent. Nam cui tres erant filii, vacatio, cui plures, libertas quoque contingebat.*

9. Inter cauſas quoque numeraverim, quamvis dubitem an juſtas, cum quis ſacrorum cauſa manumittit, quod fiebat ſœpius apud Romanos, nam cum ſacra domeſtica interire leges vetarent, oportebat ut hæredes

redes defunctorum ſacra acciperent ac ſervarent, quo fiebat ut unus plenam interdum domum ſacris haberet, quod & nimis oneroſum & ſumptuoſum erat; Iccirco ne legi fraus fieri videretur, interdum totam familiam vendebant imaginaria quadam venditione pauperibus & præcipue ſenibus, qui inde teſte Plauto, *coemptionales* dicti ſunt, ut mortuis iis ſacra perirent, nemo enim pauperum hæreditatem facile adit. Atque ita ſœpius ſervos manumittebant ut ad eos ſacra pervenirent. Ita intelligendum eſt illud Feſti: *Puri, probi, profani, ſui auri dicitur in manumiſſione ſacrorum cauſa.* in voce. *Puri.* Ut docet Magnus Scaliger.

10. Nec ſilentio prætermiſſam velim hanc cauſam, quando dominus Cos. creatus, primo magiſtratus die nonnullos manumittit. Ammianus Marcellinus lib. 22. *Allapſo itaque Calendarum Januariarum die,*

cum

cum Mamertini & Nevittæ nomina ſuſcepiſſent paginæ conſulares, humilior princeps viſus eſt in officio, pedibus gradiendo cum honoratis: quod laudabant alii, quidam ut affectatum & vile carpebant. Dein Mamertino ludos edente Circenſes, manumittendis ex more inductis per admiſſionum proximum, ipſe lege agi dixerat, uti ſolebat. Libannius in Paneg. Jul. extremo. ἴσι δὴ νέμε τὴν ἐλευθερίαν πᾶσι χρηστοῖς τε καὶ βελτίστοις ἱκέταις, οὓς τοσοῦτον τῶν ἐπ' ἐλευθερίαν πώποτε ἐκπισθέντων εὐδαιμονεστέρους θετέον, ὅσον ἐκείνους τῶν πλουτησάντων ἐν δουλείᾳ. μεταβάλλει γέ τοι τὴν τύχην ἀνὴρ ἀφ' αὐτοῦ τὴν ἐλευθερίαν ἀρξάμενος καὶ οὐκ ἐάσας ἐνδυναθῆναι τῇ τύχῃ τὴν δεσποτείαν τῶν ἡδόνων. καὶ κλεονεκτοῦσι τῶν μὲν ἑτέρωθι λυθέντων ἐκ δουλείας τῇ ἐξ ὑπάτου σεμνόνητι τῶν δ' αὖ παρ' ὑπάτοις τῇ ἐκ βασιλέως προσθήκῃ τῶν δ' αὖ παρὰ τοῖς βασιλεῦσι τῇ ἐκ νῦν ὑπεροχῇ. Quæ ita vertit Celeberrimus

mus Gronovius Obſervationum lib. 1. cap. 21. *Vade nunc attribue libertatem omnibus illis frugi optimiſque, ſervis, qui tanto feliciores habendi omnibus, quibus unquam libertatis ducta eſt alapa, quanto hi illis, qui ſervitutem in diem mortis continuarunt. Mutat quippe fortunam iſtis vir à ſua ipſius libertate orſus, nec paſſus imperare fortunæ dominatum voluptatum: & plus accipiunt illis, qui alio ſunt manumiſſi loco, per Conſulis majeſtatem; illis vero qui a Conſulibus, per Imperatorii nominis acceſſionem; illis qui ab Imperatoribus, per hujus qui nunc eſt, excellentiam.* Meminit hujus moris Suetonius in Galba cap. 10. Fiebatque hoc boni omnis cauſa Caſſiodorus Variarum lib. 6. Epiſt. 1. *Tot magnis debitis ſola erat hujus retributio libertatis reperta in libertatis ornatum, inventa ad generale gaudium.* Et paulo poſt: *In argumentum etiam publicæ gloriæ ſolvebat famulos jugo ſervili, qui libertatem tan-*

tantæ dederat civitati. Et paulo poſt: *Proſperrimæ conditionis eventu vos in pace ingenuitatem ceditis famulis, cum nos ſecuritatem demus per bella Romanis.* Forte ideo quia Brutus primus Cos. primum vindicta manumiſit, in memoriam partæ tunc libertatis, uti opinatur Petrus Faber in libello de Magiſtratibus Romanis. Hunc ritum elegantiſſime exprimit Claudianus in 4. Honorii Conſulatu vers 614.

Aſpice mox lætum ſonuit clamore tribunal.
Te faſtos ineunte quater ſolennia ludit
Omnia libertas. deductum Vindice nomen
Lex celebrat, famulusque jugo laxatus herili
Ducitur, & grato remeat ſecurior ictu,
Triſtis conditio pulſata fronte receſſit.
In civem, rubuere genæ, tergoque removit
Verbera, promiſſi felix injuria voti.

Le-

Legit hic *omina* pro *omnia* Faber loc. cit. idque recte, quapropter & probat id Gronovius Obſervationum capite ſupra laudato. Meminit hujus moris idem Claudianus lib. 1. in Eutropium vers 308.

Candida pollutos imitatur curia faſces
Forſitan & dominus, præbet miracula lictor
Conſule nobilior, libertatemque daturus
Quam nondum meruit, ſcandit ſublime tribunal.

Pro *dominus* legit *domini* Gronovius loc. cit. Fiebat autem hoc in foro Trajani. Sidonius Apollinaris Paneg. ad Authonium.

Nam modo nos jam feſta vocant, & ad Ulpia poſcunt
Te fora, donabis quos libertate Quirites.
Quorum gaudentes exſpectant verbera malæ

Perge

Perge Pater Patriæ felix, atque omi-
ne fauſto
Captivos vincture novos, abſolve
vetuſtos.

11. Inter cauſas quoque & quidem juſtiſſimas numeraverim illam, quando dominus manumittit ſervum cujus operam & fidem in ſtudiis, libriſque exſcribendis probaverat, ut ita in libertate melius impendere tempus ſuum ſtudiis poſſit. Quod ſæpius quoque factum eſt. Suetonius de Claris Grammaticis cap. 15. Loquens de Lenæo Magni Pompeji liberto. *Traditur autem puer adhuc catenis ſubreptus refugiſſe in Patriam: perceptiſque liberalibus diſciplinis, pretium domino ſuo retuliſſe: verum ob ingenium & doctrinam gratis manumiſſus.* Idem hujuſmodi manumiſſionis meminit cap. 19. 21. & 23. libri ejuſdem. Donatus in vita Terentii. *P. Terentius Afer, Carthagine natus, ſervivit Romæ Terentio Lucano*

Lucano ſenatori, a quo ob ingenium & formam mature manumiſſus eſt. Simile exemplum de Publio Syro refert Macrobius Saturnalium lib. 2. cap. 7. Innumera præterea exempla in literis refert antiquitas. Sed manum de tabula, ſatis de cauſis.

Reſtat ut breviter addamus qui ſine manumiſſione ad libertatem pervenire poſſint, ut & de nominibus libertorum & libertinorum, deque ſignis. ex quibus eos libertos eſſe patebat.

LIBRI QVARTI.

CAPUT I.

1. *Sine manumiſſione ad libertatem veniunt ſervi a dominis tutores dati, vel actis intervenientibus filii appellati.* 2. *Liberi quoque ſine*

manumiſſione fiunt ægri a dominis tædio medendi expoſiti, qui antiquitus Latini, poſtea cives Romani fiebant. 3. *Poteſt & quis libertus noſtri ex SCto. Claudiano.* ingratus *pro* invitus. *SCtum Claudianum quid cavit? Tacitus reſtitutus, rejecta Lipſii, Torrentii & aliorum conjectura.* 4. *Nati ex mulieribus, quæ ſe ſervis miſcuerunt, quare pro libertis habiti.*

1. SIne manumiſſione ad libertatem perveniebat ſervus, ſi eum dominus tutorem inſtituiſſet, abſque adjectione libertatis. §. 1. Inſtit. qui tut. teſt. dari poſſunt: *Sed & ſervus proprius teſtamento cum libertate recte tutor dari poteſt. Sed ſcien-*

ſciendum eſt eum & ſine libertate datum tutorem, tacite libertatem directam accepiſſe videri, & per hoc recte tutorem eſſe. Notandum ibi quod Imperator dicat *proprius ſervus*, alienus enim directam libertatem non accipit, ſi tutor datus ſit ſed fideicommiſſariam tantum. Ulpianus §. 4. legis 10. D. de Teſtam. tutela. & neceſſe eſt tunc ut ematur ac manumittatur. Theophilus Inſtit. §. citato. Libertatem quoque accipit qui a domino filius vocatur actis intervenientibus, ex conſtitutione Juſtiniani §. ult. Inſtit. de Adoptionibus. *Apud Catonem bene ſcriptum refert antiquitas, ſervos ſi a domino adoptati ſint, ex hoc ipſo poſſe liberari. Unde & nos eruditi in noſtra conſtitutione etiam eum ſervum, quem dominus actis intervenientibus filium ſuum nominaverit, liberum eſſe conſtituimus; licet hoc ad jus filii accipiendum non ſufficiat.*

2. Sine manumiſſione liberi quo-

quæ fiebant qui ægri a dominis exponebantur tœdio medendi, idque ex conſtitutione Claudii Imperatoris. Suetonius in Claudio cap. 25. *Cum quidam ægra & affecta mancipia in inſulam Æſculapii tædio medendi exponerent, omnes qui exponerentur liberos eſſe ſanxit, nec redire in ditionem domini ſi convaluiſſent. Quod ſi quis necare vellet quam exponere, cædis crimine teneri.* Meminit hujus edicti Claudiani Modeſtinus in lege 2. Qui ſine Manumiſſ. *Servo quem pro derelicto dominus ob gravem infirmitatem habuit, ex edicto Divi Claudi competit libertas.* Hi ſervi antiquitus non cives Romani ſed Latini fiebant, poſtea ex conſtitutione Juſtiniani cives Romani facti ſunt §. 3. legis unicæ C. de Lat. libert. toll. *Scimus hoc etiam eſſe in antiqua latinitate, ex edicto Divi Claudii introductum, quod ſi quis ſervum ſuum ægritudine periclitantem ſua domo publice ejecerit, neque*

que ipſe cum procurans, neque alii eum commendans, cum erat ei libera facultas, ſi non ipſe ad ejus curam ſufficeret, in xenonem eum mittere, vel quo poterat eum modo adjuvare, hujuſmodi ſervus in libertate latina antea morabatur, & quem ille morientem dereliquit, ejus bona iterum, cum moreretur, accipiebat. Talis itaque ſervus libertate neceſſaria, domino etiam nolente, re ipſa donatus, fiat illico civis Romanus, nec aditus in jura patronatus quondam reſervetur domino. Hûc pertinere puto epiſtolam Plinii 71. libri 10. ubi Trajanum conſulit an liberi nati, expoſiti & in ſervitute educati, liberi an ſervi ſint. Sunt & plures caſus, quibus ſervi ſine manumiſſionē libertatem accipere poſſunt, de quibus vide titulum Pandectarum Qui ſine manumiſſ. & titulum Codicis ſi Mancipium ita fuerit alienat. ut manumitt. adde legem 7. inpr. & legem 8. §. 1. D. de jure pa-

tronatus. & legem 13. D. de Op. libert. nec non legem 3. D. de Servis export. ut & Novellam. 5. cap. 2.

3. Addere hic lubet poſſe aliquem libertum naſci, atque ita ad libertatem abſque manumiſſione pervenire. Idque conſtare puto ex Tacito Annalium lib. 12. cap. 53. *Inter quæ refertur ad patres de pœna fæminarum quæ ſervis conjungerentur. Statuiturque ut ignaro domino ad id prolapſa, ſin ſervitutem ſui conſenſiſſet, & qui nati eſſent pro libertis haberentur.* Ad quem locum Rhenanus monet abeſſe verba *& qui nati eſſent* in Codice Budenſi: & legit: *Statuiturque ut ignaro domino ad id prolapſa in ſervitute: ſin conſenſiſſet pro libertis haberentur.* Quam lectionem Codicis Florentini eſſe docet Pichena ad dictum Taciti locum. Eandem lectionem, (niſi quod pro *libertis liberta* habet) ex Codice Farneſiano promit Lipſius, qui & vocem *libertis* ſublatam vult; dicit

dicit enim, unde liberti niſi ex manumiſſione, & quomodo libertus quis ſit, qui nunquam fuit ſervus? Eadem quoque vox ſuſpecta eſt Petro Fabro viro eruditiſſimo, Semeſtrium lib. 1. cap. 25. Ubi etiam pro *ignaro* reponit *ingrato*, idque mea ſententia recte, *ingratum* enim ſæpius ponitur pro *invito* ut docet Donatus ad Terentium Ennuch. act. 2. ſc. 1. verſ. 4. & *ingratiis* pro *invitis* frequens ipſi eſt, ut Heautont. act. 3. ſc. 1. verſ. 37. & in Phorm. act. 5. ſc. 6. verſ. 48. ſimiliter Plauto in milite act. 3. ſc. 1. verſ. 153. & aliis innumeris locis, ut videre eſt apud Pareum in lexico Plautino, cui addi poteſt Tunebus Adverſariorum lib. 3. cap. 13. Et recte correxiſſe facili literarum tranſpoſitione Fabrum patet ex denunciationibus, quas dominus mulieri facere debebat, auctore Juſtiniano in lege unica C. de SCto. Claudiano tollendo. Ulpiano fragm.

tit. 11. §. 11. & Tertulliano lib. 2. ad uxorem cap. 8. Lectio Lipſii, quæ ita ſe habet: *ut ignaro domino ad id prolapſa in ſervitute, ſi conſenſiſſet pro liberta haberetur.* Quamvis eam probet Cujacius Obſervat. lib. 21. cap. cap. 16. mihi non probatur. Quæ enim ratio moviſſet legiſlatorem, quare potius voluerit eam in ſervitute eſſe, quæ ignaro quam quæ invito & vetante domino ad id prolapſa eſſet? Certe multo credibilius eſſet legiſlatorem eam potius in ſervitute eſſe voluiſſe, quæ vetante & invito domino ad id prolapſa eſt, ut quę in ſervitutem ſui conſenſiſſet, eam vero pro liberta haberi quæ ignaro domino ad id prolapſa erat. Præterea æquitas quoque non pateretur, domino, qui turpitudini hujuſmodi conſenſum accommodaſſet, patronatus nihilominus commodum quæri. Cum SCti. Claudiani pœna non tantum ad mulierum infamiam vindican-

dicandam pertineat, ſed etiam eo ne domini damnum patiantur corruptis libidine ſervis, & ita miniſterio eorum magna ex parte ſibi intercepto, ut recte ex Theophilo obſervavit Petrus Burgius in Electis cap.8. Torrentii quoque lectionem, quæ ita ſe habet in notis ad Suetonii Veſpaſianum: *Ut ignaro domino ad id prolapſa in ſervitutem, ſeu conſenſiſſet, & qui nati eſſent pro liberis ne haberentur.* Itidem non probo nam tunc liberi ſervi eſſent, quod falſum eſt, opponuntur enim ſemper liberis ſervi. Ut in pr. Inſtit. de Jure Perſonarum. *Summa diviſio de jure perſonarum hæc eſt: quod omnes homines aut liberi ſunt aut ſervi.* Seneca loco ſæpius allegato: *Hominibus natura prodeſſe jubet ſervi liberive ſint*, &c. Totum itaque Taciti locum ita legendum eſſe cenſeo: *Inter quæ refertur ad patres de pœna fœminarum, quæ ſervis conjungerentur. Statuiturque ut ingrato domino ad id*

prolapſa, ancilla eſſet, ut quæ in ſervitutem ſui conſenſiſſet. Et qui nati eſſent, pro libertis haberentur. Quod Lipſius & Pichena dicunt verba *& qui nati eſſent* in non nullis codicibus deſiderari, non eſt argumentum ob quod verba illa legi non debeant, nam in aliis reperiri certo credo, quum in omnibus editionibus ita legantur. Ratio autem quare addiderim textui Taciti *ancilla eſſet*, eſt quod idem verbum in eodem SCto. à Veſpaſiano repetito, reperiam apud Suetonium in Veſpaſiano cap. 11. *Auctor ſenatui fuit decernendi, ut quæ ſe alieno ſervo junxiſſet, ancilla haberetur.* Et apud Ulpianum fragm. tit. 11. §. 11. *Maxima capitis diminutio eſt, per quam & civitas & libertas amittitur. Veluti cum incenſus aliquis venerit: aut cum mulier alieno ſervo ſe junxerit, denunciante domino, & ancilla facta fuerit ex SCto. Claudiano.*

4. Natos autem ex talibus fœminis

nis pro libertis ut haberent veteres, ortum credo ex libertatis favore, cum alioquin liberi tales ſervi eſſent, utpote ex matribus ancillis nati, nam partus ventrem ſequitur. Neque hic puto locum habere quod Faber loco ſæpius allegato velit probare, eos debere eſſe liberos, quum ſufficiat proli vel uno tantum tempore, ſeu conceptionis, ſeu geſtionis, ſeu partus, liberam matrem habuiſſe. Nam fœmina ſimulatque ſe miſcet ſervo, conſentit in ſui ſervitutem. *Manifeſtum enim eſt ancillam eſſe voluiſſe, quam liberam eſſe pœnituit.* Juxta legem 6. Cod. Theod. ad SCtum. Claudianum, ideoque libera non concepit: Præterea id contra regulam juris receptum eſt, ut liberti naſcerentur, cum jure alioquin ſervi eſſent, ut docet Burgius Electorum libro ſingulari cap. 8. Rationem autem hujus tam rigidæ legis etiam in filios, hanc eſſe credo, quia ſæpius

parentes plus ob liberos eorumque libertatem ac ſalutem facient quam ob ſuam propriam, ideo Mercurius à Jove miſſus ut Æneæ iter in Italiam relicta Carthagine ſuaderet, cum deſperaret ſe id Æneæ perſuaſurum eſſe, exclamat!

Si te nulla movet tantarum gloria rerum,
Nec ſuper ipſe tua moliris laude laborem;
Aſcanium ſurgentem, & ſpes hæredes Juli
Aſpice.

Apud Virgilium Æneid. lib. 4. Dixi ex favore ortum eſſe, ut nati pro libertis haberentur, quoniam *calamitas matris non debet nocere ei qui in ventre eſt.* Pr. Inſtit. de Ingenius. Æquum quoque non videretur maternam turpitudinem ea macula liberos adſpergere, ut ſolidam iis quoque libertatem interciperet.

CA-

CAPUT II.

1. *Manumiſſi dicti liberti & libertini. Antiquis P. Romani temporibus libertini dicti ſunt nati ex libertis. 2. Ciceronis ævo libertini dicti ſunt qui ipſi manumiſſi erant. 3. Libertini dicuntur ratione conditionis, liberti reſpectu patronorum. Suetonius contra Carolum Sigonium defenſus.*

1. AD nomen pergamus quo ſtatus & conditio eorum definiebatur. Dicebantur *liberti* qui manumiſſi erant, dicebantur quoque *libertini* Terentius in Andria act. 1. ſc. 1.

Scis, feci è ſervo ut eſſes libertus mihi.

Dicebantur & *libertini.* Quintilianus Inſtitutionum oratoriarum lib. 5. cap. 10. *Qui ſervus eſt, ſi manumittitur, fit libertinus.* Idem repetit lib. 7. cap. 3. Juſtinianus pr. Inſtit. de Libertinis: *Libertini ſunt qui ex juſta ſervitute manumiſſi ſunt.* Antiquis P. Romani temporibus non dicebantur *libertini*, qui ipſi manumiſſi erant, ſed liberi ex his procreati. Suetonius in Claudio cap. 24. *Latum clavum, quamvis initio affirmaſſet non lecturum ſenatorem niſi civis Romani abnepotem, etiam libertini filio tribuit, ſed ſub conditione ſi prius ab equite Romano adoptatus eſſet. Ac ſic quoque reprehenſionem verens, etiam Appium Cæcum Cenſorem, generis ſui proauctorem, libertinorum filios in ſenatum allegiſſe docuit, ignarus temporibus Appii & deinceps aliquamdiu, libertinos dictos non ipſos qui manumitterentur, ſed ingenuos ex his procreatos.* Hinc Iſidorus Originum lib. 8.

cap. 4. *Libertorum autem filii apud antiquos libertini appellabantur, quaſi de libertis nati.*

2. Ciceronis ævo libertini dicti ſunt illi qui ipſi manumiſſi erant. Cicero in Catilinam orat. 4. *Operæ pretium eſt. P.C. libertinorum hominum ſtudia cognoſcere, qui fortuna ſua civitatis jus conſecuti, hanc vere ſuam patriam eſſe judicant.* Idem libro 7. ad Atticum Epiſt. 4. loquens de Dionyſio Attici liberto: *cognovi eum doctum, laudis meæ ſtudioſum, frugi hominem, ac ne libertinum laudare videar, plane virum bonum.* Clarius hoc idem docet Verrina 3. *P. Trebonius fecit hæredem libertum ſuum.* Et poſt de eodem: *Equiti Romano libertinus homo ſit hæres.* Plautus in Milite act. 1. ſc. 1. verſ. 14.

PH. *Quid? ean ingenua an feſtuca*
facta è ſerva libera eſt?
PA. *Vah, egone ut ad te ab libertina*
auderem, eſſe internuncius.

Idem

Idem in Perſa act. 5. ſc. 2. verſ. 55.

Te mihi dicto audientem eſſe addecet, nam hercle abſque me
Foret & meo præſidio, hic faceret te proſtibilem propediem.
Sed ita pars libertinorum eſt, niſi patrono quid advorſatus eſt,
Nec ſatis liber ſibi videtur, nec frugi, nec ſatis honeſtus.

Varro de L. L. lib. 7. in fine. *Habent plerique libertini à muncipio manumiſſi* Eodem modo *libertinam* pro *liberta* dixit Horatius lib. 1. oda 33. verſ. 15. & *liber inum* pro *liberto* lib. 2. ſat. 3. verſ. 281. ſic *libertos* & *libertas perſonas libertinas* vocat Ulpianus lege 2. D. de Operis libertor.

3. Dicuntur autem hic ſemper *libertini* ratione generis & conditionis, qua ingenuis opponuntur, *liberti* vero reſpectu patronorum, ut docet Laurentius Valla Elegantiarum lib. 4. cap. 1. idque manifeſtum eſt ex Juſtiniano §. ult. Inſtit. de Libertinis:

tinis: *A primis urbis incunabulis una atque ſimplex libertas competebat : id eſt, eadem quam habebat manumiſſor, niſi quod ſcilicet libertinus ſit, qui manumittitur, licet manumiſſor ingenius ſit.* Adde legem 7. & legem 32. §. 7. D. de Recept. qui arbit. recep. Obiter addendum puto quod Suetonius dicat Appii Claudii temporibus *libertinos non dictos qui manumitterentur ſed ingenuos ex iis natos.* Ubi affirmat libertorum filios ingenuos fuiſſe, cui nequit aſſentiri Carolus Sigonius de antiquo jure civium Romanorum lib. 1. cap. 6. Idem tamen dicere videtur Horatius lib. 1. ſat. 6. verſ. 20.

——— Cenſorque moveret
Appius, ingenuo ſi non eſſem patre
natus.

CA-

CAPUT III.

1. *Signa ex quibus patebat liberos eſſe ſunt interna vel externa, interna nomen, prænomen, cognomen quæ à dominis ſortiebantur.* 2. *Pileum capite raſo accipiebant, nummus Claudii Gothici explicatus. Pileus ſignum libertatis.* Ad pileum vocare *pro* ad libertarem vocare. 3. *Togam quoque accipiebant ut cæteri cives. Petronius explicatus. Plautus explicatus. Servi apud Romanis tunicis deinde pænulis amicti fuerunt.* 4. *Annulum quoque aureum accipiebant, quem à principe petere debebant.* 5. *Cal-*

ceos

ceos quoque acceperunt. Servi venales nudo pede incedebant cæteri ſculponeas geſtabant. Cato explicatus. 6. Domeſtica ſigna ſunt quod ſervus manumiſſus coronam gereret. Plautus explicatus. Mos ille à Judæis ad Romanos tranſlatus. 7. Catenas quoque poſt manumiſſionem laribus dedicaret. Florus explicatus.

1. CONfero me ad ſignâ ex quibus cognoſcebatur quod eſſent liberti, horum alia erant quaſi interna, alia externa. Interna erant Romana nomina, quæ ſervi non habebant, quapropter, Quintilianus volens probare addictum ſervum non eſſe, dicit eum habere *nomen* ſcilicet Romanum Declamatione 311. & Florus Apulejum ſer-

ſervum eſſe indigitans, ait *hominem ſine tribu ſine nomine.* lib. 3. cap. 16. Nomina autem accipiebant à patronis, ideo Cicero Dionyſium Pomponii Attici libertum vocat *Atticum Dionyſium.* Familiarium lib. 12. epiſtola ultima. Et Tacitus Annalium lib. 12. cap. 54. vocat *Felicem* tantum quem Hiſtoriam libro 5. *Antonium Felicem* nominat quia Antoniæ libertus erat; Addebatur autem cognomen hoc, quia eo tantum ingenuì utebantur & liberi. Lege 9. C. de Liberali cauſa. Accipiebant & prænomen, quia ſalutare prænomine ſolebant veteres, quum aliquemhonorifice ut liberum & ingenium ſalutare vellent. Horatius lib. 2. ſat. 5. verſ. 32.

Quinte puta aut Publi, gaudent prænomine molles
Auriculæ.

Idcirco pronomen quo ante ſervi caruerant, accipiebant, quod venuſte

nec

nec minus ſalſe exprimit Perſius ſat. 5. verſ. 76.

—— *Hic Dama eſt non treſſis agaſo*
Vappa, & lippus, & in tenui farragine mendax.
Verterit hunc dominus, momento turbinis exit
Marcus Dama, papæ! Marco ſpondente recuſas
Credere tu nummos? Marco ſub judice palles?
Marcus dixit, ita eſt, aſſigna Marce tabellas.

Quia autem liberi tria nomina, ſcilicet prænomen, nomen, & cognomen habebant, ideo & illi tria accipiebant, ideo Ciceronis libertus dictus fuit *Marcus Tullius Tiro.* & Pomponii libertus *Marcus Pomponius Dionyſius* teſte Cicerone ad Atticum lib. 4. Epiſt. 14. Vide plura exempla apud Alciatum Diſpunctionum lib. 4. cap. 1. & Angelum Politianum

tianum Miſcell. cap. 31. Hinc Juvenalis volens exprobrare paraſito fœdam patientiam, ait ſat. 5. verſ. 124.

Duceris planta velut ictus ab Hercule Cacus
Et ponere foris, ſi quid tentaveris unquam
hiſcere, tanquam habeas tria nomina.

Id eſt, tanquam liber ſis. Liberorum enim tria nomina propria erant. Quintilianus Inſtitutionum oratoriarum lib. 7. cap. 3. *Propria liberi quæ nemo habet niſi liber, prænomen, nomen, cognomen.* Uti vero ſervi privatorum à dominis nomen accipiebant, ita publici, ut municipiorum liberti, nomen ſortiebantur à municipio vel oppido, à quo manumiſſi erant. Varro de L. L. lib. 7. in fine. *Quod alii nomina habent ab oppidis; alii aut non ut debent, habent: habent plerique libertini à municipio manumiſſi: in quo ut ſocietatum & fanorum ſervi, non*

non ſervarunt proportionem & rationem, & Romanorum liberti debuerunt dici. Ut à Faventia Faventinus, à Roma Romanus.

2. Externa ſigna ſunt quæ in corpore apparent, & in veſtibus, quarum qnia primam obtinet pileus, de eo primum agemus. Accipiebant igitur manumiſſi protinus poſt manumiſſionis ſolennia perfecta, pileum in raſo capite. Soſia apud Plautum in Amphit. act. 1. ſc. 1. verſ. ult.

——— *Quod ille faciat, Jupiter*
Ut hic ego hodie raſo capite calvus capiam pileum.

Livius lib. 45. in fine: *Hæc de Pruſia noſtri ſcriptores. Polybius, eum Regem indignum tanti nominis majeſtate tradit: pileatum raſo capite, obviam ire legatis ſolitum, libertumque ſe Populi Romani ferre: & ideo inſignia ejus ordinis gerere.* Petronius in ſatyrico: *Secutum eſt hos repoſitorium, in quo poſitus*

poſitus erat primæ magnitudinis aper, & quidem pileatus. Et paulo poſt: *Interim ego, qui privatum ſeſeſſum habebam, in multas cogitationes diductus ſum, quare aper pileatus intraſſet. Poſtquam ita omnes batologias conſumſi, duravi interrogare illum interpretem meum, quid me torqueret. At ille: Plane etiam hoc ſervus tuus indicare poteſt. Non enim ænigma eſt, ſed res aperta. Hic aper cum heri ſummam cœnam vindicaſſet, à convivis dimiſſus: itaque hodie tanquam libertus in convivium revertitur.* Nec multo poſt. *Dum hæc loquimur, puer ſpecioſus, vitibus hederiſque redimitus, modo Bromium, interdum Lyæum, Enhyumque confeſſus, calathiſco uvas circumtulit, & poemata domini ſui acutiſſima voce traduxit; ad quem ſonum converſus Trimalcio: Dionyſe, inquit, LIBER ESTO. Puer detraxit pileum apro, capitique ſuo impoſuit.* Pileum illum non omnes manumiſſi

accipie-

accipiebant, ſed tantum qui teſtamento manumiſſi erant, ut vidimus ſupra ubi de manumiſſione teſtamentaria actum eſt, & qui vindicta manumiſſi, nam qui cenſu manumittebantur, illi ſe pro civibus Romanis gerebant, cives autem Romanos præter ſenes & ægros pileum geſtaſſe, non memini me legiſſe. Illos autem qui minus juſtam libertatem nacti erant, non accepiſſe pileum probat Perſius.

Hæc mera libertas, hæc nobis pilea donat.

Vindicta manumiſſos accepiſſe pileum probat nummus Claudii Gothici, ab una parte exhibens effigiem Imperatoris cum hac inſcriptione. IMP. CLAUDIUS. AUG. ab altera parte hominem raſo capite calvum, dextra pileum, ſeniſtra feſtucam ſeu vindictam tenentem, cum hac inſcriptione LIBERTAS. AUG. apud Spanhemium de uſu &

præſtantia numiſmat. Diſſertatione 9. Similem nummum ſe habere ait Smetius Antiquit. pag. 233. niſi quod feſtina in nummo Smetii tranſverſa ſit, in illo vero quem Spanhemius profert, recta. Quia autem pileus erat ſignum libertatis, ideo Caſſius & Brutus occiſo Cæſare cudi curarunt nummum exhibentem duos gladios cum pileo in medio, cum hac ſubſcriptione IDIBUS MARTIIS. quia eo die occiſus in curia erat Cæſar, teſte Suetonio in Julio cap penultimo. Nummum hunc eleganter deſcribit Alciatus in Emblematum libello emblemat. 151.

Cæſaris exitio ceu libertate recepta
Hæc ducibus Brutis cuſa moneta fuit.
Enſiculi in primis, queis pileus inſuper adſtat
Qualem miſſa manu ſervitia accipiunt.

Ideo & populus Romanus ſublato Nero-

Nerone tanquam ſervitio liberatus, pileatus per publicum diſcurrebat. Xiphilinus Dionis epitomator in fine Neronis: καὶ τινες τὰ πῖλα ὡς ἐλευθερωμένοι ἔφερον. Eandem ob cauſam ſervi ad oſtentandam libertatem qua Saturnalium diebus gaudebant, pileati ubique comparebant. Martialis lib. 14. Apoph. 1.

Syntheſibus dum gaudet Eques dominuſque ſenatus
Dumque decent noſtrum pilea ſumpta Jovem.

Idem eandem ob cauſam *Romam pileatam* vocat lib. 11. Epigram. 6. Imo pileum ſæpe ἁπλῶς & κατ' ἐξοχὴν pro libertate uſurparunt veteres. Hinc ad *pileum vocare* apud Senecam Epiſtola 47. in fine. Apud Suetonium in Tiberio cap. 4. & alios innumeros ſcriptores.

3. Præter pileum etiam togam accipiebant ut cæteri cives. Cicero in Piſonem *Togulæ lictoribus ad portam*

præſto fuerunt, quibus illi acceptis ſagula rejecerunt, & catervam Imperatori ſuo novam præbuerunt. Redierant enim ex bello, ideoque ſagati. Et ita intelligi debet Petronius in fragmento, cum dicit *lictorem veſte alba amictum.* Lictores autem legebantur ex libertis, ut manifeſtiſſimum eſt ex Tacito Annalium lib. 13. cap. 27. Ubi loquens de libertis ait: *Hinc plerumque tribus, decurias, miniſteria magiſtratibus, cohortes etiam in urbe conſcriptas eſſe.* Certe libertos togam poſt manumiſſionem accepiſſe probat Tertullianus de reſurrectione carnis cap. 57. *Oro te ſi famulum tuum libertate mutuaveris, quia eadem caro atque anima permanebunt, quæ flagellis & ompedibus & ſtigmatibus obnoxiæ retro fuerant, idcircone illa eadem pati oportebit? non opinor. Atquin & veſtis albæ nitore, & aurei annuli honore, & patroni nomine ac tribu menſaque honoratur.* Et Plautus in Caſina act. 2. ſc. 8. verſ. 10. *At*

At candidatus cedit hic maſtigia.
Loquens de Olympione villico jam liberto; ut docet Lipſius Electorum lib. 1. cap. 13. Sed non omnes liberti accipiebant togam, verum hi tantum qui juſtam conſequebantur libertatem, ut patet ex Quintiliano Declamat. 342. *An vero majus in hoc putamus momentum, ut circumverteres mancipium, aut ſi una voce liberum eſſe juſſeris, quam ſi habitum dederis, ſtolamque dederis? quod ne manumiſſis quidem omnibus contingit.* In qua declamatione fuſius contendit liberam eſſe, quæ à patrono vel domino libera veſte induta eſt. Ut & declamatione 340. ait non ſervum ſed ingenuum eſſe eum cui dominus prætextam induendam dederat, ut publicanos falleret. Servi vero quamdiu in ſervitute erant, apud Romanos tunicis ac deinde pænulis amicti erant. Ut fuſius docet Lipſius Electorum lib. 1. cap. 25.

4. Præter togam annulum quoque aureum accipiebant, ut patet ex Tertulliani loco modo citato. Et Plautus idem docet in Caſina act. 3. ſc. 5. verſ. 63.

Si effexis hoc ſoleas tibi dabo, & annulum in digito
Aureolum.

Quæ tamen verba Cautius intelligenda ſunt, non enim patronus habebat jus annulos dandi libertis, ſed id à Principe libertus petere debebat conſentiente patrono. Uti fuſius docet Kirchmannus de Annulis cap. 16. quem non fraudo ſua laude. Addi poteſt & Lipſius Electorum lib. 2. cap. 8.

5. Calceos quoque accipiebant & quicquid ad pedum tegmen pertinet, ut ingenui, patet id ex Plauti verſu modo allegato. Et nudis pedibus in ſervitute fuiſſe non puto, ſcio quidem nudis pedibus ductos Romam

mam eſſe qui venderentur, teſte Juvenali ſatyra 1.

> ——— *Sacro nec cedat honori*
> *Nuper in hanc urbem pedibus qui venerat albis.*

Et ſatyra 7.

> *Altera quos nudo traduxit Gallia talo.*

Sed hæc dicuntur de ſervis qui venales aliunde Romam deducebantur, quapropter non ſequitur eos jam venditos & in ſervitute agentes nudis pedibus fuiſſe. Imo contrarium ſequitur ex Plauti verſu jam ſæpius allegato, nam herus promittit ancillæ ſoleas, quæ non niſi à liberis & ingenuis gerebantur, cum antea habuiſſet ſerviles calceos ſcilicet ſculponeas. Clarum id ex Catone de Re Ruſtica cap. 59. *Veſtimenta familiæ tunicam ſaga alternis annis. Quoties cuique tunicam aut ſagam dabis, prius veterem accipito, unde centones fiant. Sculponeas bonas alternis annis dare oportet.* Sculponeas

autem eſſe genus calceamenti patet ex Varrone in fragm. Serrani: *Dum in agro ſtudioſius ruror, adſpicio Triptolemum ſculponeatum bigas ſequi cornutas.* Teſte Nonio in voce *rurant*. Et clarius id conſtat ex Plauto in Caſina act. 5. ſc. 8. verſ. 59. Ubi ſenex nuptias facere volens ait ſervo ſuo:

ST. *Tene marſupium*
Abi atque obſonia propera: ſed lepide volo molliculas eſcas, ut ipſa mollicula eſt. OL. *Licet.*

Deinde enumeratis cibis quos habere ſenex volebat, addit

ST. *Soleas.* CH. *Qui quæſo potius quam ſculponeas*
Quibus batuatur tibi os, ſenex nequiſſime.

Quæ eo lubentius protuli, quoniam Balduino latuiſſe videntur, qui in tractatu de calceis cap. 23. aſſerit ſervos nudis pedibus inceſſiſſe, nec ullam propterea in eo libello ſculponearum mentionem facit.

6. Hæc

6. Hæc ſunt ſigna & inſignia partæ conceſſæque libertatis forenſia. Sunt & quædem domeſtica: nam ſervi manumiſſi, domum reducti, coronabantur. Plautis in Pſeudolo act. 5. ſc. 2. verſ. 2.

PS. *Cum corona ebrium Pſeudolum tuum.* SI. *Libere hercule hæc quidem ſed vide ſtatum.*

Quaſi diceret herus tu quidem incedis coronatus quaſi jam modo manumiſſus, cum etiamnum ſervus ſis, ideo addit: *ſed vide ſtatum.* Clarius & diſertus tradit idem Tertullianus de Corona cap. 13. *Coronat & libertas ſecularis. Sed tu jam redemptus es à Chriſto, & quidem magno. Servum alienum quomodo ſeculum manumittet? Et ſi libertas videtur, ſed & ſervitus videbatur. Omnia imaginaria in ſeculo, & nihil veri. Nam & tunc libertus hominis eras, redemptus à Chriſto: & nunc ſervus es Chriſti, licet manumiſſus ad homine. Si veram pu-*

tes ſeculi libertatem, ut & corona inſignes, rediiſti in ſervitutem hominis, quam putas libertatem: amiſiſti libertatem Chriſti, quam putas ſervitutem. Morem hunc Romanos à Judæis accepiſſe crediderim, certe apud illos inter Jubilæorum ſolennia ſervi liberati, coronam geſtantes diſcurrebant, ut ex Maimonide refert Cunæus de Republ. Hebr. lib. 1. cap. 2.

7. Alterum erat quod protinus poſt manumiſſionem catenas laribus dedicarent ſervi, in memoriam laborum in catenis ſervitutis perpeſſorum. Martialis Epigrammate 29. lib. 3.

Has cum gemina compede dedicat catenas
Saturne, tibi Zoilus, annulos priores.

Is enim Zoilus ex ſervitute ad equeſtrem dignitatem pervenerat. Per *annulos compedes* intelliguntur, ut idem de eodem lib. 11. Epigram. 37.

Annu-

Annulus iſte tuis fuerat modo cruribus aptus
Non eadem digitis pondera conveniunt.

Eodem modo intelligendum eſt quod dicit Florus lib. 4. cap. 8. Sextum Pompejum fugientem *annulos in mare abjeciſſe*, intelligit enim catenas quibus ſervi ad remos vincti erant. Catenas laribus à ſervis dedicatas docet & Horatus lib. 1. ſat. 5. verſ. 65. Ubi homo quidam improbus multa in alium convitia jaciebat, ad quæ ille nihil reſpondebat, niſi quod eum rogaret an modo liber eſſet & jugo laxatus herili:

Multa Cicerrus ad hæc: donaſſet jamne catenam
Ex voto laribus quærebat?

CAPUT IV.

Liberti viceſimam fortunarum ſuarum ſolvunt publicanis. Feſtus ſuppletus. Petronius reſtitutus. Cicero explicatus. Tertullianus explicatus. Aurum viceſimarium quid?

I. HÆc de ſignis. Prius quam autem ultimam manum operi imponam, addere lubet dominos vel potius ipſos libertos manumiſſos dediſſe certam pecuniæ ſummam quod patet ex Feſto in voce *puri*. *Puri*, inquit, *probi*, *profani*, *ſui*. *auri dicitur in manumiſſione ſacrorum cauſa.* Idem in voce *manumitti*: *Manumittens modo caput modo alìud membrum ſervi tenet, & dicit: Hunc hominem liberum eſſe volo, ac pro eo auri* x.... *ſolvit, ut prius quam digreditur, efficiatur juris ſui, dum his verbis hominem liberum mittit.* Ita enim

enim implendas labes quæ ſunt in Feſto poſt vocem *manumitti* cenſet magni patris magnus filius, Joſephus Scaliger. Non dubium autem quin Feſtus reſpexerit ad vigeſimam eorum qui manumittebantur, debebant enim illi dare vigeſimam fortunarum ſuarum. Arrianus in Epictetum lib. 4. cap. 1. ὅταν οὖν τρέφῃ τις ἐπὶ στρατηγοῦ τὸν αὐτοῦ δοῦλον, οὐδὲν ἐποίησεν; ἐποίησε· τί· ἔστρεφε τὸν αὐτοῦ δοῦλον ἄλλα οὐδέν; ναί· καὶ εἰκοστὴν αὐτοῦ δοῦναι ὀφείλει. *Cum quis ſervum ſuum verterit apud Prætorem, nihilne fecit? fecit. quid? vertit ſuum ſervum. Numquid amplius? certe. vigeſimam pro eo dependit.* Idem Arrianus lib. 3. cap. 26. ὁ δοῦλος εὐθὺς εὔχεται ἀφεθῆναι ἐλεύθερος· διὰ τί; δοκεῖτε ὅτι τοῖς εἰκοστώναις ἐπιθυμεῖ δοῦναι ἀργύριον. Petronius in fragmento Tragurino: *Sciſſa lacunm* (lege *Sylla ſacrum*) *novendiale ſervo ſuo miſello faciebat, quem mortuum manumiſerat: & puto cum*

vigeſimariis magnam mantiſſam habet. quinquaginta enim millibus exiſtimant mortuum. De hac viceſima capiendus eſt Cicero ad Atticum lib. 2. Epiſt. 16. *Portoriis Italiæ ſublatis, agro Campano diviſo, quid vectigal ſupereſt domeſticum præter viceſimam?* Hinc *vectigalem libertatem* dixit Tertullianus Apologetici cap. 18. Antiquum illud vectigal fuit, inſtitutum anno V. C. CCCXCVII. C. Marcio & Cn. Manlio Coſſ. Livius lib. 7. cap. 16. *Ab altero Conſule* (Cn. Manlio) *nihil memorabile geſtum: niſi quod legem novo exemplo, ad Sutrium in caſtris tributim de viceſima eorum qui manumitterentur, tulit. Patres, quia ea lege haud parvum vectigal inopi ærario additum eſſet, auctores fuerunt.* Hinc aurum viceſimarium, quod in ſanctiore ærario ſervabatur. Livius libro 27. *Conſulibus aurum viceſimarium, quod in ſanctiore ærario ad ultimos caſus ſervabatur, promi placuit.*

F I N I S.

INDEX

Auctorum qui in hoc opere citantur, illuſtrantur & emendantur.

Primus numerus librum, ſecundus caput, tertius paragraphum denotat.

A.

ACcurſius. 1.4.28.
Alciatus. 1.4.30, 1.6.4, 3.2.1, 4.3.2.
Alexander ab Alexandro. 1.3.3, 1.6.6.
Ambroſius. 1.3.2.
Ammianus Marcellinus. 3.5.10.
Appianus. 1.3.2.
Arrianus in Epictetum. 1.4.12, 3.5.8, 4.4.1.
Aſconius Pedianus. 3.1.4, 3.5.5.
Athenæus. 1.4.25.

Angu-

Auguſtinus. 1. 5. 2, 1. 5. 3.
Aulus Gellius. 1. 4. 20.
Auſonius. 1. 4. 30.

B.

Bacchovius. 1. 4. 10, 1. 4. 18.
Balduinus. 4. 3. 5.
Boethius. 1. 2. 3, 1. 3. 1.
Briſſonius. 3. 1. 3, 3. 2. 1.
Burgius. 3. 2. 1, 4. 1. 3, 4. 1. 4.

C.

Caſaubonus. 1. 6. 1, 1. 6. 5.
Caſſiodorus. 3. 1. 10.
Cato. 4. 3. 5.
Charondas. 3. 2. 1.
Cicero. 1. 1. 1, 1. 2. 3, 1. 2. 4, 1. 3. 5, 1. 4. 1, 1. 4. 6, 1. 4. 14, 1. 4. 17, 1. 4. 30, 1. 6. 3, 2. 5. 2, 3. 1. 1, 3. 5. 4, 3. 5. 8, 4. 2. 2, 4. 3. 3, 4. 4. 1.
Claudianus 1. 3. 2, 3. 5. 10.
Columella. 3. 5. 8.

Con-

Conſtantinus (Imp.) 1.5.2, 2.6.3, 3.3.3.
Contius. 1.4.23.
Cornutus. 1.3.2.
Cujacius. 1.2.4, 1.3.2, 1.6.1, 1.6.3, 3.1.3, 3.2.1.4.1.3.
Cunæus. 4.3.6.
Curtius (Jacobus) 1.4.5, 1.4.19, 2.8.1, 3.1.1.

D.

Dion Caſſius. 1.4.9, 1.6.5.
Dionyſius Halicarnaſſæus. 1.4.29, 1.6.2, 1.6.5, 3.5.8.
Donatus. 1.3.6, 2.6.5, 3.5.8, 3.5.11, 4.1.2.
Duarenus. 3.2.1.

F.

Faber (Petrus) 3.5.10, 1.6.5.
Ferrettus. 2.6.2.
Feſtus. 1.1.1, 1.2.1, 1.3.2, 1.4.13,

1.4.22, 3.5.9, 4.4.1.
Florus 1.1.4, 1.2.1, 1.6.5, 3.5.4, 4.3.1, 4.3.7.
Fragm. Vet. JCti. 2.5.3, 2.6.5.

G.

Gajus. 1.4.4, 1.4.24, 1.4.27, 1.5.1, 1.6.4, 2.1.1, 2.7.2, 2.8.1, 3.2.1, 3.4.1.
Giphanius. 1.4.23.
Gronovius (Joh. Fred.) 3.5.10.
Gruterus. (Janus) 3.1.1, 3.5.2.

H.

Heliodorus. 3.5.6.
Hermogenianus. 1.3.3.
Horatius. 1.3.3, 4.2.3, 4.3.7.
Hottomannus. 1.4.18, 1.4.23. 1.5.1, 3.2.1.

Javo-

I.

Javolenus. 3. 1. 4.
Iſidorus. 1.3.2, 2.2.1, 4.2.1.
Julianus. 1.4.3, 1.4.15.
Julius Cæſar. 3.5.4.
Juſtinianus. 1.1.1, 1.1.2, 1.3.2, 1.4.2, 1.4.7, 1.4.9, 1.4.12, 1.4.15, 1.4.20, 1.4. 28, 1.5.1, 2.2.2, 2.5.3, 2.6.3, 2.7. 5, 2.8.3, 3.1.1, 3.4.1, 4.4.1, 4. 2. 1.
Juvenalis. 1.3.3, 3.1.3, 4.3.5.

K.

Kirchmannus. 4. 3. 4.

L.

Lampridius. 1. 2. 5.
Libanius. 3. 5. 10.
Lipſius. 2. 6. 1, 3. 5. 8, 4. 1. 3, 4. 3. 3, 4. 3. 4.

Livius. 1. 1.4, 1.2.1, 1.3.1, 1.4.22, 1.4.29, 2.8.2, 3.1.1, 3.5.4, 4.4.1.
Lucas Euangeliſta. 2.3.1.

M.

Macrobius. 3.3.1, 3.5.4, 3.5.11.
Martialis. 2.3.2, 3.5.7, 3.5.8, 4.3.2, 4.3.7.
Martianus. 3.2.1, 3.5.1, 3.5.8.
Modeſtinus. 4.1.2.
Mynſingerus. 1.4.9.

N.

Nicephorus. 1.5, 2.
Nonius. 4.3.5.

O.

Oiſelius. 1.5.1.
Ovidius. 1.1.1, 2.4.2, 3.3.1.

Pacius.

I N D E X.

P.

Pacius. 1.4.12, 3.2.1.

Pareus. 4.1.3.

Paulus. 1.4.8, 1.4.13, 1.4.24, 1.4.27, 1.6.1, 2.8.2, 3.1.4, 3.4.1. 3.3.3, 3.5.8.

Perezius. 3.2.1.

Perſius. 1.3.2, 1.3.3, 1.3.5, 1.6.3, 4.3, 2.

Petronius. 1.4.25, 2.3.1, 2.4.2, 2.5.1, 3.5.7, 3.5.8, 4.3.2, 4.3.3, 4.4.1.

Phædrus. 1.3.2.

Pichena. 4.1.3.

Pierius. 1.3.4.

Pighius. 1.4.23.

Pithœus. 2.5.3, 2.6.5.

Plautus. 1.3.6, 1.4.8, 1.4.38, 2.5.1, 3.5.6, 3.5.8, 4.1.3, 4.2.2, 4.3.2, 4.3.3, 4.3.4, 4.3.5, 4.3.6.

Plinius. 1.4.25.

Plinius nepos. 1.2.2, 2.3.1, 2.7.1, 2.7.2, 3.5.8, 4.1.2.

Pom-

Pomponius. 1.1.1, 1.4.3, 1.4.22.
Popma (Titus). 3. 5. 8.
Priapea. 3. 5. 8.

Q.

Quintilianus. 1. 2. 3, 1. 3. 2, 1. 4. 22, 1.6.5, 2.5.1, 4.2.1, 4.3.1, 4.3.3.

R.

Rævardus. 1.3.1, 1.3.3, 1.4.23, 3.1.1.
Rhenanus. 4.1.3.
Robertus. 3.2.1.

S.

Salluſtius. 3.5.4, 3.5.8.
Salvianus. 2.5.3.
Scævola. 1. 6. 3.
Scaliger (Joſeph) 3.5.9, 4.4.1.
Seneca. 1. 1. 2, 1. 3. 2, 1.4.25, 2.3.1, 3.5.5, 3.5.8, 4.3.2.
Seneca pater. 1.4.25.
Servius. 1.3.4.

Sido-

Sidonius Appollinaris. 3. 5. 10.
Sigonius. 1.6.6, 4.2.3.
Smetius. 4. 3. 2.
Sozomenus. 1. 5.2.
Spanhemius. 4.3.2.
Suetonius. 1. 2. 1, 1. 6. 5, 2.6.2, 2.7.4, 2.8.2, 3.1.4, 3.5.5, 3.5.10, 3.5.11, 4.1.2, 4.1.3, 4.2.1, 4.2.3, 4.3.2.

T.

Tacitus. 1. 1. 1, 1. 1. 2, 1. 1. 3, 1.2.5, 1.3.5, 1.4.11, 1.4 25, 2 5 1, 2 6.1, 2.6.2, 2.6.4, 3.2.1, 3.5.8, 4.1.3, 4.3.3.
Terentius 1.3.6, 1.4.2, 2.5.1, 2.6.1, 3.5.2, 3.5.8, 4.2.1.
Terentius Clemens. 1.4.15.
Tertullianus. 1.4 8, 3.3.3, 4.1.3. 4 3.3, 4.3.6, 4 4.1.
Theophilus. 1. 1. 4, 1. 2. 2, 1.3.1, 1.4.5, 1.4.6, 1.4 19, 1.4.22, 2. 1. 1, 2. 2. 1, 2.3.1, 2.4.1, 2.8.1, 3.1.1, 3.3.1, 4.1.1.

Tor-

Torrentius. 4. 1. 3.
Tribonianus. 3. 5. 1.
Turnebus. 4. 1. 3.

V.

Valerius Maximus. 2. 6. 1.
Valeſius. 1. 5. 2.
Valla. 4. 2. 3.
Varro. 1. 4. 6, 3. 1. 1, 3. 3. 1, 3. 3. 2, 4. 2. 2, 4. 3. 1, 4. 3. 5.
Vinnius. 1. 4. 10, 1. 4. 18.
Virgilius. 1. 1. 1, 3. 1. 1, 3. 5. 8, 4. 1. 4.
Ulpianus. 1. 1. 1, 1. 1. 4, 1. 2. 3, 1. 2. 5, 1. 4. 1, 1. 4. 3, 1. 4. 5, 1. 4. 6, 1. 4. 13, 1. 4. 15, 1. 4. 24, 1. 4. 27, 2. 5. 2, 2. 6. 5, 2. 7. 1, 2. 7. 2, 2. 7. 3, 2. 7. 4, 2. 8. 1, 2. 8. 3, 3. 1. 1, 3. 1. 2, 3. 2. 1, 3. 4. 1, 3. 5. 8, 4. 1. 1, 4. 1. 3.
Vopiſcus. 1. 4. 24, 1. 4. 26.
Urſinus. 3. 5. 8.

X.

Xiphilinus. 4. 3. 2.

FINIS.

INDEX

Rerum & verborum maxime memorabilium.

A.

ACcurſii delirium de lege Fuſia Caninia. 1.4. 28.

Ægri à dominis expoſiti tædio medendi, ſi reconvaleſcant, ſine manumiſſione liberantur. 4. 1. 2. antiquitus Latini, poſtea cives Romani facti. ibid.

Ærarium ſanctius quid? 4. 4. 1.

Ætas in cenſum referri debet. 1. 2. 2. ætati 17. annorum permiſſum eſt pro aliis poſtulare. 1.4. 20. àb ea ætate milites ſcribuntur. ibid.

Alexander Severus quando cæpit imperare. 1. 2. 5,

Alapa percutiuntur ſervi inter manumiſſionem à domino. 1. 3. 2. hinc alapa pro libertate. ibid.

Am pro circum. 1. 3. 2.
Ancilla manumittitur ſi plures domino liberos procreaverit. 3. 5. 8.
Annua quid? 3. 5. 8. ſervi publici accipiunt. ibid.
Annulus aureus libertatem denotat. 3. 5. 6. annulos aureos accipiebant liberti. 4. 3. 4. annuli pro compedibus. 4. 3. 7.
Antinomia maxima ſublata. 3. 2. 1.
Aper quare pileatus menſæ impoſitus? 4. 3. 2.
Aquam liberam bibere dicebantur manumiſſi per menſam. 2. 4. 2. contra quamdiu in ſervitute erant, ſervam bibere dicebantur. ibid.
Aſſertorem ſervi debent habere, qui eos in libertatem vindicet. 1. 4. 2. poſtea tamen conſtitutione Juſtiniani ipſi cum dominis conſiſtere potuerunt. ibid.
Auguſtus inſtituit, ut Imperatores abſque cenſu, vindicta, aut teſtamento manumiſſos, cives Romanos

manos efficerent. 1. 6. 1.
Aurum viceſimarium quid? 4.4.1.

B.

Beneficio Principis Latini quomodo acquirant jus civitatis? 2.7.1.

C.

Calamitas multorum civium non poteſt ſcjuncta eſſe à Rep. 1.4.14.
Calceos liberti accipiunt, ut ingenui habent. 4.3.5. ſcilicet ſoleas.4.3.4.
Caput ſervi manumittendi à lictore vindicta quater percutiebatur. 1.3.3.
Catenas laribus poſt manumiſſionem dedicare ſolent ſervi. 4.3.7.
Cauſæ manumiſſionis probandę apud conſilium à minore 20.annis.3.1.1. juſtæ cauſæ quæ? 3.5.1.& ſeq. ſunt & aliæ dominos majores 20. annis cernentes. 3. 5. 3. hæ ſunt publicæ

vel privatæ, publicæ quæ? 3. 5. 4. privatæ quæ? 3. 5. 5. ſunt & plures innumerabiles. 3. 5. 6. & ſeq. cauſa ſemel approbata ſive vera ſive falſa ſit, non retractatur. 3. 5. 3.

Cenſus à quo inſtitutus? 1. 2. 1. quare inſtitutus? ibid. quomodo, quando, ubi, & à quibus agitur? ibid. quid in cenſum referendum? 1. 2. 2. ſervus domini voluntate in cenſum relatus quare liber? 1. 2. 3. an ante luſtrum an vero poſt liber? 1. 2. 4. manumiſſio quæ per cenſum fiebat, quando exolevit? 1. 2. 5. in ejus locum ſucceſſit manumiſſio in Eccleſia facta. ibid. in cenſu eſſe ſignum liberi & civis Romani. 1. 2. 3.

Cenſores cenſum poſt Reges & Coſſ. habuerunt. 1. 2. 1. quinquennales dicti & quare? ibid.

Civitatem Romanam quot modis accipiunt manumiſſi? 1. 5. 1.

Clerici poterant ſervos ſuos manumittere

mittere extra eccleſiam & ſine teſtibus. 1.5.3.
Cæna libera quæ? 2.4.2.
Cognomen, nomen & prænomen liberti accipiunt.4.3.1. quare? ibid.
Comitia quando & à quo è campo ad patres tranſlata? 1.2.5.
Congiaria non accipiunt manumiſſi niſi in tribum relati? 1.6.5.
Conjuratione detecta ſervus libertatem meruit. 3.5.4.
Conſilium quid? 3.1.1. quis tribuit & quomodo? ibid.
Conſtantinus inſtituit manumiſſionem quæ in eccleſia fit. 1.5.1. & ſeq.
Conſules cenſum habent poſt exactos Reges. 1.2.1. honorem ineuntes pro tribunali ſervos manumittere ſolent. 3,5.10. idque boni ominis cauſa. ibid.
Conventus quid? 3.1.1. quis indicere ſolitus? ibid.
Coronari ſolent ſervi poſt manumiſſionem.

ſionem. 4. 3. 6. quem ritum Romani à Judæis accepiſſe videntur. ibid.

Creditoribus fraudatis non valet manumiſſio. 1.4.9, 1.4. 12. nec reſcindebatur tamen, ſed in ſuſpenſo erat donec pateret fraudati ne eſſent creditores nec ne. 1.4.13.

D.

Damnati lege Cornelia manumittere non poſſunt. 3. 1.3.

Deditionis formula. 2.8.2.

Dedititii qui & quales? 2. 8. 1. unde dicti? ibid. ad civitatem Romanam nunquam potuerunt pervenire. 2.8.2. libertas eorum vanum nomen dicitur, ibid. hos plane ſuſtulit Juſtinianus, volens ut omnes peræque liberi eſſent. 2. 8. 3.

Demenſum quid? 3.5.8.

Dies faſtus & ne faſtus quis? 3.3.1. an eo die manumittere liceat? ibid. & ſequent.

Diſtra-

Diſtractio bonorum per creditores ignominiæ proxima. 1.4.16.

Dominus bonitarius & ex jure Quiritium quis? 1.4.6. dominus bonitarius, naturalis dicitur, ex jure Quiritium, legitimus. ibid. manumittens dominus ex jure Quiritium debet eſſe, alias manumiſſum non civem Romanum ſed Latinum efficit. 1.4.5. dominium ex jure Quiritium quot modis acquiritur? 1.4.6. diſtinctionem illam dominorum ſuſtulit Juſtinianus. 1.4.7.

Domitius ſervum ſuum manumiſit, quod venenum minus noxium dediſſet. 3.5.5.

E.

Emittere è manu ſervos quare ſolent domini? 1.1.1.

Epiſtola ſervus manumittitur cum dominus peregre profectus ſcribit ſe eum libertate donare. 2.2.1. epi-

ſtola illa debet quinque teſtium nominibus ſubſcripta & ſignata eſſe. 2.2.2.

Et pro id eſt. 1.1.1.

F.

Facultates in cenſum deferri debent. 1. 2. 2.

Familia pro ſervis. 1. 4. 1. familiarum horrenda magnitudo. 1. 4. 25.

Feſtuca pro vindicta. 1. 3. 3. ſignum libertatis in nummo Claudii Gothici. 4.3.2.

Feriis an manumittere liceat? 3.3.2. & ſeq.

Feronia Dea libertorum. 1. 3. 4. in ejus templo liberti pileum accipiebant. ibid. quale carmen ejus ſedili inſcriptum. ibid.

Fideicommiſſo libertas relinqui poteſt. 1.4.1. ejus formula quæ? ibid. nec proprio ſervo ſed & alieno relinquitur. 1. 4. 8. tenebatur tum hæres

hæres ſervum à domino emere & manumittere. ibid.
Fœmina libera alieno ſe ſervo jungens fit ancilla. 4.1.3.
Formula qua manumittentes utuntur quæ? 1. 3. 3, 4. 3. 2. formula deditionis quæ? 2.8.2.
Forum indicere quid? 3.1.1.
Fraus creditoribus quando facta dicitur? 1.4.10, 1.4.12.
Frugalitate ſua ſæpius ſe redimunt ſervi. 3. 5. 8. & raro ultra ſexennium ſerviunt. ibid.
Furioſi manumitti poſſunt. 3. 1. 4.

G.

Gypſati pedes ſervorum venalium. 4.3.5.

H.

Hæres neceſſarius quis? 1. 4. 14, 1.4. 16.

I.

Idibus Martiis in nummo Caſſii & Bruti quid? 4.3.2.
Imperatoris vox quot modis in hiſtoria Romana accipiatur? 1.6.1. imperator civem Romanum facit abſque teſtamento, cenſu aut vindicta manumittens. ibid. id inſtitutum ab Auguſto. ibid.
In eccleſia manumitti quis dicitur? 1.5.1. à quo id inſtitutum? 1.5.2. dominus manu ſua ſervum manumittendum ducit. 1.5.4.
Infantes manumitti poſſunt. 3.1.4.
Ingratus pro invitus. 4.1.3. ingrati liberti in ſervitutem retrahuntur. 2.6.1. non privata patroni auctoritate ſed ſententia judicis. ibid. & ſequent.
Inſtrumenta ſtatus quæ? 3.5.8.
Inter amicos manumittit dominus cum amicis præſentibus ſervum liberum eſſe jubet. 2.3.1. vel in

tabella,

tabella, quinque teſtibus; qui eam ſubſignent; præſentibus ſcribit ſe velle ut liber ſit ille ſervus. 2. 3. 2. inter amicos manumiſſi liberi plane non erant ſed poterant in ſervitutem retrahi. 2.5.1. poſtea propriam libertatem acceperunt, & dicti ſunt Latini Juniani. 2. 5. 2.
Iteratione jus civitatis acquirunt Latini & quomodo? 2.7.2.
Jus Quiritium Latini quot modis accipiunt? 2.7.1. & ſeq. ex jure Quiritium dominus quis? 1.4.6. jus Quiritium nudum ſuſtulit Juſtinianus. 1.4.7.

L.

Laribus catenas conſecrare ſolent ſervi poſt manumiſſionem. 4.3.7.
Latini Juniani qui? 2.5.2. hi prius liberi plane non erant ſed in ſervitutem retrahi poterant. 2.5.1. poſtea ex lege Junia libertatis ſpeciem

magis habuerunt quam libertatem, nam jus connubii, patriæ poteſtatis, & teſtamenti non habuerunt. 2. 5. 3. exæquati Latinis coloniariis. ibid. Latini multis modis jus civitatis accipiebant. 2. 7. 1. Iteratione. 2. 7. 2. militia. 2. 7. 3. nave. 2. 7. 4. Latinorum conditionem & omnem circa eos obſervantiam ſuſtulit Juſtinianus. 2.7.5.

Legitimi manumittendi modi qui? 2.1.1.

Lenęus Pompeji libertus ob ingenium & doctrinam manumiſſus. 3. 5. 11.

Lex. 12. tabularum confirmat manumiſſos teſtamento. 1.4.1.

Lex Ælia Sentia à quo lata? 1.4.9. lex illa æquiſſima. 1. 4. 14. quid prohibuit? 1.4.9, 1.4.18. legem hanc Juſtinianus partim correxit partim ſuſtulit, 1.4.20, 1.4.21.

Lex Fuſia Caninia à quo lata? 1. 4. 23. quid prohibuit? 1. 4. 24. lepidum Accurſii de hac lege delirium. 1. 4.

1.4.28. legem hanc abrogavit Juſtinianus. ibid.
Liberaliores ſunt morientes quam viventes. 1.4.29.
Libertas quotuplex? 1.1.2. juſta & injuſta. ibid. juſta quot modis acquiritur? 1.1.4. ab initio ſimplex & quænam illa? ibid. eſt res inæſtimabilis. 1.4.17. triplex. 1.4.30. injuſta tribus modis acquiritur. 2.1.1. epiſtola. 2.2.1. inter amicos. 2.3.1. convivii adhibitione. 2.4.1. modi hi naturales dicuntur. 2.5.1. libertatem ſuam ſæpe ex peculio ſuo redimunt ſervi. 3.5.8. libertatis ſigna externa & interna, domeſtica & forenſia. 4.3.1. & ſequent. libertas vectigalis cur dicitur? 4.4.1. revocari non poteſt ne ab ipſo quidem domino. 1.4.12.
Liberti non protinus poſt manumiſſionem ad civium privilegia admittuntur. 1.5.3. ſed prius in tribu eſſe debebant. ibid. & quare? 1.5.5.

L 7 &4.

& 4. 1. 4. poſt manumiſſionem liberti & libertini dicti. 4. 2. 1. & ſeq. & quare? 4. 2. 3. pileati patronorum funus antecedunt. 1. 4. 29.

Libertini Appii Claudii temporibus dicti non qui manumiſſi ſunt ſed Ingenui ex iis nati. 4. 2. 3.

Lictores togati & quare? 4. 3. 3. ex libertis plerumque electi. ibid. caput ſervi manumittendi quater virga percutiunt. 1. 3. 3.

Luſtro confirmatur libertas cenſu data. 1. 2. 4.

M.

Manumiſſi nomen in acta publica relatum. 1. 3. 6. ut & cauſa ob quam manumiſſus. ibid.

Manumiſſio unde? 1. 1. 1. quid? ibid. unde originem trahit? ibid. apud quos facta? 3. 2. 1. quando? 3. 3. 1. ubi? 3. 4. 1. manumiſſio in fraudem creditorum non valet. 1. 4. 9. quod

verum

verum de manumiſſione inter mortuos non vivos. 1. 4. 11. manumiſſio inter mortuos pluribus legibus impedita. 1. 4. 29. quare? ibid. manumiſſio in Eccleſia à quo inſtituta? 1. 5. 2. in cujus locum ſucceſſit? 1. 5. 1. quomodo facta? 1. 5. 3. & ſeq.

Manumittere non poteſt dominus minor 20. annis niſi cauſa apud conſilium probata. 3. 1. 1. manumittere poteſt filius juſſu patris. ibid. municipia & collegia manumittere poſſunt. ibid. non poſſunt ſervi pænæ, aut rei rerum capitalium. 3. 1. 3. nec pater ſervum filiis in caſtris acquiſitum manumittere poteſt. ibid.

Manumitti non poteſt ſervus in fraudem creditorum. 1. 4. 9. quomodo id fit? 1. 4. 10. manumitti poteſt ſervus communis apud conſilium ab uno domino. 3. 1. 1. ut & is cujus uſumfructum minor habet, ſi modo

modo is conſenſerit. ibid. manumitti non poſſunt ſervi ut crimini ſubtrahantur. 3.1.4. nec qui ea lege venduntur ne manumittantur vel in perpetuum vel ad certum tempus. ibid. contra manumitti poſſunt infantes & furioſi. ibid.

Militare ſervis apud Romanos capital. 3.5.4.

Militia jus civitatis Latini acquirunt. 2.7.3.

Milo manumiſit ſervos qui caput ſuum defenderant. 3.5.5.

Minores facile circumveniri poſſunt blanditiis ſervorum. 1.4.19.

Mortis tempore ſæpius ſervi manumittuntur ut liberi ſaltem moriantur. 3.5.7.

N.

Naſci quis poteſt libertus. 4.1.3.

Naturales modi manumittendi qui? 2.1.1, 2.5.1.

Nave

Nave jus civitatis acquirunt Latini. 2.7.4.
Nomen in cenſum relatum. 1.2.3. nomen manumiſſi in acta relatum. 1.3.6. nomen Romanum ſignum libertatis. 4.3.1. nudis pedibus non inceſſerunt ſervi ut vult Balduinus. 4.3.5.
Nundinæ an feriæ? 3.3.2. an iis liceat manumittere? ibid.
Nutrix juſta de cauſa manumittitur. 3.5.2.

P.

Paraſiti quomodo liberi eſſe poſſunt? 3.5.8.
Pater non poteſt manumittere ſervum quem filius in caſtris acquiſivit. 3.1.3.
Per menſam ſervus manumittur, cum libertatis dandæ cauſa dominus eum convivio adhibet. 2.4.1. hujuſmodi cæna libera dicta. 2.4.2.

Pilens

Pileus ſervis manumiſſis datus in templo Feroniæ. 1. 3. 4. eum calvo capite genibus nixi acçipiebant. ibid. pileati funus domini proſequuntur. 1. 4. 29. pileus ſignum libertatis. 4. 3. 2. hinc ad pileum vocare pro ad libertatem vocare. ibid.

Plagiarius à commiſſo facinore intra decennium non poteſt manumitti. 3. 1. 4.

Prænomen, nomen & cognomen accipiunt liberti. 4. 3. 1.

Prætor vindictam ſervi manumittendi capiti imponit. 1. 3. 3.

Princeps an legibus ſolutus? 1. 6. 1. principis placitum legis vigorem habet. 1. 5. 2.

Pruſias Bithyniç Rex ſe fert libertum populi Romani, ideoque pileatus occurrit legatis P. R. 4. 3. 2.

Publius Syrus ob ingenium & ſtudia manumiſſus eſt. 3. 3. 11.

Quin-

Q.

Quinque modios frumenti ſingulis calendis accipiunt ſervi. 3. 5. 8.
Quinquennales dicti Cenſores. 1.2.1.
Quot calendis quid? 3.5.8.

R.

R. pro S. veteres uſi. 1.4.22. quando & à quo inventa hæc litera? ibid.
Ῥάπισμα μετ' ὕβρεως quid? 1.3.2.
Raſo capite ſervi ad prætorem deducuntur manumittendi. 1. 3.2.
Rei rerum capitalium manumittere non poſſunt. 3.1.3.
Retrahi in ſervitutem poterant ii qui domini voluntate liberi erant. 2. 5. 1, 2. 6. 1. imo & qui vindicta liberati. ibid. quod tamen ſæpius mutatum eſt. 2. 6. 2. & ſequent. verum non vi patroni ſed ſententia judicis. 2.6.4.

S.

S. pro R. uſi ſunt veteres. 1. 4. 22.
Sacrorum cauſa manumittere quid? 3. 5. 9. ſæpius id veteres fecerunt. ibid.
Sculponeas gerebant ſervi non ſoleas. 4. 3. 5.
SCtum. Claudianum reſtitutum. 4. 1. 3.
Servus perſonam ſtandi in judicio non habet. 1. 4. 2. ideo per aſſertorem in libertatem vindicari debet. ibid. ſervus communis apud conſilium manumitti poteſt uno è dominis tantum approbante. 3. 1. 1. ob commiſſum plagium intra decennium manumitti non poteſt. 3. 1. 4. ſervi ob dectectam conjurationem libertatem meruerunt. 3. 5. 4. ut & ob militiam. ibid. vel qui bene de Rep. meriti. ibid. vel ob beneficia diverſa in dominos
collata.

collata. 3. 5. 5. & ſequent. ſæpius manumittuntur mortis tempore ut liberi ſaltem moriantur. 3.5.7. libertatem ſuam ſæpe à dominis ex peculio emunt. 3.5.8. ſervum alienum nemo directo jure manumittere poteſt. 1.4. 8. fideicommiſſo poteſt. ibid. ſervus hæres neceſſarius & liber eſſe cogitur. 1.4.17.

Sine manumiſſione ad libertatem perveniunt multis modis. 4. 1. 1. & ſequent.

Signa libertatis quę? 4.3.1.& ſequent.

Soleæ libertatem ſignificant. 3. 5. 6. liberti accipiunt 4. 3. 4.

Statu liberi qui? 1.4.13.

Studiorum cauſa multi à dominis manumiſſi. 3.5.11.

T.

Terentius ob ingenium manumiſſus. 3. 5. 11.

Teſtamento manumiſſos confirmat lex

lex 12. tab. 1.4.1. accipiunt libertatem directam aut fideicommiſſariam. 1.4.2. formula utriuſque quæ? ibid. teſtamento relinqui libertas poteſt ſub conditione. 1.4.3. à certo quoque tempore, non ad certum tempus. ibid. libertatem accipiunt poſt aditam hęreditatem. 1.4.4. ut valeat libertas valere debet teſtamentum. ibid. & ut manumiſſor ſit dominus. 1.4.5. major annis 20. 3.1.2. mulier quæ in tutela eſt, teſtamento manumittere non poteſt. ibid.

Teſtes quinque manumiſſionem per epiſtolam confirmare debent. 2.2.2. ut & eam quæ inter amicos ſit. 2.3.2.

Tiberius comitia è campo ad patres tranſtulit. 1.2.4.

Togam candidam liberti accipiunt. 4.3.3.

Tria nomina apud Juvenalem quid? 4.3.1.

Tribum

Tribum habere debent manumiſſi. 1.6.3. quare? 1.6.4. quam? 1.6.6.

Tutor an poteſt manumittere ſervos pupilli? 3.1.3.

V.

Verti in gyrum ſolent ſervi manumittendi. 1.3.2. quare? ibid.

Veſtis ſervorum qualis? 4.3.3. libertorum quæ? ibid.

Vindicta quid? 1.3.1. quis primus vindicta manumiſſus? ibid. vindicta manumittendus raſo capite ad prætorem deducitur. 1.3.2. & in gyrum. agitur.ibid. alapa à domino percutitur. ibid. vindicta lictor percutiebat caput ſervi manumittendi. 1.8.3. quoties? ibid. vindicta manumiſſi plane liberi. 1.3.5. vindicta non poteſt manumittere dominus 20. annis minor niſi cauſa apud conſilium probata. 3.1.1. vin-

dicta manumittere poſſunt municipia & collegia. ibid.
Ulpianus quando vixit? 1. 2. 5.
Voluntate domini liberi qui erant, in ſervitutem retrahi poterant. 2. 6. 1.

FINIS.

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

Addenda & corrigenda.

PAg. 18. in fine dele *ſervi*. pag. 19. lin. 18. pro *didicens* lege *dicens*. pag. 20. lin. 22. pro τάντες lege πάντες. pag. 24. lin. 15. poſt novella LXXXI. *adde* & in lege ultima C. de *emancip. liberorum*. pag. 33. lin. 14. pro *quo* lege *quot*. p. 37. lin. 4. dele *non*. pag. 38. lin. 14. pro 220. repone. 120. pag. 40. lin. 19. pro *cum* lege *eum*. pag. 67. lin. 22. pro καὶ, repone κ. pag. 73. lin. 16. pro *Homannus* lege *Hottomannus*. pag. 83. lin. 5. pro *manum* lege *magnum*. pag. 97. pro *Apulejum* lege C. *Gracchum*. pag. 115. lin. 3. pro *exiſtimatorem* lege *æſtimatorem*. pag. 123. lin. 20. pro *Mithridatis* lege *Mithridati*. pag. 131. lin. 5. pro *ſervo* repone *ferro*. pag. 141. lin. 1. pro τὸν lege τὸ. pag. 158. lin. 3. pro *divit* lege *dixit*. pag. 194. lin. 6. pro *noſtri* lege *naſci*. pag. 206. lin. 4. pro *idem* lege *idem id*. pag. 211. pro *Apulejum* repone C. *Gracchum*. pag. 212. lin. ante penultima poſt *auriculæ* adde elegantem locum ex Ammiano Marcellino lib. 28. pag. 397. edit. Hamburg. pag. 218. lin. 3. pro *feſtina* lege *feſtuca*. pag 220. lin. 19. pro *ompedibus* lege *compedibus*. in indice auctorum pro *Tumebus* lege *Turnebus*.

Reliqua leviora errata ipſe benevolus Lector facili negotio emendabit.

M

Digitized by Google

Digitized by Google

BIBLIOTECA